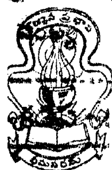
ప్రాచీనభారత విశ్వవిద్యాలయములు

రచయిత :

ఆ. నమాళ్వారు

(శ్రీ [illegible])

ప్రచురణ

జ్ఞాన ప్రభాస (Regd.)

గ్రంథ ప్రచురణాలయము

[illegible] గోదావ[illegible]

నివేదన

ప్రాచీన భరతవర్షము విజ్ఞానజిజ్ఞాసువుల తీర్థభూమి. భారతీయులు కత్తినెత్తి విదేశములలో సామ్రాజ్య స్థాపనకుఁ బ్రయత్నించిన ఘట్టము చరిత్రలలో మృగ్యము. కాని భారతీయ విజ్ఞాన దిగ్విజయయాత్ర ప్రాచీన కాలమున ఖండఖండాతరములలో నిరంతరాయముగ సాగినది.

అరణ్యములు, ఆశ్రమములు, దేవాలయములు బౌద్ధ విహారములు అగ్రహారములు ప్రాచీన భారతీయ విద్యాలయములు. తక్షశిల నాగార్జున నాలందా విహారములు విశ్వ విద్యాలయములు. అప్పటి పండితులు జంగమ విశ్వ విద్యాలయములై చీనా, జపాను మున్నగు దేశములలో విజ్ఞాన ప్రబోధము కావించిరి. ఫాహియాన్, యువాన్‌చాంగ్, ఇట్సింగ్ ప్రభృతులు నాలందా విశ్వ విద్యాలయమునకు జిజ్ఞాసువులై చీనానుండి తరలివచ్చిరి.

ప్రపంచ చరిత్రలో భారతీయసాహిత్య దిగ్విజయయాత్ర యనన్యఘట్టము. అధునాతన చారిత్రిక పరిశోధనల వలన తేలిన నీ యంశములను బొందుపరచుటకుసల్పిన కృషియే యీగ్రంథము.

దయతో పరిచయ వాక్యముల ననుగ్రహించిన శ్రీమాన్. గ. [illegible] న. ఆచార్యులవారికి నమోవాకములు.

[illegible] గ్రంథరచనలో నా కెన్నియో యమూల్యమైన సలహాల శ్రీ నందూరి రామకృష్ణమాచార్య, ఎం. ఏ. గారికి [illegible]ములు.

[illegible]రు

[illegible]

నివేదన

ప్రాచీన భరతవర్షము విజ్ఞానజిజ్ఞాసువుల తీర్థభూమి. భారతీయులు కత్తినెత్తి విదేశములలో సామ్రాజ్య స్థాపనకుఁ బ్రయత్నించిన ఘట్టము చరిత్రలలో మృగ్యము. కాని భారతీయ విజ్ఞాన దిగ్విజయయాత్ర ప్రాచీన కాలమున ఖండఖండాంతరములలో నిరంతరాయముగ సాగినది.

అరణ్యములు, ఆశ్రమములు, దేవాలయములు బౌద్ధ విహారములు అగ్రహారములు ప్రాచీన భారతీయ విద్యాలయములు. తక్షశిల నాగార్జున నాలందా విహారములు విశ్వ విద్యాలయములు. అప్పటి పండితులు జంగమ విశ్వ విద్యాలయములై చీనా, జపాను మున్నగు దేశములలో విజ్ఞాన ప్రబోధము కావించిరి. ఫాహియాన్, యువాన్‌చాంగ్, ఇట్సింగ్ ప్రభృతులు నాలందా విశ్వ విద్యాలయమునకు జిజ్ఞాసువులై చీనానుండి తరలివచ్చిరి.

ప్రపంచ చరిత్రలో భారతీయసాహిత్య దిగ్విజయయాత్ర యనన్యఘట్టము. అధునాతన చారిత్రక పరిశోధనల వలన తేలిన నీ యంశములను బొందుపరచుటకుసల్పిన కృషియే యీగ్రంథము.

దయతో పరిచయ వాక్యముల ననుగ్రహించిన శ్రీమాన్. [illegible] ఆచార్యులవారికి నమోవాకములు.

ఈ గ్రంథరచనలో నా కెన్నియో యమూల్యమైన సలహాల శ్రీ నండూరి రామకృష్ణమాచార్య, ఎం. ఏ. గారికి

ఈ పుస్తక రచనకు నాకుఁ దోడ్పడిన గ్రంథములు

1. ఉపనిషత్తులు

2. India and China
   Dr. S. Radhakrishna.

3. Discovery of India
   Pandit Jawaharlal Nehru.

4. Indian Teachers of Budhist Universities
   P. Basu.

5. Indian Teachers in China
   P. Basu.

6. Itsing
   Taka Kusu.

7. Yuan Chang
   Watters.

8. Ancient Indian Education
   Radha Kumub Mukheriee

9. History of Midhila
   M. Chakravarti.

పరిచయం

నాగరిక శాస్త్రవేత్తలు అజ్ఞానావస్థలో విదేశము లెం-
దుకు పరిభ్రమించుచున్న రోజులలో ప్రాచీన భారత వర్షము నాగరికతయందు విజ్ఞానమునందలి పరాకాష్ఠను గాంచియుండె నన్న విషయము నిర్వ్యాకారణము. నేటి పరిస్థితి విపరీతమైనను ఆ ప్రాచీన సంస్కృతి చరిత్ర మాత్రము నేటికిని పు హిందూ దేశ వైభవమునకు ప్రశంసనీయమైయున్నది.

ఒక దేశ సంస్కృతి యున్నతస్థితియందుండుటకు గారణమా దేశ విద్యావిధానమే. మన ప్రాచీన భారతవర్షము, తాను సంస్కృతి మహోన్నతముగనుండుటయే గాక తన విజ్ఞాన దిగ్విజయయాత్రను ప్రపంచాని సౌకర్యముతోని యా ప్రాచీన కాలమున ఖండఖండాంతరముల నిరంతరాయముగ సాగించియున్న దన్నచో ఆ గౌరవమంతయు, నాటి విశ్వ విద్యాలయములకే చెందును. అట్టి ప్రాచీన భారత విశ్వవిద్యాలయముల మహాత్తర చరిత్రను సంగ్రహాహానములో స్పష్టముగ సరళముగ విద్యార్థులకందించిన శ్రీ సమ్మాళ్వారుగారెంతయు ప్రశంసాపాత్రులు.

"అసతో మా సద్గమయ
తమసో మా జ్యోతిర్గమయ
మృత్యోర్మా అమృతంగమయ."

ఇదియె భారతీయ విజ్ఞాన పరమార్థము. గ్రంథకర్తరు నుడివినట్లు ఇది భారతీయ జిజ్ఞాసువు, మానవ చరిత

యొక్క ప్రాగుషస్సులలో నెలపించిన ప్రార్థనాగీతము. దీనితో ప్రారంభమైన యీ చరిత్ర కథనము ప్రారంభమున వేదవిద్యలను వానితోఁబాటుగా నభివృద్ధిపొందిన లౌకిక వాఙ్మయమును, కళలను స్పష్టము చేయుచున్నది. పిమ్మట బౌద్ధయుగ విపులీకరణము. భారతదేశమున నాదినుండియు విద్యకు మతమునకు నవినాభావ సంబంధమనుట స్పష్టము. విదేశముల విద్యాపరిచారముతోఁబాటు బౌద్ధమతము భారతదేశమునకు గావించిన మహోపకారములలోఁ బ్రధానమైనది శిల్పకళకు నజరామరత్వమును గల్పించుట. ఫాహియాన్ మొదలైన విదేశయాత్రికులు బౌద్ధమత ప్రభావమునకే ముగ్ధులై మన దేశమునకు వచ్చుటయు మెచ్చుటయు జరిగినది.

తక్షశిల, నాలంద, శ్రీ పర్వతవిహారాదులు మహోన్నత విశ్వవిద్యాలయములుగా ప్రసిద్ధికెక్కి నేటికిని మనకాదర్శప్రాయములై యున్నవి. విద్యాలయములకు నాటి రాజపోషణ యేనాటికైనను చిరస్మరణీయమే. ఆ పోషణలో అగ్రహారములు దేవాలయములు కూడ నృత్య చిత్రలేఖన సారస్వతాది కళాపీఠములై శిల్పకేంద్రములై విలసిల్లినవి.

ఆ మహోత్తమ కళా విజృంభణము విదేశ సీమాంతముల వఱకు వ్యాపించి ఆ దేశములను నేటికిని మన యనుయాయులను గావించినది. భారతీయ పండితులా దేశములలో నఖండ జ్ఞాన పరిచారమొనర్చి పూజాపీఠముల నధిష్ఠించిరి.

అది ప్రాచీన భారత విజ్ఞాన చరిత్ర. ఒకనాడు దేశ దేశములకు విజ్ఞానభిక్ష నొసంగిన మన దేశ మీనాడు విదేశముల నుండి యదే భిక్షకై యంగలార్చుచున్నది. ఇది మన దౌర్భాగ్యము.

మన విద్యాపద్ధతి మారవలయునన్నచో, మన దేశము తిరిగి ప్రపంచములో విజ్ఞానాచార్యత్వము వహింపవలయునన్నచో మన మొక్కసారి మన ప్రాచీన చరిత్ర నవలోకించుట యవసరము. భావి భాగ్యోదయ నిర్ణయము చేయవలసిన యుక్తసమయములో విద్యార్థులకీ ప్రాచీన విశ్వవిద్యాలయముల చరిత్ర నందించిన శ్రీ సమ్మార్త్యారుగారు కృతకృత్యులు. భవిష్యత్తులో నిట్టి వనేకములు వ్రాసి ప్రాచీన విజ్ఞాన చరిత్రను సహృదయుల కందజేయుదురు గాక!

రాజమహేంద్రవరము,

8—2—1951.

గ. శ్రీ. న. ఆచార్య.
ప్రధానాంధ్రోపన్యాసకులు
ప్రభుత్వ సర్వ కళాశాల.

యొక్క ప్రాగుషస్సులలో నాలపించిన ప్రార్థనాగీతము. దీనితో ప్రారంభమైన యీ చరిత్ర కథనము ప్రారంభమున వేదవిద్యలను వానితోఁబాటుగా నభివృద్ధిపొందిన లౌకిక వాఙ్మయమును, కళలను స్పష్టము చేయుచున్నది. పిమ్మట బౌద్ధయుగ విపులీకరణము. భారతదేశమున నాదినుండియు విద్యకు మతమునకు నవినాభావ సంబంధమనుట స్పష్టము. విదేశముల విద్యాప్రచారముతోఁబాటు బౌద్ధమతము భారతదేశమునకు గావించిన మహోపకారములలోఁ బ్రధానమైనది శిల్పకళకు నజరామరత్వమును గల్పించుట. ఫాహియాన్ మొదలైన విదేశయాత్రికులు బౌద్ధమత ప్రభావమునకే ముగ్ధులై మన దేశమునకు వచ్చుటయు మెచ్చుటయు జరిగినది.

తక్షశిల, నాలంద, శ్రీ పర్వతవిహారాదులు మహత్తర విశ్వవిద్యాలయములుగా ప్రసిద్ధికెక్కి నేటికిని మనకాదర్శప్రాయములై యున్నవి. విద్యాలయములకు నాటి రాజపోషణ, యేనాటికైనను చిరస్మరణీయమే. ఆ పోషణలో అగ్రహారములు దేవాలయములు కూడ నృత్య చిత్రలేఖన సారస్వతాది కళాపీఠములై శిల్పకేంద్రములై విలసిల్లినవి.

ఆ మహోత్తమ కళా విజృంభణము విదేశ సీమాంతముల వఱకు వ్యాపించి ఆ దేశములను నేటికిని మన యనుయాయులను గావించినది. భారతీయ పండితులా దేశములలో నఖండ జ్ఞాన ప్రచారమొనర్చి పూజాపీఠముల నదిష్ఠించిరి.

అది ప్రాచీన భారత విజ్ఞాన చరిత్ర. ఒకనాడు దేశదేశములకు విజ్ఞానభిక్ష నొసంగిన మనదేశ మీనాడు విదేశముల భిక్షు యంగలార్చుచున్నది. ఇది మన ర్భాగ్యము.

మన విద్యాపద్ధతి మారవలయునన్నచో, మన దేశము తిరిగి ప్రపంచములో విజ్ఞానాచార్యత్వము వహింపవలయునన్నచో మన మొక్కసారి మన ప్రాచీన చరిత్ర నవలోకించుట యవసరము. భావి భాగ్యోదయ నిర్ణయము చేయవలసిన యుక్తసమయములో విద్యార్థులకీ ప్రాచీన విశ్వవిద్యాలయముల చరిత్ర నందించిన శ్రీ నమ్మాళ్వారుగారు కృతకృత్యులు. భవిష్యత్తులో నిట్టి వనేకములు వ్రాసి ప్రాచీన విజ్ఞాన చరిత్రను సహృదయుల కందజేయుదురు గాక !

రాజమహేంద్రవరము,

8—2—1951.

గ. శ్రీ. న. ఆచార్య.
ప్రధానాంధ్రోపన్యాసకులు
ప్రభుత్వ సర్వ కళాశాల.

న భారత విశ్వవిద్యాలయములు.

వేద యుగము

మా సద్గమయ

మా జ్యోతిర్గమయ

మృ ర్మా అమృతం గమయ"

"అసత్తు నుండి సత్తునకుఁ జీకటినుండి వెలుఁగునకు మృత్యువు నుండి యమృతత్వమునకును గొనిపొమ్ము" ఇది భారతీయ జిజ్ఞాసువు మానవ చరిత్ర యొక్క ప్రాగుషస్సుల లో నాలపించిన ప్రార్థనాగీతము. ప్రపంచ చరిత్రలోఁ దొలి సారస్వత సృష్టి వేదములు. ఋషులు మంత్రద్రష్టలై చరిత్ర కందని ప్రాక్తనకాలమున నుషస్సూక్తముల నాలపించిరి. వేదము లపౌరుషేయములు. ఈ యభిప్రాయము మూఢ విశ్వాసమని నవనాగరికులు కొందఱు తలపోయుచున్నారు. యథార్థముగ, 'వేదము లపౌరుషేయములే — అవి శ్రుతులు'

దయమును గల్గించును. అప్పు డాశిష్యుఁడు ద్విజుఁ డగును. అతఁడు బ్రహ్మచారి. గురుసాన్నిధ్యమున శుశ్రూషసల్పి శిష్యుఁడు విద్య నభ్యసించును. విద్యాభ్యాసము శ్రవణ, మనన, నిదిధ్యాసన యని మూఁడువిధములు. ముద్రాపక యంత్రములు గాని లిఖితపుస్తకములు గాని లేని, ప్రాక్తన కాలమునుండి యుగ యుగాంతరములు గడచి భారతీయ సారస్వతము నిలుచుటకుఁ గారణము గురుశిష్య పరంపరాగతమైన యీ శ్రవణ ధారణమే క్రీస్తు శకమెనిమిదవశతాబ్దినాటి కుమారిలభట్టు కాలమువఱకు శతాబ్దులతరఁబడి వేదములను లిఖితరూపమున నిల్పుట యపచారముగనే భావింపఁబడుచుండెడిది. వేదములు నుపనిషత్తులు మంత్ర సూత్ర వాఙ్మయము భారతదేశమున గురుశిష్య ముఖ పరంపరాగతముగ నిలువఁగలిగినవి. ఋషులు, జ్ఞానులు, పండితులు భారతదేశమున జంగమ విద్యాలయములు, జీవత్పుస్తకములు. నాదము పరబ్రహ్మ స్వరూపము. జ్ఞానులు నాదబ్రహ్మోపాసకులు. గురుప్రోక్తములైన విషయముల నవగాహనఁ జేసికొనుటకు మనన మవసరము. జ్ఞాని మననశీలుఁడు. మననమునకు నిదిధ్యాసలేనిదే మనుగడలేదు. నిదిధ్యాసనమున శిష్యుఁడు గురుప్రబోధమును మనస్సాక్షాత్కారణము సల్పుకొనును. అవాఙ్మానసవేద్య మయిన విషయానుసంధానము నిదిధ్యాసనమున ననుభవగోచరమగును.

ముండకోపనిషత్తునందీ విషయమే మనోజ్ఞముగ బ్రదర్శితము. జ్ఞానము వేఱు; అనుభూతి వేఱు జ్ఞానము దర్శనము. ద్వంద్వబద్ధమై భిన్న నామరూపాదులచే వ్యగ్రమైన ప్రకృతిలో నంతర్లీనమగు ఐకాత్మ్యతత్త్వమును జూడగలిగిన వాఁడే యోగి. జనక మహారాజు కొలువుకూటమునఁ జరిగిన ప్రథమ ప్రపంచ వేదాంతిపరిషత్తులో యాజ్ఞవల్క్యుని యుషస్తుఁ డిట్లడిగెను: “ఎవ్వరైన అదుగో నది యెన్ను; అదుగో నది గుఱ్ఱము” అని చూపినచో నది ప్రత్యక్షనిదర్శనము. అట్లే సర్వవస్తువుల యందు నిహితమైయున్న యాత్మ పదార్థ మేది? నాకు ప్రత్యక్షముగా జూపుము”

ఛాందోగ్యోపనిషత్తునందు నారదుఁడు సనత్కుమారునిఁజేరిన సన్నివేశముఁబట్టి యలనాటి విద్యలు నాగరకత నూహించు కొనవచ్చును. నారదుఁడు తాను ఋగ్వేదము యజుర్వేదము, సామవేదము, నథర్వణవేదము,నితిహాసపురాణములు భూతవిద్య రాశీనిధితర్కైకాయన దేవనిరుక్త శిక్ష కల్పఛ్ఛందో క్షత్ర నక్షత్ర నృత్యగీత వాద్యవిద్యల నభ్యసించి నట్లు జెప్పకొనెను. మఱియు “నేను మంత్ర వేదిని. కాని యాత్మ వేదినిగాదు; కావున నాత్మజ్ఞానము నుపదేశించి శోక తిమిరముల కవ్వలితీరమును నన్నుఁజేర్పుము” అని ప్రార్థించెను. సనత్కుమారుఁడు నారదుని శబ్దార్థజ్ఞానైక శీలుఁడని

సంబోధించును. పంచెరెండేండ్లు ... శ్వేత కేతును దండ్రి యుద్దాలకఋషి యాత్మజ్ఞాన విరహితుండైన స్వాతిశయమూర్తిగా నెంచును. బృహదారణ్యకోపనిషత్తు 'జిజ్ఞాసువు పుస్తకజ్ఞానైక పరాయణుడు గాకూడదు; అది కేవలము కంఠశోషయే' యని ప్రవచించుచున్నది. విద్య యాత్మవికాసము. విశ్వకవి రవీంద్రుడీ విషయమునుగూర్చి చెప్పిన పలుకులు చిరస్మరణీయములు. "భారతీయ నాగర కతకు ప్రాచీనకాలమున నరణ్యము లాలవాలములు. సరోవర ములు, నదీనదములు, వృక్షలతామండపములు— ప్రకృతిశోభ మధ్య ప్రాచీనభారతీయుని మనస్సు వికసించినది. ఆకాశము వలె నున్నతమై, విశాలమై, ప్రకృతినుండి భారతీయ నాగరి కత వెల్లివిరిసినది. వేదబౌద్ధవాఙ్మయము లరణ్యములయందే యుద్భవించినవి. వేదఋషులు, బుద్ధభగవానుడు నారణ్యక వృక్షచ్ఛాయలలోనే తమ ప్రబోధముల వెలయించిరి. ఆర ణ్యకమైన యీ మహానాగరకతా ప్రవాహము యావద్భారత దేశమును వరదలతో ముంచెత్తినది. సంస్కృత సారస్వత మహానది పాలిప్రాకృతము మొదలగు నుపనదులతో నీనాగ రకతాప్రవాహమును ఋతువులను, దేశములను, యుగము లను నతిక్రమించి ప్రపం ... కందించుచున్నది." ఈ మహాప్రవాహినీ తీరమునంది తీర్థభూతములై నిలిచిన ఘట్ట ములను స్మరించుకొనుట భారతీయుల ... వ్యము.

వేదకాలమున విద్యాలయము లరణ్యములు. సరోవర తీరములు నదీనదసైకతములు వటవృక్షచ్ఛాయలు విద్యావేదికలైనవి జిజ్ఞాసువులు జ్యోతిస్స్వరూపులైన ఋషుల చరణసమీపమున జ్ఞానోదయ మొందుచుండెడివారు. జ్ఞానార్థకమైన 'విద్' అను ధాతువునుండి పుట్టిన వేదశబ్దమునకుఁ జతుర్వేదములని మాత్రమే యర్థము చెప్పుట కూడదు. అరణ్యకములు, వేదాంగములు, నుపనిషత్తులు మున్నగునవన్నియు సమష్టిగ వేదశబ్దవాచ్యములు. జిజ్ఞాసువునకు వేదవేది యగుట పరమావధి. వేదములందలి మంత్రభాగములు యజ్ఞములందు ప్రాముఖ్యములు వహించును. బ్రాహ్మణములు, విధ్యర్థవాదరూపములుగనున్నవి ఆపస్తంభమహర్షి బ్రాహ్మణములు కొన్ని కర్మచోదనములనియు, మరికొన్ని యర్థవాదరూపములని ప్రవచించెను.

విధిరూపమునన్నవి తిరిగి ద్వివిధము. అప్రవర్తనములు — చేయరాని విధులను శాసించునవియును, నజ్ఞాతజ్ఞాపకములు — తెలియనివాని నద్దీవింపజేయునవి అర్థవాదములు విధుల ప్రాశస్త్యమును వివరించును. కావున వేదమున మంత్ర, విధి, యర్థవాదములు ప్రధానములు.

అరణ్యములలో నివసించు ఋషులు శిష్యులకు, సృష్టిస్థితి లయములనుగూర్చి, పరమార్థమునుగూర్చి చేసిన వేదాంతబోధన లారణ్యకములందు నిబద్ధమైయున్నవి. ఆత్మ, పర

మాత్మ, మృత్యువు, సమరత్వము మున్నగువానిని గూర్చిన చర్చ లీయారణ్యకముల గానసగును. వేదవాఙ్మయమున బూర్వోక్తమైన యజ్ఞాతజ్ఞాపనమును సిద్ధాంతీకరించునవి యుపనిషత్తులు, పరమాత్మనుగూర్చిన ప్రత్యక్షచర్య లిందు గానుపించును. బ్రాహ్మణములు గృహస్థులకు, నారణ్యములు వానప్రస్థులకు, నుపనిషత్తులు సన్యాసులకు నుద్దేశింపబడినవి మానవజీవిత మార్గసంప్రదాయానుగుణముగ బ్రహ్మచర్య, గృహస్థ, వానప్రస్థ, సన్యాసాశ్రమబద్ధము జిజ్ఞాస యా జన్మాంతము సాగవలసినదే

శిక్ష కల్పము నిరుక్తము, ఛందస్సు, వ్యాకరణము, జ్యోతిషము వేదాంగములు. స్వరయుక్తముగ వేదముల నభ్యసించి యుచ్చరించుట శిక్ష యజ్ఞములయందు బ్రయో గించుట కల్పము అట్లే వేదార్థమును సమగ్రముగ నెరుగు -టకు నిరుక్తము, ఛందస్సు, వ్యాకరణ మత్యవసరము జ్యోతి షము ప్రకృతితత్వ మెరుగుట కవశ్య పఠనీయము. అర్థ మెరుగక వేదమును వల్లివేయు కేవల పఠకుడు పరిమళము నాఘ్రాణింప శక్తిలేకయే చందన దారువులను మోయు గాడిద యని సంతితోపనిషద్ బ్రాహ్మణమునందు చెప్ప బడినది.

క్రీ పూ. 700 సంవత్సరములకు ముందు, వేదములకు తొలి వ్యాఖ్యాత యాస్కుడు నిరుక్తమున బుషులను

రెండువిధములుగ విభజించెను. 'మంత్రద్రష్టము' — తొలి ఋషులు. తరువాత, వేదముల ననుశ్రుతముగ నుపదేశమంది యర్థమెరిగిన 'శ్రుతర్షులు.'

స్త్రీలు గూడ వేదకాలమున విద్యాభ్యాస మొనర్చి పేరొందిరి. వేద వేదిని యైన స్త్రీ బ్రహ్మవాదిని ఋషిక, రోమశా, లోపాముద్రా, అపాలా, కద్రూ విశ్వావరా ఘోషా, జుహూ ఋషికలు, వేదవాఙ్మయమున సుప్రసిద్ధలు.

వేదవాఙ్మయమునం బరిషత్తులు పేర్కొనదగినవి. యాజ్ఞవల్క్యుడు, మనువు రచనలనుండి యానాటి పరిషత్తులను గూర్చి తెలిసికొనవచ్చును. వేద వేదాంగ శాస్త్రవేత్తలయిన యిరువదియొక్క పండితుల సభ పరిషత్తు.

వేదవిద్యకు యోగము ముఖ్యము. ప్రత్యక్ష ప్రమాణమున కతీతమై యనుభవైక వేద్యములైన విషయముల నెరుగుటకు జిజ్ఞాసువు బ్రహ్మచారియై యోగి గావలెను. యమము, నియమము, ఆసనము, ప్రాణాయామము, ప్రత్యాహారము, ధారణము ధ్యానము సమాధి జిజ్ఞాసువు లక్షణములు అట్టి శిక్షితచిత్తునకు సమ్యక్ జ్ఞానోదయము గల్గును

చిత్రం వటతరోర్మూలే
వృద్ధాః శిష్యాః గురుర్యువా

గురోస్తు మౌనం వ్యాఖ్యానం
శిష్యాస్తు ఛిన్న సంశయః.

చిత్రము. మఱ్ఱిచెట్టుక్రింద వృద్ధశిష్యులు యువకుడగు గురువు చేరినారు. గురువు మౌనమునందే వ్యాఖ్యాన మొనర్చుచు న్నాడు. శిష్యులకు సర్వసంశయచ్ఛేద మగుచున్నది. ఈ శ్లోకము వేదవిద్యాభ్యాసాదర్శమును మనోజ్ఞముగ నుల్లేఖిం చినది.

వేదవిద్యలతోపాటు లౌకిక వాఙ్మయ మభివృద్ధిజెందినది.

పాణిని సమకాలీన వాఙ్మయమునుగూర్చి అతనిరచన వలనఁ గొంతవరకుఁ దెలిసికొనవచ్చును. అతఁడు సారస్వత మును నాలుగు తరగతులుగ విభజించెను.

౧ దృష్టము—మంత్రద్రష్టలైన వేదఋషులు చెప్పిన ఋక్కు లు. సామవేదము.

౨ ప్రోక్తము— అర్వాచీన ఋషులు చెప్పిన వేదఋక్కులు. ఆరణ్యకములు – ఉపనిషత్తులు – ఇందు పాణిని భిక్షు సూత్రములను, నటసూత్రములను జేర్చెను.

3. ఉపజ్ఞము—స్వీయప్రతిభచే ఋషులు చెప్పినవి. పాణిని, కాశకృత్స్న, ఆపిశలి మున్నగువారి రచన లుదాహరణ ప్రాయములు.

ఇతర సారస్వతము—ఆఖ్యాయికలు మున్నగు కల్పనలు. అవి చారిత్రకములు గానచ్చును కల్పితములు నచ్చును. ఆఖ్యాయికలు చారిత్రకములు. ఆఖ్యాయికలు కల్పిత గాథలని పతంజలి నిర్వచనము ఇతిహాసములు పురాణములిందుచేరును భారత రామాయణము లీ తెగకుఁ జేరును.

కౌటిల్యుని యర్థశాస్త్రమున సమకాలీన వాఙ్మయ విభాగము నాలుగు విధములు.

1. అన్వీక్షకి, 2. త్రయి, 3. వార్త, 4. దండనీతి.

అన్వీక్షకీవిద్యలో నాత్మ విచారజన్యమైన వేదాంత విషయములు చేరును. కౌటిల్యుఁడు సాంఖ్య యోగ లోకాయత తత్త్వముల నిందు జేర్కొనును.

ఋగ్ సామ యజుర్వేదములు త్రయి, పశుశిక్ష, సేద్యము మున్నగువానినిగూర్చిన ప్రబోధమువార్త, ప్రభుత్వ నిర్వహణము దండనీతి.

కౌటిల్యుఁడు క్షత్రియ కుమారోచితమైన విద్యను విపులముగా వర్ణించెను. అక్షరములను నేర్పుట (లిపి విద్య) లెక్కలను నేర్పుట (సంఖ్యావిద్య) తో విద్యారంభము.

క్షత్రియ కుమారుఁడు పదునారేండ్ల వరకు విద్య నభ్యసించిన తర్వాత వివాహము చేసికొనవలెను.

శిష్యులైన యుపాధ్యాయులవద్ద పూర్వోక్తములైన చతుర్విధవిద్యల నాతఁ డభ్యసింపవలెను. వివాహమయిన పిమ్మటఁగూడ నతఁడు విద్యనభ్యసింపవలెను. ఉదయమున రథ గజ తురగ పదాతి దళములను గూర్చిన శిక్షణపొందవలెను. మధ్యాహ్నమున నితిహాస పురాణ కాలక్షేపము సలుపవలెను. ఇతిహాసము పురాణేతి వృత్తములు, ఆఖ్యాయికలు, ఉదాహరణములు. ధర్మశాస్త్రములు, అర్థశాస్త్రములు నీ కాలక్షేపమునఁ గలిసియుండును.

వేద వేదాంగములతో పాటు వేదాంత తత్త్వములు బహుముఖముల విస్తరిల్లినవి. తర్కశాస్త్రము, వాదోపవాదములు భారతభూమిలో నధిరోహించిన యున్నత శిఖరములు ప్రపంచమున కద్భుతమును గొలుపుచున్నవి. ఈ వేదాంత గవేషణలో షడ్దర్శనములు ప్రాముఖ్యమును వహించి జిజ్ఞాసువుల కుపాదేయములైనవి. భారతదేశమునఁ జాల కాలమువరకు నీదర్శనజ్ఞానము విద్యావిధానమున నపరిహార్యముగఁ బరిగణింపబడెను.

ఇవి న్యాయవైశేషిక, సాంఖ్యయోగ మీమాంసా వేదాంతములు, భారతీయ వేదాంతతత్త్వములకు న్యాయదర్శనము పునాది. అందలి తర్కసిద్ధాంతములఁ దక్కిన దర్శనములాద్యప్రకృతులుగ స్వీకరించినవి. వైశేషిక సిద్ధాంతమును

ప్రవచించిన ఋషి కాణాదుఁడు, సాంఖ్యతత్త్వప్రోక్తమైన ఋషి క్రీస్తు పూర్వ మేడవశతాబ్దినాటి కపిలుఁడు. పతంజలి యాధ్యాత్మికజ్ఞానోదయమునకుఁ జిత్తవృత్తిశిక్షణ పూర్వకమైన యోగతత్త్వమును బ్రతిపాదించెను

ఉపనిషత్తులను వేదముల నాధారముగాఁ జేసికొని వేదాంతదర్శనము విస్తరిల్లినది. తరువాత శ్రీశంకర రామానుజ మధ్వ నింబార్కాచార్యులు మున్నగువారు వేదాంత దర్శనమున కర్థవివరణముసలిపి భిన్నమతముల కాచార్యులైరి. మీమాంస పూర్వ మీమాంస, యుత్తర మీమాంస యని ద్వివిధము.

పూర్వ మీమాంసయందు ధర్మకాండ కలదు. ధర్మ మనగా వైదికకర్మకాండము. ఉత్తరమీమాంస జ్ఞానకాండ వేదోపనిషత్ ప్రోక్తమైన జ్ఞానగవేషణయందలి పరమార్థము.

పురాణకాలమున నరణ్యములే విశ్వవిద్యాలయములు. అందలి ఋష్యాశ్రమములే విద్యాలయములు. సంపూర్ణమైన మహాశ్రమమునందు బహుశాఖ లుండెడివి.

1 అగ్నిస్థానము—ఆరాధనశాఖ. 2 బ్రహ్మస్థానము-వేదశాఖ, 3 విష్ణుస్థానము – అర్థనీతి, రాజనీతివార్తాశాఖ, 4 మహేంద్రస్థానము – సేనారక్షణశాఖ. 5 వివస్వతస్థానము-జ్యోతిషశాఖ, 6 సోమస్థానము—వృక్షశాఖ, 7 గరుడస్థానము-

వాహనపరియాణ సౌకర్యసాధనశాఖ 8 శస్త్రక్షేమస్థానము— సేనావ్యూహ నిర్మాణశాఖ.

ఇట్టి యరణ్యాశ్రమములలో పేరొందినది నైమిశారణ్యమునందలి కులపతి శౌనకమహర్షి యాశ్రమము. పదివేల మంది శిష్యులకు నుచితభోజనవసతుల నొసగి విద్యగరపు వాడు కులపతి. కులపతి శౌనకమహర్షి ద్వాదశవత్సరములు సత్రయాగ మొనరించెను. అప్పటికి దేశ దేశములనుండి జిజ్ఞాసువులు, పండితులు తరలివచ్చిరి. ఆ యరణ్య విశ్వవిద్యాలయముననే భారతము మహాభారతమైనది. ఆనాటి పండితులందరు పండ్రెండువత్సరము లొకచో చేరిరి. భారతజాతీయ విజ్ఞానసర్వస్వమైన మహాభారతము సూతఋషి కులపతి శౌనకునితోఁ జేరినవారికి వినిపించెను.

కణ్వాశ్రమమును మరియొక యుదాహరణముగ స్వీకరింపవచ్చును. కులపతి కణ్వుడు ఎందరో వేదవేదాంగ వేత్తలు మహర్షుల కతడు సభాపతి ఆ యాశ్రమ మొకఋషి వాటిక విశ్వకళాపరిషత్తు వ్యాకరణము శిక్ష ఛందస్సు నిరుక్తము, వేదములు బ్రహ్మోపాసన, యాత్మవిజ్ఞానము దర్శనముల నభ్యసించువా రందుండిరి తార్కికులు, జ్యోతిష్కులు ద్రవ్యగుణవేత్తలు, జంతుశాస్త్రనిధులు మున్నగువా రచట నుండిరి.

వ్యాసాశ్రమమున సుమంత, వైశంపాయన జైమిని, పైల, శుకులు శిష్యులై వేదముల నభ్యసించి పంచభారతముల వ్రాసిరి.

యజ్ఞములు, దేశదేశములందలి పండితుల నొకచో చెర్చుట సల్పిన సత్రయాగమున కేతెంచిన విద్వాంసులు నైమిశారణ్యమున శౌనకమహర్షి సలిపిన సత్రయాగమున కేతెంచిన పండితులను నుదాహరణముగ స్వీకరింపవచ్చును. జనకుని యశ్వమేధయాగసందర్భమున వేదాంతచర్చలలోఁ బండిత వాదోపవాదములలోఁ బాల్గొనుటకు దేశ దేశములనుండి విద్వాంసు లేతెంచినట్లు మహాభారతమునఁ గలదు.

ప్రయాగయందలి భరద్వాజఋషి యాశ్రమమున శత చతుశ్శాలలు, హర్మ్యములు, హస్తిప్రాసాదములు, రాజ వేశ్మము లుండెడివి. దీనినిబట్టి యాశ్రమములు కేవల వేదాంత చర్చలనసలుపు పర్ణశాలలు గావనియు సమకాలీన విజ్ఞాన పరిచారమొనర్చు విద్యాలయములని నిర్ణయింపవచ్చును.

అయోధ్య, కాశీ మున్నగుపట్టణములు ప్రాచీనకాలమున విద్యాకేంద్రములు బుద్ధుఁడు తన తొలిపరిబోధము కాశీప్రాంతమందలి మృగదావము నందు సలిపెను.

అయోధ్య సూతమాగధ పౌరాణిక విద్యాకేంద్రము. ఆర్యచిత్రరథు డట్టి పౌరాణికులలో గణనీయుడు. అయోధ్య

యందు వధూసంఘములు, నాటకసంఘము లుండెడివి. బ్రహ్మచారిసంఘము రాజును సందర్శించి తమ యభిప్రాయముల నెరిగించుచుండెడివారు.

ప్రాచీనభారతమునం వృత్తివిద్యలు పారిశ్రామిక కళలు మిక్కిలి ప్రాముఖ్యము వహించినవి. ఆయుర్వేదము నభ్యసించు శిష్యునకు శుశ్రుతమను వైద్యగ్రంథమునం ప్రత్యేకముగ నొక యుపనయన మహోత్సవము జరుగవలెనని గలదు. మహోత్సవానంతరము గురు డగ్నిసాక్షిగా శిష్యునిచేం బ్రమాణము స్వీకరించును. శిష్యుడు కామ క్రోధ లోభ మద మాత్సర్యములను పాపకృత్యములను వీడవలెను. శుద్ధ పీతాంబరములను ధరింపవలెను. శిరోజ నఖ వర్జితుండై యుండవలెను. ద్విజ, గురు, దరిద్ర, మిత్ర, యతి, బృందములకుచితవైద్యసేవ సలుపవలెను. కిరాత, పాపపతితులకు మందివ్వరాదు. శాస్త్రజ్ఞానము కర్మకౌశలము పక్షికి రెండు రెక్కలువలె వైద్యునకవసరము. అమృతము గూడ నసమర్థుండైన వైద్యునిచేతిలో విషముగ మారును. లఘుహస్తము, స్వయంకృతి. శస్త్రప్రయోగము సజ్జోపస్కరభేషజము వైద్యున కవసరలక్షణముగాం జేర్కొనబడినవి.

కృషీవలులు, చిత్రకారులు, నటులు మున్నగువారు శ్రేణులుగా నేర్పడుచుండెడివారు. ఆ శ్రేణులలో నాయా వృత్తులకు సంబంధించిన విద్యలు గరపబడుచుండినట్లు గాతము

స్మృతిని బట్టి యూహింపవచ్చును. మానవజీవితములో నెవరి శ్రమమైనను కళయే. బ్రతుకును కళగాఁ జేసినవారు ప్రాచీన భారతీయులు. అదియే చతుష్షష్టికళలకు మూలము

హావభావాది సంయుక్తమైన నర్తన మొక కళ రాజ తరంగిణి ముప్పదిరెండు విధములైన నర్తనమును వర్ణించుచున్నది. దాని కొక మహా శాస్త్రము కలదు కావుననే భరతనాట్యమని భరతవిద్య యని పేరొందినది వాత్స్యాయనుఁడు నేపథ్యప్రయోగమును, నాటకాఖ్యాయికా దర్శనమును నృత్యపరముగ నిర్వచించును. మొదటిది రంగ సంబంధి, రెండవది నాట్యసంబంధి.

కామసూత్రములు, కాదంబరి, శుక్రనీతిసారలలిత విస్తరములందు చతుష్షష్టికళల వివరణము గలదు. నాట్యముతోపాటు గానము ననేకవిధములు. సప్తస్వరగతము, వాద్యగతము, సమతలగతము.

సారథ్యమొక కళ చిత్రలేఖనము మరియొక కళ ధాతుసాంకర్యపార్థక్యకరణ మింకొక కళ, అనగాఁ గలిసి యున్న ఖనిజములను విడిగా వేరుపరచుట గూడ కళయే. తటాకవాపీ ప్రాసాదనిర్మాణము గూడ కళయే యంత్రప్రయోగము, జలాగ్నివాయుసంరోధక్రియ, రసవాదము,

కాచపత్రాదికరణము, నానాదేశీయ వర్ణలేఖనము లీయఱు వదినాల్గు కళలలోఁ జేరియున్నవి. జీవితమును ప్రస్తరించి, సమస్త మానవవ్యాపారమును కళలుగా ప్రాచీనులు విభజించి సాధించిరి.

శిల్ప మొక కళ. ఆ మహాకళ కొక మహాశాస్త్రము. శిల్పవిద్య కుపాధ్యాయులు, విద్యాలయము లుండెడివి. పాషాణములకు జీవకళలు తీర్చిదిద్దిన భారతీయశిల్పులు చిరస్మరణీయులు. పాషాణము లు శిల్పులచేతిలో మైనపుముద్దలై జగన్మోహనరూపములను దాల్చి నిల్చినవి. శిల్పము రాతిలోఁ గవిత చెప్పుట. భారతదేశమునం దెచ్చటచూచినను ప్రాచీన శిల్పరేఖావిన్యాసములే సాక్షాత్కరించును. భారతశిల్పులు జగద్గురువులై ఖండఖండాంతరములలో ద్వీపద్వీపాలలో పర్వతములలో గుహాలను విగ్రహములను జెక్కిరి. పార్ఖము వద్ద దొరికిన నొక యక్షవిగ్రహమున గల శాసనమున దానిని కునికుని యంతేవాసియైన గోమితకుఁడు చెక్కినట్లు గలదు. ఇంకొక శాసనమున కునికుని యంతేవాసి నాకుని పేరు కనిపించుచున్నది. దీనినిబట్టి శిల్పగురువులు వారికడ నంతేవాసులైన శిల్పశిష్యులు నుండెడివారని యూహింపవచ్చును. అమరావతి, నాగార్జునకొండ, ఎల్లోరా మున్నగుచోట్ల శిల్పములు మానముగ భారతీయశిల్పచరిత్ర నుద్ఘోషించు

చున్నవి. ఎల్లోరా కైలాసనాథుని దేవాలయము ప్రపంచములో వింతలలో వింత. అంతటి మహాపర్వతము నెంతయు శిల్పు లెంతకాలము తొలచిరో. ఆ కుడ్యములు, గోపురములు, స్తంభములు, సోపానపూర్వ్య, సౌష్ఠవము లత్యద్భుతములు. ఎల్లోరా గుహాభ్యంతర మొక శిల్పకావ్యము. ఒకచో నులితోఁ జెక్కిన పద్మము తిరిగి ప్రతిభాగముగ నెదుటి స్తంభమున నచ్చుగుద్దినట్లు ప్రత్యక్షము కావలసినదే. ఆ మహాశిల్పు లెంతటి ప్రతిభావంతులో. వానిని దేవతలు నిర్మించి రను నైతిహ్యము కేవల మద్భుతమహితమగు మూఢ విశ్వాసమని త్రోసివేసినను, నాశిల్పమహిమను మనసించును.

శిల్పమునకు బౌద్ధమతము స్వర్ణయుగమును గల్పించి

ప్రాచీన భారత విశ్వవిద్యాలయములు

బౌద్ధయుగము

ప్రాచీనభారతదేశమున మతము, విద్య, సాహిత్యము శాస్త్రవిజ్ఞానము, శిల్పకళలు, మానవసమిష్టి జీవితమున నల్లిబిల్లిగఁ బడుగుపేకగా నల్లుకొనిపోయినవి. ఆనాఁడు మతముతో సంబంధములేని విద్యనుగాని, విద్యతో సంబంధము లేని మతమునుగాని యూహించుట కష్టము. బౌద్ధమతప్రాదిర్భావముతో భారతదేశమున నూత్నశక మారంభించినది. అనగా, బౌద్ధమతము వేదోపనిషత్ప్రోక్తమైన ప్రాచీన సంస్కృతి పరస్పరవిరుద్ధములని యూహింపరాదు. బౌద్ధమతమునకును వేదమతమునకును భేదముకంటె సామ్యములే యెక్కువగా గోచరించును. మాక్సుముల్లరుపండితుని ప్రవచనములీసందర్భమున స్మర్తవ్యములు. "వేదోపనిషత్ప్రోక్తమైన ప్రాచీనభారతమతమునను శీలించినపిమ్మట బౌద్ధమత మొక వినూత్నతత్త్వముగఁ బొడకట్టదు. బౌద్ధము వేదయుగానంతరము

భారతమానసిక క్రమపరిణామ వికాసముగ గోచరించును.” బార్తు పండితుడు “బౌద్ధమతము వేదోపనిషత్ ప్రోక్తమైన హైందవ మతములో నంతర్భాగమే”అని వ్రాసెను. ఓల్డెను బర్గు పండితుడు “బుద్ధునకుఁబూర్వమే శతాబ్దులనుండి బౌద్ధమత భావములు పరిణతి నొందుచున్నవి” అని వ్రాసెను.

ఆత్మ, దుఃఖము, మోక్షము, కర్మ, పునర్జన్మ, బ్రహ్మ చర్యము, సన్యాస, భిక్షుకసంఘములు-ఇవియన్నియు బుద్ధు డు క్రొంగ్రొత్తగ ప్రతిపాదించినవిగావు. వేదయుగము నుండి భారతీయులకు సుపరిచిత భావములే. “అహింసా పరమో ధర్మః” అను బౌద్ధమతప్రధానసిద్ధాంత ముపనిష దుక్తియే, కాని బుద్ధుడు సమకాలీనసంఘములో ననర్థవిపరి ణామములకు దారితీసిన సిద్ధాంతములఁ బ్రతిఘటించి నిల్చెను. “యజ్ఞవాటికలలోజరుగు జీవహింస, వృథాధనవ్యయము నిష్ప్రయోజనములు, వానిని నిరసింపుడు, వేదము లపౌరు షేయములు కావు, ఇతర గ్రంథములవలెనే వానిని జూడ వచ్చును.

అరణ్యములలోఁ గఠినతపస్సు, శరీరకష్టము ప్రయో జనరహితములు అయినచో వానిని వీడితొలగిపోవచ్చును. వైరాగ్యమే మహాపుణ్యమై, దుఃఖభాజనమైన ప్రపం చమునుండి విముక్తి కల్గించుచో సకలజనులు విరాగులై భిక్షుకులై సంఘములోఁజేరి తరింపుడు.

ఈ ప్రబోధము సకలప్రాణికోటిని దయాస్వభావముతో పరికింపవలెనను విశ్వప్రేమ జ్యోతిస్వరూపమై బుద్ధుడు భారతావనికి, మానవజగత్తునకుఁ బ్రసాదించెను. మానవచరిత్రకు బుద్ధభగవానుని ప్రబోధము మహోదయము. అంతఃప్రేరణతో భారతీయులు "సంఘం శరణం గచ్ఛామి" "ధర్మం శరణం గచ్ఛామి—బుద్ధం శరణం గచ్ఛామి" అను నినాదములతో నాత్మాంకిత మొనర్చుకొనిరి. ఒకనాటి యద్ధము రేయి రాజాంతఃపురమును, నవ్యలావణ్య లహరి, భార్య యశోధరను, పుట్టింటిలోనున్న కసికందు రాహులుని వీడి తత్త్వగవేషణ కొఱకై నిర్వాణపథము నరయుటకు బుద్ధుడు బయలు దేరెను. ప్రపంచ చరిత్రలో మరుపురానటువంటి యాత్రలో బుద్ధునియాత్ర యగ్రగణ్యము అది మహాభి నిష్క్రమణమై మానవ హృదయములలో విశ్వచరిత్రలో చిరస్థాయిగ నిల్చి యున్నది. అట్లే బుద్ధుని మార్గదర్శిగ స్వీకరించి భారతీయులు భిక్షుకులై గృహములనువీడి బౌద్ధమత ప్రచార మొనర్చిరి ఒక నాడు బుద్ధుని ప్రబోధము చక్రవర్తి యశోకు నాకర్షించినది ఖండఖండాంతరముల ద్వీపద్వీపకల్పములలో బుద్ధభగవానుని దివ్య ప్రబోధముతోపాటు శతాబ్దులతరబడి భారతీయపండితుల శాస్త్రవైదుష్యము, తర్కవిజ్ఞానము, సంస్కృతసాహిత్యము ప్రాచ్యప్రపంచమంతటి నలుముకొన్నవి.

బుద్ధుడు బ్రాహ్మణపండితులయెడ నత్యంతగౌరవము చూపెడివాడు. బ్రాహ్మణులు బరివాన మక్కఱలేకుండగనే యెకాయెకి భిక్షుకసంఘమునఁ జేర్చెడివాడు. అశోకుడు తన ధర్మశాసనములలో భిక్షుకులకు గాక బ్రాహ్మణులకుఁ గూడ విశేషగౌరవము చూపవలెనని పలుమారు విధించి యున్నాడు. ఈ సందర్భమున 'రైస్ డేవిడ్' పలుకులు పరిశీలనార్హములు. గౌతమబుద్ధుడు హిందువుగపుట్టి హిందువుగఁ బెరిగి, హిందువుగ మరణించెను. సమకాలీను లతని హిందువుగనే పరిగణించిరి. అతని పూర్వీకులైన మునుల మతతత్త్వ విచారణములే లేనియెడల బౌద్ధసిద్ధాంతము లుద్భవించి పెంపొందెడివి కావు. బుద్ధుడు హిందువులలో సత్స్రష్టుడు, మహానుభావుడు, మహాశయుడు.

అద్యతన చరిత్రకారులలోఁ గొందఱు బుద్ధుని సంఘసంస్కారిగ వర్ణవిభేదద్వేషిగఁ జిత్రించుచున్నారు. బుద్ధుని యాత్మీయతాను శీలనమున కది ద్రోహముకానిచో, నసత్యకల్పనమనక తప్పదు. బుద్ధున కార్థికకులవిభేదములతోఁ బ్రసక్తిలేదు. అతడు మానవునే యుద్ధరింపఁ దలపోసెను. దుఃఖభాజనమైన లౌకిక జీవితమే త్యాజ్యము. ఆధ్యాత్మ వైరాగ్యజీవిత గవేషణమే పరమార్థము.

ప్రవ్రజ్యాశ్రమ స్వీకార మొనరించినచో బౌద్ధసంఘమునఁ జేరవచ్చును. ఇరువదియేండ్ల లోపుగనున్న యువకుడు

ముండిత శిరస్కుఁడై కాషాయ వస్త్రముల హస్తముల నిడు కొని విహారమును జేరును అతని కొక వృద్ధభిక్షువు పరివ్రాజక దీక్ష నొసఁగును అప్పు డాతడు కాషాయాంబరముల ధరించి విహారమును జేరును అతడు విహారమున భిక్షుకమండలిని జేరుటకు ముందు శరణత్రియదీక్ష గై కొనవలెను "బుద్ధం శరణం గచ్ఛామి—సంఘం శరణం గచ్ఛామి ధర్మం శరణం గచ్ఛామి" — తరువాత బ్రహ్మచారియై "దశ" శిక్షా పథముల ననుసరింపవలెను.

౧. జీవహింస సలుపరాదు.
౨. అదత్తాపహరణము కూడదు.
౩. అపవిత్రకృత్యములు సలుపరాదు.
౪. అసత్య మాడరాదు.
౫. మద్యపానము కూడదు.
౬. అకాలభోజనము సలుపరాదు.
౭. నృత్యగాన వినోదప్రదర్శనముల కేగరాదు.
౮ గంధమాల్య సుకుమారాంబరములు వాడరాదు.
౯. ఉన్నతాసన వాహనములుపయోగింపరాదు.
౧౦. బంగారు వెండి యుపయోగింపరాదు.

బుద్ధుఁడు సవతితల్లియైన మహాప్రజాపతి, శిష్యుఁడైన యానందుని పట్టుచే స్త్రీలకు గూడ దీక్ష నొసగుటకు సమ్మ

తించెను. బౌద్ధభిక్షుకులు భిక్షావృత్తిచే జీవింపవలెను. భిక్షా పాత్ర యయఃపాత్రముగాని మృత్పాత్రముగాని కావచ్చును.

బౌద్ధభిక్షువు లిట్టి కఠోర నియమబద్ధులై విహారామము లందు పవిత్రజీవితమును శతాబ్దుల తరబడి గడిపిరి. భారత దేశమునందంతటను నిట్టి విహారములుండెడివి. ఇందు కొన్ని చరిత్రలో సుప్రసిద్ధములు. జేతవనవిహారము ననంతపిండి కుఁడు నిర్మించెను. ఈ విహారమును గూర్చి చిత్రమైన గాథ యొకటి కలదు. ఈ విహారముఁగల యారామము జేతుఁడను రాజపుత్రునిది. బుద్ధుఁడు విహారము పట్టణమునకు సమీప మున, ప్రజలకు లౌకికవ్యాపారములకు దూరముగ, రాక పోకలకు వీలుగ, భిక్షునివాసమునకు సదుపాయములు గలిగి విశాలముగ నుండవలెనని నిర్దేశించెను. అనంతపిండికుఁడట్టిది జేతవనమని నిశ్చయించి, రాజపుత్రుఁడైన జేతు నడి గెను. జేతరాకుమారుఁడు "ఆరామమునంతటిని బంగరు నాణెములతోఁ గప్పినగాని విక్రయింపన"ని బదులు చెప్పెను. అందుల కనంతపిండికుఁడు సమ్మతించి, తన సర్వస్వమును వెచ్చించి యా రామ భూమిని బంగారునాణెములతో గప్ప సాగెను. నాణెముల నన్నిటిని పరచునప్పు డారామ ద్వారము మాత్రము మిగిలిపోయెను. అప్పుడు రాజకుమారుఁ డనంత పిండుకుని యీవికి నచ్చెరువంది యాభూమిని తన దానముగా స్వీకరింప ప్రార్థించెను. రాజకుమారుఁడు భిక్షుసంఘమునఁ

జేరుటకు సంతోషించి యనంతపిండికుఁడు దానికి సమ్మతిఁ చెను. జేతరాజపుత్రుఁడు ద్వారమున నొక హర్మ్యమున గట్టించెను. అనంతపిండికుఁడు భిక్షువుల యావాసమునకు విహారావాసములఁ నన్నిటి నిర్మించెను. యష్టివన, వేణువన, సీతవన, మహావన, చూతవన విహారములు బుద్ధుని కాలము నుండి సుప్రసిద్ధములు. విహారములలో విద్యాభ్యాసము శాస్త్రచర్యలతో పాటు వ్యాయామము గజాశ్వరథ క్రీడలు వినోదద్యూతక్రీడ భిక్షువుల దినచర్యలో నుండెడివి.

బౌద్ధభిక్షువులు దేశభాషల నభివృద్ధికి మిక్కిలితోడ్ప డిరి. ప్రజలకుఁ బ్రజలభాషలో దత్త్వప్రబోధము సలుపుటకు మహోద్యమము నారంభించి జయప్రదముగ నిర్వహించినది బౌద్ధభిక్షుకులే. వినయసూత్రములు, తత్త్వప్రబోధములు గురుశిష్యముఖపరంపరాగతముగ విహారములలో వెలసెడివి. చాలకాలమువఱకు గ్రంథములుగాని, రచనగాని యున్న ట్లగుపించదు. కొంతకాలమునకు గ్రంథములు—వ్రాతప్రతు లను వ్రాయుట విహారభిక్షుకుల ముఖ్యకర్తవ్యములుగా మారినను, విద్య, గురు శిష్య కంఠస్థమై వెలయుట మాన లేదు. విద్యాభ్యాసమున, చర్చలు, ఖండనమండనలు, వాద ప్రతివాదములు మిక్కిలి ప్రాముఖ్యమును వహించినవి.

క్రీస్తుశకము 400 సంవత్సరప్రాంతమున మైత్రేయుఁడు సప్తదశ . భూమిశాస్త్ర యోగాచార్యమను గ్రంథమును

వ్రాసెను. అది క్రీ. శ. 646 లోఁ జీనాభాషలోని కనువదింప బడెను. అందు చర్చనుగూర్చి విపులవివరణము .... చర్చలో విషయవివరణమున కాతడష్టసూత్రములను జేర్చె-నెను. 1 సిద్ధాంతము, 2 హేతువు, 3 ఉదాహరణము, 4 సాధర్మ్యము, 5 వైధర్మ్యము, 6 ప్రత్యక్షప్రమాణము, 7 అనుమాన ప్రమాణము, 8 ఆగమనిర్వచనము.

బౌద్ధభిక్షుకులు త్రిపిటకములను వినయసూత్రములను గంఠస్థమొనర్చెడివారు.

బుద్ధునితర్వాతి శతాబ్దులలో నీసంఘారామము లెట్లు విలసిల్లినవో చెప్పుచారిత్రక గ్రంథములు లేవు. కాని చీనా దేశమునుండి బౌద్ధధర్మజిజ్ఞాసువులై క్రీస్తుశక మైదవశతాబ్దిలో ఫాహియాన్, ఏడవశతాబ్దిలో యువాంగ్ చాంగ్ - ఇట్సింగ్ యాత్రికులు భారతదేశమున కేగుదెంచిరి. వారిరచనలవలన, నాటి భారతీయబౌద్ధనాగరకత, సంస్కృతసాహిత్యము, శాస్త్రవిజ్ఞానము, విద్యాప్రచారము మున్నగు విషయములు తెలియుచున్నవి. ఆ రచనలకుగల విలువను నతిశయోక్తిగాఁ జెప్పుటకు వీలులేదు. చీనాయాత్రికులు భారతభూమినిగూర్చి విని యంతఃప్రేరణలోఁ దీర్థయాత్రికులై విజ్ఞానజిజ్ఞాసువులై, మార్గమధ్యమునఁ బ్రాణత్యాగ మొనర్చుటకు వెనుదీయక తరలివచ్చిరి. వచ్చినతరువాత వారాశాభంగ మొందలేదు. భారతభూమిలో విజ్ఞాననిష్ణాతులై స్వదే

శమున కేగినతర్వాత నఖండగౌరవ పూజామర్యాదల నంది చరిత్రలోఁ జిరస్థాయిగ నిల్చిరి. ఆనాడు భారతభూమి, భారత దేశమందలి విహారములు ప్రాచ్యప్రపంచములోని చీనా, జపాను, సువర్ణద్వీపము, చంపా, శ్రీవిజయ, యవసుమిత్రా బోర్నియో ద్వీపసముదాయము మున్నగు దేశములలోని విజ్ఞానజిజ్ఞాసువులకుఁ బవిత్రతీర్థయాత్రాస్థలములు. అట్లు భారతదేశమునకు వచ్చిన యసంఖ్యాక విజ్ఞానతైర్థికులలోఁ జరిత్రలో స్థిరకీర్తి నందుకొన్నవారు చీనాయాత్రికులు పాహియాన్, యువాన్‌చాంగ్, ఇట్సింగులు. బుద్ధభగవానుని జన్మభూమిని దర్శించి పాహియాన్ పులకాంకితుఁ డయ్యెను. "ఆ తేజోమూర్తి పూర్వకాలమున నిచ్చోటనే యవతరించి సురంగమసూత్రముల బోధించినాడు. అదృష్టహీనుఁడనగు నే నీకాలమున జన్మించి యాలోకకల్యాణజన్మునిజూచు భాగ్యమునకు నోచుకొననైతిని. అతఁడు పావనమొనర్చిన పుణ్యభూముల మాత్రమైనను గాంచగల్గితిని. నాజన్మ తరించిన"దని సంతోషించెను.

పా హి యా న్

పాహియాన్ చీనాదేశమున 'ఉయ్యాంగ్' నగరమున క్రీస్తుశకము 370 సంవత్సరప్రాంతమున జన్మించెను. అతడు

షాంగన్ నగరమునఁ జేరెగను. ఇతఁడు తలిదండ్రులకు నాల్గవ తనయుఁడు. మొదటి ముగ్వురు నకాలమృత్యుముఖమునఁ బడుటచే తండ్రి యాతనిని బ్రతికియున్న చాలునని, మూఁడేండ్ల పసిప్రాయముననే యొక బౌద్ధమఠమున విడిచిపెట్టెను. కాని కన్నతీపిచే నాతని నెడబాయజాలక యింటికిఁ దీసికొని వచ్చుటతోడనే పిల్లవాఁడు రోగగ్రస్తుఁడయ్యెను. మందులు నిష్ప్రయోజనము లైనవి. తండ్రి కన్నీరు గార్చుచు నితని తిరిగి బౌద్ధమఠమున విడిచిపెట్టెను. అప్పుడాతఁడు తిరిగి కోలుకొనెను. ఫాహియాన్ ఆబాల్యసన్యాసి యయ్యెను. అతనిని పదవయేట తండ్రి మరణింప తల్లి నిరాధారయైనది. మేనమామ యెంతబ్రతిమాలుకొనినను వినక ఫాహియాన్ సన్యాసదీక్షతోడనే జీవితము గడపుటకు నిశ్చయించుకొనెను.

క్రీస్తుశకము 399 వ సంవత్సరమున నిరువదియైదేండ్ల ప్రాయమున వినయపీఠిక మున్నగు బౌద్ధగ్రంథములను దెచ్చుటకు, బుద్ధభగవానుని పవిత్రజన్మభూమిని దర్శించుటకు, హ్యుయింగ్, హ్యువై, హ్యుకింగ్, టోచింగ్ మిత్రులతో గలిసి ఫాహియాన్ భారతదేశయాత్ర కుపక్రమించెను. వారు మార్గమధ్యమున భారతదేశమునకుఁ బయనించుచున్న చేయన్, యూకిన్‌సాంగ్‌షో, పోయన్, సాంకింగు చీనీయులను గలిసికొనిరి. ఇందు 'పోయన్' చీనాకు మరలిపోయిన తర్వాత ననేక సంస్కృతగ్రంథములు చీనాభాషలోని కను

వదించి పేరుకెక్కెను. టన్హ్వాంగుపట్టణమును జేరి యచ్చట నొకమాసముండి పాహియాన్ తనమిత్రులతో భారతయాత్ర సాగించెను. హోయన్ ప్రభృతులు వేరొకమార్గమును బట్టిరి.

ఆకాలమున నంతటి దూరప్రయాణము చేయుట మిగుల దుస్సాధ్యముగ నుండెను. పాహియాన్ ప్రభృతులు మార్గమధ్యమున మిక్కిలి శ్రమనందిరి. నిర్మానుష్యమై భీకర వాయువిక్షేపముల కాకరమై, దుర్గమమగు గోబీయెడారిని దాటిరి. వడవడ వణకించు శీతలవాయునిలయమగు హిమాలయపర్వత శ్రేణులనధిగమించిరి. పర్వతశిఖరములనుండి యతి వేగముగా స్రవించు మహానదులను దాటిరి. క్రూరమృగావృతమైన భీకరారణ్యముల నధిగమించిరి. మార్గమున షెన్ సెన్, కుస్తాన్, కీచా రాజ్యములను దాటిరి. చైనాసామ్రాజ్యమునుండి భారతదేశము చేరువఱకు వారు చూచిన దేశములన్నియు భారతీయ విజ్ఞానసామ్రాజ్యౌన్నత్యమునకు దోసిలొగ్గినవే. అన్నిటియందును ఆర్యావర్త విజ్ఞాన దిగ్విజయ పతాక మప్రతిహతమై యెగురుచుండెను. ప్రాచ్యప్రపంచ మంతయు భారతీయాధ్యాత్మిక సామ్రాజ్యమున కధినివేశ రాజ్యములైనవి. ఈరాజ్యములన్నిటికి వేష భాషామర్యాదల యందు, విజ్ఞానవ్యవహారములందు, శిల్ప చిత్రకళాసాహిత్య శాస్త్రములందు భారతదేశము ఒజ్జబంతియై యుండెను. ఆర్యావర్తమునకుం బశ్చిమోత్తరమునున్న లోయా (ప్రస్తు

తము - ఆఫ్ఘనుస్థానము) పోహాన (బెలూచిస్థానము) రాజ్యమునుండి తూర్పున కామరూపము (అస్సాము) వరకు బౌద్ధమత మానాడు ప్రబలియుండెను. ఇట్లారు సంవత్సరములు ప్రయాణమొనర్చి పాహియాన్ భారతభూమిని జేరుకొనెను. పశ్చిమోత్తరమున "ఉద్యాన" రాజ్యమున హీనయాన శాఖకుఁజెందిన నైదువందల బౌద్ధసంఘారామములను చేరొ్కనెను. పెటూ (పంజాబు) లో హీనయానమహాయానబౌద్ధ సంఘారామములను చేరొ్కనెను. అచ్చటనుండి దక్షిణోన్ముఖుఁడై ప్రయాణముసల్పి యసంఖ్యాకముగ సంఘారామములనుగూర్చి వ్రాసెను. అచ్చటినుండి మథురను జేరెను. యమునానది కిరుతటముల 3000 భిక్షుకులుగల నిరువది సంఘారామములను చేరొ్కనెను అచ్చటిప్రజలు, రాజులు బౌద్ధధర్మమును శిరసావహించినవారే.

పాహియాన్ స్వయముగ సందర్శించిన సంఘారామము లనేకములు. అచ్చటి స్థూపముల, యాత్రికులై తెరపిలేకుండ వచ్చుజనులు, పుష్పములను జల్లుచు దీపారాధనము చేయువారినుకజల్లిన రాలకుండ నుండిరని వ్రాసినాడు.

ప్రాచ్యజగత్తునఁ బ్రాచీన భారతీయ విశ్వకళాపరిషత్తుగఁ జరి స్థిరకీర్తి నార్జించిన తక్షశిలను పాహియాన్ సందర్శించెను. గాని యచ్చటి సంఘారామములను గూర్చి వ్రాయలేదు. పురుషపురమందు 700 భిక్షుకులుగల విహార

ముండెడిది. బుద్ధ ధాతునిక్షిప్తమగు స్థూపచతుష్టయము లీ ప్రాంతమున గలవు. స్థూపనిర్మాణము నందలి శిల్పవిద్య భారతీయమే. నాగార్జునాయండిట్టి స్థూప మొకటి కలదు. అందు 700 భిక్షుకులు గలరు పాహియాన్ వెంట నరుదెంచిన హుయింగ్ రోగపీడితుండై యచ్చటనే మరణించెను. సంకాశ్యవిహారమున వేయిమంది భిక్షుకులు హీనయాన మహాయాన సిద్ధాంతముల నభ్యసించి ప్రబోధము సల్పు చుండిరి. గంగాతీరముననున్న కన్యాకుబ్జమున భిక్షుకులు హీనయానము నభ్యసించెడివారు.

శావస్తీనగరమున జేతవనవిహారము కలదు. ఇది మొదట నేడంతస్తుల హర్మ్యము. ఇందు బుద్ధుడిరువదియైదు సంవత్సరము లుండెను. పాహియాన్ జేతవనవిహారమును సందర్శించెను. అచ్చటి భిక్షుకులు దూర దేశమైన చీనానుండి వచ్చిన పాహియానును గాంచి యాశ్చర్యమొంది స్వాగత మిచ్చిరి. జేతవనవిహారమున భిక్షుకులుగాని గురువులుగాని చీనా దేశమునుండి వచ్చిన యేభిక్షుకుని నంతకుముందెప్పుడు గాంచియుండలేదు. ఆ విహారము భారత దేశములో వన్నె కెక్కిన బౌద్ధవిద్యా కేంద్రము. బుద్ధుని కాలమునుండి పాహియాన్ కాలమువరకు సుమారు సహస్రవత్సరము లాజేతవన విహారము బౌద్ధవిద్యాలయముగ నిలచియుండుట గణనీయము.

బుద్ధుఁడు నిర్వాణ మొందిన తావు కుశనగరమందనేక సంఘారామములను ఫాహియాన్ సందర్శించెను.

వైశాలీనగరమున బుద్ధునికాలముననే అంబపాలి యను వేశ్యనిర్మించిన విహారము, తొల్లిటి శోభ దరుగక నిలిచి యుండుటనుగాంచి ధన్యుఁడయ్యెను.

ఫాహియాన్ కాలమున భారతదేశమున బౌద్ధవిద్యానిలయముగఁ బేర్కొనవలసినది పాటలీపుత్రసంఘారామము. అచ్చట ఫాహియాన్, మౌర్య రాజప్రాసాదమును మండపములను పూర్వదీప్తి తరుగక నిలిచియున్నట్లు వర్ణించెను అచ్చట హీనయాన మహాయాన సంఘారామములు రెండున్నవి. రెంటిలో మొత్తము 700 భిక్షుకులుండిరి. ఆ సంఘారామములు దివ్యహర్మ్యవిలసితములు. బౌద్ధపండితులు, పేరు మోసిగిన విద్వాంసు లచటనివసించెడివారు. బౌద్ధతత్త్వగవేషణార్థమై యావత్ భారతమునుండి జిజ్ఞాసువు లచ్చటి కేగుచుండెడివారు. అచ్చట రాధాస్వామిపండితుఁడు రాజగురువు. అతనిని ప్రజలు రాజు మిక్కిలి గౌరవించెడివారు. ఫాహియాన్ పేర్కొనిన మరియొక సుప్రసిద్ధపండితుఁడు మంజు శ్రీ. మహాయాన భిక్షుకు లందరి కతఁడారాధ్యుఁడు.

రాజగృహమునందు జీవకుఁడను వైద్యుఁడు బుద్ధునకు శిష్యులు 1250 మందికి కట్టించిన విహారమును సందర్శించి

నట్లు వ్రాసెను. అచ్చట బింబిసారచక్రవర్తి బుద్ధునకొసగిన వేణువనమును, భిక్షుకులు కొందరు తుడిచి నీళ్ళు జల్లి పరిశుభ్ర మొనర్చుట గాంచెను.

బుద్ధునకు జ్ఞానోదయమైన గయను సందర్శించి మహా బోధివృక్షమును గాంచెను. అచ్చట మూడు విహారములు గలవు. అందలి భిక్షుకుల క్రమశిక్షణ, పాండిత్యమును ఫాహియాన్ ప్రశంసించెను. బుద్ధునికాలమునుండి యీసంప్రదాయములన్నే పరంపరాగతముగ నిల్చినవి.

అతఁడు వారణాసిని సందర్శించి. బుద్ధుడు మొదటి [illegible]న మృగదావమును నచ్చటి మూడుసంఘారామములను భిక్షుకులను గాంచెను. కౌశాంబివద్ద, బుద్ధుని కాలమున నిర్మింపబడిన విహారములను నచ్చట నివసించు భిక్షుకులను సందర్శించెను. వారుహీనయాన మతావలంబులు. భారతదేశమున ఫాహియాన్ సందర్శించిన చిట్టచివరిస్థలము తామ్రలిప్తి. ఇరువదిరెండు విహారము లచ్చటగలవు. అందు భిక్షుకులు నివసించుచుండిరి.

ఈవిహారము లన్నిటియందు వినయసూత్రములు పరిపాలింపబడెడివి.

ఫాహియాన్ వినయపీఠికల బౌద్ధసూత్రముల వ్రాత ప్రతులను భారతదేశమునుండి గొనిపోఁదలచెను. కాని యీ

విహారము లందెచ్చటను వ్రాతప్రతులులేవు. అన్నివిహారము లందును బౌద్ధవిజ్ఞానము కంఠస్థమై గురుశిష్యముఖముల వర్ధిల్లెను. ఆనాడు బౌద్ధపండితభిక్షుకులు జంగమమూర్తిమద్విజ్ఞానగ్రంథములు. అతనికి వ్రాతప్రతులు పాటలీపుత్ర మహాయాన విహారమునందు తామ్రలిప్తి విహారములలో మాత్రమే లభించెను. అతఁడు పాటలీపుత్రమునందు సంస్కృతము నభ్యసించుచు మూఁడుసంవత్సరములు గడపెను. పాహియాన్ చీనాకు వ్రాతప్రతులుగా కొన్ని బౌద్ధగ్రంథములను దీసికొనిపోయెను.

1. బుద్ధుని కాలమున ప్రయుక్తమైన మహాసాంఘిక నియమములుగల వినయపీఠిక.

2. ఆరు లేదా యేడు వేలగాథలుగల సర్వాప్తివాద సూత్రములు.

3. సంయుక్తాభిధర్మహృదయశాస్త్రము— 6000 లేక 7000 గాథలు.

4. 2500 గాథలుగల సూత్రము.

5. పారినిర్వాణవైపుల్య శాస్త్రము—ఒక అధ్యాయము

6. మహాసాంఘిక అభిధర్మము.

తామ్రలిప్తినుండి వ్రాతప్రతులను దీసికొని, సముద్రమార్గమున పాహియాన్ చీనాదేశమునకు బయలుదేరెను.

అతని మిత్రుఁడు టోచింగ్, "బుద్ధభగవానుని పవిత్రజన్మ భూమిని చూచిన నేనింక పెర భూములఁద్రొక్కను. బుద్ధత్వ మువఱకిచటనే యుండెదన"ని భారతదేశముననే నిలిచి పోయెను. ఫాహియానుకు భారతభూమిపై బౌద్ధధర్మముపై నెంతగౌరవమో మాతృభూమియైన చీనాదేశముపై నంత ప్రేమ. అతఁడు చీనాదేశములో బౌద్ధధర్మగ్రంథములు లేని కొరతదీర్చి, తనతోపాటు స్వదేశీయులఁగూడ నుద్ధరింపఁ బూనుకొనెను. అందుచే నతఁడు తామ్రలిప్తినుండి యోడ లో బయలుదేరి సింహళమును జేరెను. సింహళమున గూడ బౌద్ధమతము భారతీయశిల్పము పాదుకొనియుండెను. ఫాహి యాను సింహళము చేరినప్పుడచ్చట కొక భారతీయపండి తుఁడేతెంచి బౌద్ధధర్మములగూర్చి యుపన్యసించి పలువురకు బౌద్ధదీక్ష నిచ్చెను. సింహళ బౌద్ధసంఘారామములలో సం స్కృతపండితు లనేకులుగలరు. ఫాహియాన్ సింహళమున రెండుసంవత్సరము లుండెను. అచ్చట, వినయపీఠిక దీర్ఘా గమ సంయుక్తాగమ సూత్రములు, సంయుక్తసాంఖ్యపీఠిక మున్నగు నపూర్వసంస్కృత గ్రంథము లితని కిచ్చట లభిం చినవి.

అతఁడు సింహళమునుండి యొక వర్తకనౌకలోఁ జీనాకుఁ బయనమయ్యెను. సముద్రమధ్యమునఁ బెద్దతుపాను

చెలరేగెను. వణిజులు తమసరకులను నడిసముద్రములోఁ బడవేసిరి. నావకు రంధ్ర మేర్పడెను. పదిమూడహోరాత్రములా ప్రాణాపాయదశలోనుండి చివరకు యవద్వీపమును చేరగల్గిరి. అచ్చట బౌద్ధమతము క్షీణదశయందున్నది. అచ్చట నైదుమాసములు ఫాహియాన్ వసించెను. తరువాత నోడనెక్కి తిరిగి తుపాను బీభత్సము గడచి చీనా చేరెను. చీనా సార్వభౌముని యాహ్వానమున బుద్ధభద్రుఁడను భారతీయ పండితుండా రాజస్థానమున నుండెను. ఫాహియాన్ బుద్ధభద్రునితోఁ గలిసి పెక్కుసంస్కృత గ్రంథములను చీనాభాషలోని కనువదించెను. ఎనుబదిరెండవయేట నొకసంస్కృత గ్రంథ మనువదించుచు "సిన్కు" సంఘారామమున ఫాహియాన్ నిర్వాణమొందెను.

యువాన్ చాంగ్

ఫాహియాన్ తరువాత సుమారు రెండుశతాబ్దులకు యువాన్‌చాంగ్ చీనానుండి భారతదేశయాత్ర కుపక్రమించెను. క్రీస్తుశకము 629 సంవత్సరమునుండి 645 సంవత్సరమువర కాతఁ డాసియామధ్యఖండము భరతవర్షము పర్యటించెను. బుద్ధదేవుని పవిత్రజన్మభూమిని అందలి విహారసంఘారామస్థూపముల నరయుటకు, భారతీయపండితులనుండి మూల బౌద్ధగ్రంథములను సిద్ధాంతములను తెలిసికొనుటకు యువాన్

చాంగ్ భారతయాత్ర కుద్యమించినట్లు చెప్పుకొనెను. అతడు భారత దేశమునుండి 657 బౌద్ధగ్రంథములు, సువర్ణ రజిత స్ఫటిక చందనదారు బౌద్ధవిగ్రహములను, 150 బుద్ధస్మారకావశేషములను చీనాకుఁ గొనితెచ్చెను. వానిని నిరువదిగుఱ్ఱములు మోయవలసి వచ్చినది

దుర్గమారణ్యములను, మంచుటెనుక యెడారులను హిమాలయపర్వత శృంగములను దాటి బహుప్రయాసలకోర్చి యువాన్‌చాంగ్ భారతదేశమును జేరెను. చీనారాజశాసనము విదేశయాత్రను నిషేధించెను. అతనితో బయలుదేరిన మిత్రులు వెనుదిరిగిపోయిరి. ఐదహోరాత్రము లొకసారి యువాన్‌చాంగ్ త్రాగుటకు నీరులేకుండ గడుపవలసివచ్చినది. ఆతిథేయమర్యాదలతో గౌరవించిన యొకమహారాజు యువాన్‌చాంగును వీడుటకు సమ్మతింపలేదు. అప్పు డతఁడు నిరశన వ్రతమునల్పి బంధవిముక్తుఁడు గావలసివచ్చినది. భారతదేశమున పాహియాన్ నిరపాయముగఁ బర్యటింపగల్గెను. యువాన్‌చాంగు దారిదొంగలకుఁజిక్కి ప్రాణములు మాత్రము దక్కించుకొని బయట పడగల్గెను.

కన్యాకుబ్జమునుండి గంగానదిలోఁ బడవప్రయాణమున నాతని ముష్కరులు పట్టుకొని కాళికాదేవికి బలియివ్వ సంసిద్ధులైరి. కాని, యాకస్మికముగ వచ్చిన తుపాను దేవియాగ్రహమని తలపోసి యువాన్‌చాంగును వారు వదలివేసిరి.

ఫాహియాన్ కాలమునాటి భారతదేశము యువాన్ చాంగునాటికిఁ జాల మారినది. గుప్తచక్రవర్తుల ప్రాపకమున హైందవమత మభివృద్ధి చెందినది.

బౌద్ధమతము క్షీణింపసాగినది. బౌద్ధమతమున మహాయానశాఖీయుల ప్రాభవ మధికమైనది. సంఖ్యాబలమున హీనయానీయులే ప్రబలులు. కానివారిలోఁ బాండిత్య విద్యాగౌరము లడుగంట సాగినవి. యువాన్ చాంగు యాత్రలలో విహారములతోపాటు దేవాలయము లనేకములను సందర్శించి నట్లు వ్రాసెను.

భారతదేశ మానాడు బ్రాహ్మణదేశముగాఁ గీర్తి సంపాదించెను. సంస్కృతమే యున్నత జాతీయవిద్య యయ్యెను. బౌద్ధులుగూడ సంస్కృతముననే గ్రంథములను వ్రాసిరి. వేద విద్య తిరిగి ప్రాముఖ్యమును సంపాదించుకొన్నది.

యువాన్ చాంగు కాలమున నైష్ఠికబ్రహ్మచారుల సంప్రదాయము, ఋష్యాశ్రమ విజ్ఞానగవేషణ యడుగంటలేదు. అర్థవంతమైన యతనివాక్యములు స్మరణీయము. "లౌకిక ప్రపంచమునకు సుదూరముగ నిలిచెడి ప్రాచీనవిజ్ఞాన విద్వాంసులు తత్త్వగవేషణతో నేకాంతవాసమున జీవించెదరు. దూషణభూషణలకు వారతీతులు. అయినను వారికీర్తి దిగంత విశ్రాంతమై నిలుచును. పూజాగౌరవమర్యాదలతోఁ జూచెడి రాజులయాస్థానములకు వారుపోరు. ప్రజలు, ప్రభువులు, రాజోద్యోగులు వారిని మిక్కిలి గౌరవప్రపత్తులతో జూచెదరు.

అట్లువారు సర్వజ్ఞులై పరిపూర్ణ విద్వాంసులు కాగలరు. శాస్త్రసాహిత్య ప్రబోధమున వారికి శ్రాంతిలేదు. జ్ఞాన సముపార్జనకు వారెంతదూర ప్రయాణమునకైనను సరకు గొనరు. సంపన్న కుటుంబములయం దుద్భవించినను, వారు భిక్షాటనమున జీవించెదరు. వారికి జ్ఞానమే పరమార్థము. దారిద్ర్యము వారి కవమానము నాపాదింపలేదు.''

లౌకికలాభముల నెంచక జ్ఞానపిపాసయే పరమార్థముగ నెంచి, విరాగులై ప్రజలచే ప్రభువులచే మన్ననలనొందుచు విశ్వశ్రేయమే యాత్మజీవితాదర్శముగ నెంచిన విద్వాంసులను పురుషాంతరముల తరబడి సృష్టించిన ప్రాచీనభారతీయ విద్యావిధానము ప్రపంచ చరిత్రలో ననన్యము. అత్యద్భుతము.

యువాన్‌చాంగ్ గాంచిన బౌద్ధవిహారములు :

గాజ్ దేశమున సర్వాస్తి వాదనకుం జెందిన పదివిహారముల యువాన్‌చాంగ్ గాంచెను. అందు 300 భిక్షుకులు గలరు.

బమియను దేశమున లోకోత్తరవాదశాఖీయు లనేక భిక్షువులు గలరు.

కపిన్ రాజ్యమునందు ''కనిష్కుఁడు'' కట్టించిన విహారములు స్థూపములు గలవు. అచ్చటి 1000 విహారములతో మహా

యానశాఖీయభిక్షుకులు 6000 గలరు. లంపారాజ్యమునం బది విహారములు గలవు. అందు బౌద్ధభిక్షుకుల సంఖ్యకంటె నితరుల సంఖ్యయే యధికము. నాగరకోటయం దనేకవిహారములు గలవు. కాని భిక్షుకులసంఖ్య యల్పము. గాంధారమున 1000 బౌద్ధవిహారములు గలవు. అవి శిథిలావస్థలో నున్నవి. ఆరాజ్యమున నొకనాడు బౌద్ధము మిక్కిలి శోభతో వర్ధిల్లినది. అచ్చట ననంగుఁడు, నారాయణదేవుఁడు, వసుబంధుఁడు, పార్శ్వుఁడు మున్నగు బౌద్ధపండితులు వర్ధిల్లి యుండిరి. రాజధాని పురుషపురమున కనిష్కుఁడు కట్టించిన పెద్దవిహారమందు యువాన్‌చాంగు కొద్దిమంది హీనయాన బౌద్ధభిక్షుకులను మాత్రమే చూడగలిగెను. ఆవిహారమందే బ్రాహ్మణపండితుఁడై న యశ్వఘోషమహాకవికి బౌద్ధదీక్ష నిచ్చిన పార్శ్వుఁడు నివసించెను.

కనిష్కవిహారమునుండి యువాన్‌చాంగు పుష్కరావతీ విహారమును జేరెను. (ప్రస్తుత హస్తనగరము) అచ్చటనే వసుమిత్రుఁడు పూర్వము తన యభిధర్మప్రకరణపద శాస్త్రమును రచించెను. ధర్మత్రాత పండితుఁడు గూడ నచ్చట గ్రంథముల వ్రాసెను. అచ్చట నాడు కొద్దిమంది మాత్రమే భిక్షుకులు గలరు. అచ్చటినుండి పాణిని జన్మించిన శలాతురనగరమును దర్శించెను.

ఉద్యానమున 1400 విహారములలో నొకనాఁడు 18000 భిక్షుకులు వసించిరి. కాని యువాన్‌చాంగ్ కాలమున నచ్చట గొందఱు భిక్షుకు లాశిథిలవిహారములలో, నర్థ మెఱుగక బౌద్ధగ్రంథములను వల్లె వేయుచుండిరి. వారు మహాయానీయులు. అచ్చటినుండి యువాన్‌చాంగు బోలోరునందు పాండిత్యములేని భిక్షుకబ్రువుల నెందరినో కాంచగలిగెను.

అతఁడచ్చటినుండి తక్షశిల కేగెను. అచ్చటి విహారము లన్నియు శిథిలావశేషములుగా నున్నవి. అచ్చట నొకనాఁడు సౌత్రాంతిక పండితుఁడైన కుమారలబ్ధుఁడు వసించెను. అతఁడు బౌద్ధసూర్యచతుష్టయములో నొకఁడు. ఆర్యదేవుఁడు అశ్వఘోషుఁడు, నాగార్జునుఁడు మిగిలిన మువ్వురు.

అతఁడచ్చటినుండి కాశ్మీరమున కేగెను. అచ్చటి రాజు యువాన్‌చాంగును మిక్కిలి గౌరవించెను. అతఁడచ్చట రెండుసంవత్సరములుండి యనేక గ్రంథములకు వ్రాఁతప్రతులఁ బడయ గలిగెను. రాజతనికి నిరువది లేఖకుల నొసగెను. కాశ్మీరమందప్పుడు 500 విహారములు 5000 భిక్షుకులుండిరి. ఆనందుని శిష్యుఁడైన మధ్యాంతికుఁడు కాశ్మీరమున బౌద్ధమతమును నెలకొల్పెను. అశోకచక్రవర్తికాలమునఁ బాటలీపుత్రమునుండి 500 మంది యర్హతులు వచ్చి కాశ్మీ

మున 500 విహారముల నిర్మించిన గాథను యువాన్‌చాంగు వ్రాసెను.

అచ్చటినుండి వసుబంధుఁడు నివసించిన శాకల విహారమును గాంచెను. యువాన్‌చాంగు చీనభుక్తివిహారమున రాజపుత్రభిక్షువు వినీతప్రభపండితునియొద్ద పదునాల్గు నెల లభిధర్మశాస్త్రముల నభ్యసించెను.

తమశావనము యువాన్‌చాంగు దర్శించిన యాత్రా విహారము. అచ్చట 300 సర్వాస్తివాదభిక్షువులు గలరు. అచ్చటి భిక్షువుల నశోకచక్రవర్తి తనయాస్థానమున కాహ్వానించెను. అచ్చట శాస్త్రవిద్వాంసుఁడు కాత్యాయనపుత్రుఁడు తన రచనలు సాగించెను.

జలంధరరాజ్యమునందు 50 విహారములు గలవు. నాగరధన విహారమునందు చంద్రవర్మ పండితునియొద్ద నాలుగు నెల లభిధర్మశాస్త్రముల నభ్యసించెను.

మథురారాజ్యమున 20 విహారములు 2000 భిక్షువులు గలరు. స్థానేశ్వరమునందు మూఁడు విహారములు గలవు. పవిత్రజీవితమును గడపు 700 భిక్షువు లందుగలరు.

మతిపురమునఁబదివిహారములు, 800 భిక్షువులు గలరు. గుణప్రభపండితుఁడు శతగ్రంథముల నొకసమీపవిహారముననే వ్రాసెను. అనతిదూరమున సంఘభద్రపండితుఁడు నివ

సించు విహారము గలదు. అందు గుణప్రభపండితుని తత్త్వ సందేశశాస్త్రము నభ్యసించుచు యువాన్ చాంగు గడపెను. తొంబదియేండ్ల వృద్ధుఁడు గుణప్రభునిశిష్యుని యువాన్ చాంగచ్చట సందర్శించెను.

యువాన్ చాంగు తరువాత దర్శించినస్థలములు బ్రహ్మపురము, గోవిశనము, అహిచ్ఛత్రము, విలాశానము, సంకాశ్యము.

కన్యాకుబ్జమునం దపుడు 100 విహారములు 10,000 భిక్షువులు గలరు. ఫాహియాన్ కాలముకంటె విహారభిక్షువులసంఖ్య పెరిగినది. కన్యాకుబ్జమును యువాన్ చాంగు కాలమున శ్రీ హర్షవర్ధన చక్రవర్తి పరిపాలించుచుండెను. అతఁడు మాంసాహారమును నిషేధించి, బౌద్ధసంఘారామములను నెలకొల్పెను. బౌ మైన నాగానందనాటకము శ్రీహర్ష చక్రవర్తి సంస్కృతమున రచించెను. ప్రతిసంవత్సర మిరువదియొక్క రోజులు చక్రవర్తి మహోత్సవములు జరిపి బౌద్ధభిక్షుకుల రావించి వారిని సత్కరించుచుండెడివాఁడు. కన్యాకుబ్జమునందు భద్రవిహారమునందు వీరసేన పండితునియొద్ద బుద్ధదాసుని విభాషాశాస్త్రము నభ్యసించుచు మూఁడునెలలు గడపెను.

తరువాత యువాన్ చాంగు, నవదేవకులము, అయోధ్య ప్రయాగ, కోణంచి, శ్రావస్తి: జేతవనవిహారము, కపిల

వస్నుపురము, [illegible]ధ, వైశాలి, కుక్కుటారామము మున్నగు స్థలములను సందర్శించెను.

గుణమతి, శీలభద్ర పండితుల స్మారకచిహ్నములుగా నేర్పడిన విహారములను, మహాబోధివిహారమును యువాన్ చాంగు దర్శించెను.

భారతదేశయాత్రలో యువాన్ చాంగు దర్శించిన విహారములలో నాలందావిహార మగ్రగణ్యము. ఆకాలమున విశ్వవిఖ్యాతిగన్న నాలందావిశ్వకళాపరిషత్తులో యువాన్ చాంగు యోగశాస్త్రసిద్ధాంతముల గ్రహించెను. నాలందా విహారశీర్షికలో నీవిషయము ప్రకరణాంతరమున విపులీకృతము.

ధాన్యకటకి ప్రాంతమున ననేక శిథిలవిహారములు గలవనియు, నందిరువది విహారములలో మాత్రమే 1000 భిక్షువులు గలరని యువాన్ చాంగు వ్రాసెను. అతడిచ్చట కొన్ని నెలలు అభిధర్మశాస్త్రగ్రంథముల నభ్యసించుచు గడపినట్లతని జీవితచరిత్రనుండి తెలియుచున్నది. యువాన్ చాంగు భారతదేశమున పేర్కొనిన విహారములలోని భిక్షుకులసంఖ్య 212,130. ఈసంఖ్యలో నాత డనిర్దిష్టముగ "ననేకభిక్షువులు" "బహువిహారము" లని పేర్కొనినవి చేరలేదు. అతడు బౌద్ధవాఙ్మయప్రపంచమున స్థిరకీర్తి నార్జించిన పండితులను

వారు వసించిన విహారములను పేర్కొనెను. అసంగ, వసుబంధు, పార్శ్వ, అశ్వఘోష, నారాయణదేవ, ధర్మదార, మనోరథ, వసుమిత్ర, ధర్మత్రాత, ఈశ్వర, కుమారలబ్ధ, దేవ, నాగార్జున, మధ్యాంతిక, సంఘభద్రస్కంధిల, పూర్ణ, బోధిల, వినీతప్రభ, గుణప్రభ, కాత్యాయనీపుత్ర, దిఙ్నాగ, భావవివేక, భద్రరుచి పండితుల ననేకులఁ పేర్కొనెను

అతఁడు మాంఘీరువిహారమునందు తథాగతగుప్త క్షాంతిసింహ పండితులయొద్ద నొకసంవత్సరము శాస్త్రాభ్యాసము సల్పెను. కాంచీపురవిహారమందాతఁడు, మహాపండిత భిక్షువుల సందర్శించెను.

ప్రాథమికవిద్య యువాన్ చాంగు కాలమున విద్యార్థి యభ్యసింపవలెను.

1. వ్యాకరణము, 2. శిల్పస్థానవిద్య, 3. చికిత్స విద్య, 4. హేతువిద్య, 5. అధ్యాత్మవిద్య.

విహారములం దున్నతశాస్త్రవిజ్ఞానము లభించెడిది. హీనయానీయులకు, ధర్మగుప్త, మహీశాసిక, కాశ్యపీయ, సర్వాస్తివాది, మహాసాంఘికసిద్ధాంతము లుపాదేయములు. భిక్షుకులు విహారములందు సమావేశమై వేదాంతతత్త్వచర్చలు సలుపుచుండెడివారు. పెద్ద పరిషత్తులు జరిగినప్పుడు వా

దోపవాదములలోఁ బాల్గొనుటకు దేశములోని వివిధప్రాంతములనుండి పండితు లేగుదెంచెడివారు. వాదమున జయించుటయే పాండిత్యమున కాకాలమునఁ బరమావధి. యువాన్ చాంగిట్టి వాదవిజయసంప్రదాయములనుగూర్చిన యైతిహ్యమును దనరచనలలోఁ బొందుపరచెను. నాగార్జునునిశిష్యుఁడు ఆర్యదేవుఁడు గుర్వాజ్ఞగొని యుత్తరముననున్న పాటలీపుత్రములోకేగి కుక్కుటారామమునగల తీర్థికులతోఁ బండ్రెండు నాళ్ళు వాదించి గెలిచెను. కాంచీపురవాసి వేగివిహారపండితుఁడు దిజ్నాగుఁడు నాలందావిహారమున విజ్ఞానదిగ్విజయమును సాధించెను. అశోకవిహారమున ధర్మపాలుఁడు 100 భిక్షువులలో నేడుదినములు వాదించి గెల్చెను. శ్రీహర్ష చక్రవర్తి యేటేట నేర్పరచిన పండితపరిషత్తులగూర్చి యువాన్‌చాంగు మిక్కిలి ప్రశంసించెను.

ఇట్సింగ్

క్రీస్తుశకము 645 సంవత్సరమున యువాన్‌చాంగు భారతవర్షమునువీడి చనినతరువాత 672 వ సంవత్సరమున "ఇట్సింగ్" భారతదేశమును జేరెను. చీనాచక్రవర్తి సమక్షమున రాజధానిలో యువాన్‌చాంగు నిర్యాణమున నాతనికి జరిగిన పూజాగౌరవములను ఇట్సింగ్ కనులార గాంచెను. "భదంత యువాన్ చాంగు"ను ఇట్సింగ్ చీనాతిపిటకాచార్య

నిగ స్తుతించినాడు. ఇట్సింగ్ ఫాహియాన్, యువాన్‌చాం గులను మార్గదర్శులుగ స్వీకరించెను. వారివలెనే బుద్ధభగ వానుని పవిత్రజన్మభూమి సందర్శింపవచ్చెను.

ఇట్సింగ్ భారతతీర్థయాత్రకు సోదరభిక్షుకులఁ గొంద రిని ప్రోత్సహించెను. చివరకు వారందరు వెనుకాడిరి. ఏకాకి యై "ఇట్సింగ్" వెనుకచూపునువీడి గురూపదేశముల స్మరించు కొనుచు భారత దేశమును జేరెను. అతఁడు కపిలవస్తు, బుద్ధ గయ, వారణాసి, శ్రావస్తి, కన్యాకుబ్జ, నాలంద, వైశాలికుశి నగర, తామ్రలిప్తి క్షేత్రముల సందర్శించెను. ఇతరస్థలములను గూర్చి పరిశోధనలు జరిపి కొన్ని ముఖ్యవిషయములను వ్రా సెను భారత దేశమునుండి యతఁడు 500,000 శ్లోకములు గల 400 బౌద్ధగ్రంథములను సంపాదించి చీనా దేశమునకుఁ గొనిపోయెను.

ఇట్సింగ్ నాలందావిహారమునఁ బదిసంవత్సరములు విద్య నభ్యసించెను. అతఁడు సంస్కృతవ్యాకరణ పాండిత్యము నార్జించి సాహిత్యజ్ఞానము సంపాదింపగలుగుటచేఁ చీనా దేశ మున కేగిన తరువాత 256 సంపుటములలో 56 సంస్కృత గ్రంథముల ననువదింపగలిగెను.

ఆ కాలమున సంస్కృతమే యున్నతవిద్య. భారతవర్ష మునకు బ్రహ్మరాష్ట్రమని పేరు. బ్రాహ్మణపండితుల యాధి క్యమునుగూర్చి ఇట్సింగ్ బహుముఖములఁ గొని

యువాన్ చాంగువలెనే ఇట్సింగుకూడ నాటి ప్రాథమికవిద్యనుగూర్చి వ్రాసెను. "సిద్ధిరస్తు" తో నేడవ సంవత్సరమున ప్రారంభవిద్య గరపుదురు. అందు నలుబది యేడక్షరములు, 1000 శబ్దములు, 300 శ్లోకములుగలవు. ప్రారంభ విద్యాభ్యాస మూరు నెలలు పట్టును.

8 వ సంవత్సరమున పిల్లలు పాణిని 1000 శ్లోకములను నెనిమిది నెలలలో నభ్యసించెడివారు. పదవసంత్సరమునుండి మూఁడేండ్లు "ధాతు" జ్ఞాన మలవరచుకొందురు. తరువాత జయాదిత్యవిరచితమైన 18000 శ్లోకములుగల కాశికావృత్తి. పాణినిభాష్యము నభ్యసించెదరు. జయాదిత్యుఁడు సుప్రసిద్ధ పండితుఁడు. ఇట్సింగ్ వచ్చిననాటి కతఁడు మరణించి ముప్పదేండ్లయినది. తరువాత గద్యరచన, హేతువిద్య నభ్యసించెదరు. నాగార్జునుని న్యాయాధారతారకశాస్త్రము హేతువిద్యకుఁ బునాదిగ్రంథము. ఇట్సింగ్ దానిని క్రీ. శ. 711 సంవత్సరమందు చీనాభాషలోని కనుపదించెను. సుహృల్లేఖ-జేతకశాతవాహనరాజునకు నాగార్జునుఁడువ్రాసిన పద్యలేఖ విద్యార్థుల కవశ్యపఠనీయము. దానిని సింహళమున ఇట్సింగ్ చీనాభాషలోని కనువదించెను. అశ్వఘోషునిబుద్ధచరిత్రము నందరు పఠించెడివారు. తరువాత విద్యార్థు లభిమానవిషయముల సమర్థులైన గురువులయొద్ద వివిధవిహారములలో నభ్యసించెడివారు.

భిక్షువులు కేవల మతగ్రంథములనేగాక వివిధవిజ్ఞాన విషయముల నభ్యసించెడివారు. ధర్మశాస్త్రము, రాజనీతి, సాహిత్యము, వ్యాకరణము మున్నగునవన్నియు విహార విద్యాలయములలో బోధింపబడు చుండెడివి.

బౌద్ధమతమున భిక్షుకులు తిరిగి గృహస్థాశ్రమమును జేరవచ్చును. భర్తృహరి యేడుసార్లు భిక్షుకధర్మమును స్వీకరించి యేడుసార్లు గృహస్థాశ్రమమును స్వీకరించిన కథ లోక ప్రసిద్ధము. భిక్షువులు పండితులై రాజాస్థానమున జేరి యుద్యోగములను సంపాదించినవారు, గృహస్థులైనవార లెందఱో గలరు.

ఇట్సింగ్ క్రీ. శ. 670—700 సంవత్సరములమధ్య భారతదేశమునగల సమకాలీనపండితుల నెందరినో ప్రస్తుతించెను. మగధదేశపండితుఁడు జ్ఞానచంద్రుఁడు యువాన్ చాంగు గురువు. నాలందావిహార విద్యాంసుఁడు రత్నసింహుఁడు సమకాలీనకవి. బాణుఁడు వ్రాసిన హర్షచరిత్రలోఁ బ్రస్తావింపఁబడిన దివాకరమిత్రుఁడు దక్షిణదేశమందలి తథాగతగర్భుఁడు. శ్రీ భోజద్వీపమందున్న భారతపండితుఁడు (సుమిత్రాద్వీపము) శాక్యకీర్తి, తామ్రలిప్తివిహారమందలి రాహులుఁడు, త్రిపిటకములనేగాక యనేక శాస్త్రములందు నిష్ణాతుఁడు. వీరందరు, మతాచార్యులు మాత్రమేగాదు.

అనేక శాస్త్రములలో గడితేరిన పండితులు. దేశదేశముల నుండి వీరియొద్దకు జిజ్ఞాసువులై శిష్యులు వచ్చుచుండెడివారు.

ఇట్సింగ్ కాలమున చీనా దేశమునుండి, తక్కిన ప్రాచ్య దేశములనుండి యనేక విద్వాంసులు జిజ్ఞాసువులై వచ్చుచుండిరి. తామ్రలిప్తి విహారమున బంద్రెండేండ్లు సంస్కృతము నభ్యసించిన మహాయానప్రదీపపండితునిగాంచెను. అతఁడు చీనీయుఁడు. యువాన్‌చాంగ్ శిష్యుఁడు. అతనిని మార్గదర్శిగా నిడుకొని ఇట్సింగ్ నాలందా, వైశాలీ, కుశినగర విహారముల సందర్శించెను.

నాలందావిహారమున జినప్రభ, రత్నసింహ పండితుల యొద్ద యువాన్‌చవో అంతకుముందు విద్యనభ్యసించెను. ప్రజ్ఞాదేవనామాంతరము నొందిన వ్రూహింగ్ నేగపట్నమున దిగి ఇట్సింగును గలియుటకు ముందు జినధర్మకీర్తుల న్యాయ సిద్ధాంతముల తిలాఢవిహారమం దభ్యసించెను. భారత దేశమున విద్య నభ్యసించు మంగోలియనులను గూడ ఇట్సింగ్ చూచెను.

ఇట్సింగ్ చీనాకుఁ దిరిగివెళ్లి మూలసర్వాస్తివాద నికాయశాఖకు మూలపురుషుఁడయ్యెను.

ప్రాచీన భారత విశ్వవిద్యాలయములు

ప్రాచీన విశ్వవిద్యాలయములు

తక్షశిల

ప్రాచీన కాలమున విశ్వవిఖ్యాతిఁగన్న భారతీయ విశ్వకళాపరిషత్తులలోఁ దక్షశిల యొకటి. పారస్వతమునకు సంఘమునకుఁగల బింబ ప్రతిబింబ భావమననుసరించి తక్షశిల గౌరవప్రాముఖ్యములను జాతక కథలనుండి గ్రహింపవచ్చును. జాతకకథలలో సమకాలీనసాంఘిక చారిత్రక వృత్తములు ప్రతిఫలించుచున్నవి. తక్షశిల యున్నతవిద్యాకేంద్రము. అచటికి జిజ్ఞాసువులు విద్యా "పరిసమాప్తికిఁ" జేరెడివారు. కాని విద్యారంభమునకుఁ జేరెడివారుకారు. నిదర్శనప్రాయమైన జాతకకథలలోని యొకగాథ యచ్చటి విద్యావిధానము స్వయంవ్యక్తము చేయుచున్నది. ఒకప్పుడు కాశిని బ' పరిపాలించుచుండెను. కుమా

రుఁడు యువరాజు బ్రహ్మదత్తుఁడు. ప్రాచీనకాలమున రాజులు తమకుమారులను, రాజనగరముల సుప్రసిద్ధపండితులున్నను, విదేశముల విద్యాప్రబోధమునకై పంపెడివారు. ప్రపంచవిధులను పరిచయము చేయుటకు, శ్రమపరియాసల కోర్చు శక్తి నిచ్చుట కిట్లుద్దేశింపబడెడివి. బ్రహ్మదత్తుఁడు పదునారేండ్ల కొమరుని వేయి బంగరు నాణెములు, ఆతపత్రము, బావుకోళ్ళ నిచ్చి తక్షశిలా విద్యాప్రబోధమునకు బంపెను. తండ్రి యాదేశానుసారము తక్షశిలఁ జేరెను. అచ్చట నధ్యాపకుని యావాసము నడిగి యచ్చటకుఁ జేరెను. ఆ పండితుఁ డప్పుడే తన యుపన్యాసము ముగించి వచ్చుచుండ నతఁడు పాదరక్షల విడిచి యాతపత్రమును దీసి భక్తి గౌరవములతో నమస్కరించెను, అధ్యాపకుఁ డతని నాహ్వానించెను. యువరాజు భోజనాదికముల ముగించి విశ్రాంతి నంది యధ్యాపకునిఁ జేరి సవినయముగా నిలచెను. ఆ పండితుడతఁడు వారణాసినుండి వచ్చినట్లును నతని తండ్రి కాశీరాజు బ్రహ్మదత్తుఁడనియు, జిజ్ఞాసువై విద్యాప్రబోధమునుఁ గోరి తన్నుఁ జేరినట్లును తెలిసికొనెను. విద్యాబోధనకు బ్రతిఫలముగా దన శుశ్రూష జేయునో లేక ధనము నిచ్చునో యను పండితుని ప్రశ్నకు రాజకుమారుఁడు తాను తెచ్చిన వేయి నాణెములను వారిపాదసన్నిధి నుంచెను. ఇచట నివాసము చేయు జిజ్ఞాసువు లహోరాత్రము లధ్యాపకుని నాశ్రయించి

యుండెదరు. కాని ప్రతిఫలము ధనము నిచ్చు శిష్యులు తన యింట పెద్దకుమారునివలె నుండి విద్యాప్రబోధము నొందుదురు. పగటియందు గురువునొద్ద విద్యనభ్యసించి యీ యువరాజు పండితుఁ డయ్యెను.

ఈగాథ యానాటి విద్యావిధానములోని ముఖ్యవిధులన్నిటి నెఱుక పరచుచున్నది. ఇంతేగాక, అనేక జాతక కథా వృత్తములనుబట్టి యిచ్చటికి కాశీ, రాజగృహ, మిథిల, యుజ్జయిని, కోసల, మధ్యోత్తర ప్రాంతములనుండి జిజ్ఞాసువులు చేరినట్లు తెలియుచున్నది. తక్షశిలావిఖ్యాతికి కారణ మచ్చటి యుపాధ్యాయుల పాండిత్యప్రతిభలు. వారు ప్రపంచవిఖ్యాతిఁ గన్నవారు. తక్షశిల భారతీయ విజ్ఞాన కేంద్రము. దేశములోని వివిధప్రాంతముల విద్యాకేంద్రములన్నియు నీమహావిశ్వకళా పరిషత్తు కనుబంధములై యుండెడివి.

విద్యార్థులు తమ విద్యాపరిసమాప్తికై తక్షశిలకు పదునారేండ్ల వయసునఁ జేరి యుక్తవయస్కులై తిరిగివచ్చెడివారు. వైద్యవిద్య ముగించుటకుఁ దక్షశిలయందు జీవకుఁడను జిజ్ఞాసు వేడేండ్లు నివసించెను.

జిజ్ఞాసువులు వారి విద్యాపరిసమాప్తికి నలయు ప్రతిఫల ధనమునంతయు జెల్లించి తక్షశిల విద్యావిధానమునఁ బ్రవేశింప ననుమతిఁ బడయుదురు. వేయినాణెముల మొత్త

మును తక్షశిలావిద్యకు నిర్ణీతమైనట్లు దెలియుచున్నది. శిష్యులలో ననేకులు ధనము చెల్లించనివారు పగలు గురుశుశ్రూష జేసి రాత్రుల విద్యాప్రబోధమును బొందెడివారు. ఒక్కొకప్పుడు తనకాలమునంతయుఁ జదువుననే గడుపగోరి గురుశుశ్రూషఁజేయ నిష్టపడని జిజ్ఞాసువు తన విద్యాభ్యాసము ముగించిన తరువాత ధనమునిచ్చు నవకాశముఁ బొందెడివాఁడు. ప్రాచీనకాలమున నధ్యాపకుని ధనము స్వర్ణరూపమునఁ జెల్లింపబడెడిదని తెలియుచున్నది. తక్షశిలలో నైదువందలమంది జిజ్ఞాసువులుగల యొక విద్యాపరిషత్తు నొకటి గృహస్థాహ్వానించెను ఈయాహ్వానము లోకదాని వెనుక నొకటిగా గురుశిష్యులకు భోజన సదుపాయముల సమకూర్చెడివి.

ఒక్కొకప్పుడు వివిధదేశముల రాజకుమారులతోఁ దక్షశిలా విద్యాప్రబోధమునకుఁ గొందఱు విద్యార్థులు పోయెడివారు. ఆయా రాజ్యములు వీరివిద్యా ప్రబోధమునకగు వ్యయమును భరించెడివి అంతేగాక కొందరు విద్యార్థులు తమ యున్నత విద్యాసమాప్తికి విశ్వకళాపరిషత్తులఁజేరి రాజు సహాయము నందెడివారు. కాశీలోని యొక బ్రాహ్మణ జిజ్ఞాసువు తక్షశిలా పరిషత్తున నాయుధశాస్త్రమున ప్రత్యేకోన్నతవిద్య నందుటకై రాజుచేఁ బంపబడెను. అధ్యాపకు డచ్చట నాథక వ్యవస్థగా నిర్వహింపఁబడు విద్యాశాఖాధికారిగాడు. జిజ్ఞాసు

వుల భోజన నివాసాదులకై యతడు తీసుకొనిన ధన మావశ్యకము.

పంచములుగాక మిగిలిన యన్ని జాతులవారును విద్యా కేంద్రమున ప్రవేశార్హత గలిగియుండెడివారు. అయినను వారు జాతిసంప్రదాయాను గతమైన విద్యలనే యభ్యసించెడి వారుకారు. తక్షశిలకొన్ని ప్రత్యేక విద్యాశాఖలలో ముఖ్య ముగ న్యాయవైద్యవిద్యలలో విశ్వవిఖ్యాతి నార్జించినది. దూరస్థమగు నుజ్జయినినుండిగూడ తక్షశిలా తర్కశాస్త్రకేంద్రము జిజ్ఞాసువుల నాకర్షించి పేరెన్నికఁగన్నది. అందలి యాయుధవిద్య మిగులఖ్యాతికెక్కినది తక్షశిలా విశ్వకళా పరిషత్పండితు లస్త్రవిద్యాప్రబోధమునగూడ సుప్రసిద్ధులు. జ్యోతిపాలుఁడను నొక కాశీబ్రాహ్మణవిద్యార్థి కాశీరాజ ధనసాహాయ్యమునఁ దక్షశిలావిశ్వకళా పరిషత్తునఁ బ్రవేశించి యస్త్రవిద్య నభ్యసించి విద్యాపరిసమాప్తమున గురువుని యాదేశమున నైదువందలమంది జిజ్ఞాసువులకుఁదా నధ్యాపకుఁ డయ్యెను.

ఆ కాలమున ధనుర్వేదముగూడ ఋగ్యజుస్సామ వేద త్రయమువలెనే యెందరినో జిజ్ఞాసువుల నాకర్షించినది. ఒక నాడు తక్షశిలయందలి సైనిక విద్యాలయములో యావద్ భారత దేశమునందుగల రాజపుత్రులు నూటయొగ్గురు శిక్షణ నందుచున్నట్లు చెప్పబడియున్నది.

తక్షశిలలోని సంగీతవిద్వాంసులుచేరి వారణాసిలో గానవిద్యకుఁ గీర్తి దెచ్చిరి. తక్షశిలలో వారణాసిలో విద్యాభ్యాస మొనర్చిన విద్వాంసులు సన్యాసాశ్రమమును స్వీకరించి యరణ్యములలో నాశ్రమముల నేర్పరచి విశేషకీర్తి నార్జించిరి. శ్వేత కేతువు వారణాసిలో నైదువందల శిష్యులుగల విద్యాలయమున ప్రథమశిష్యుఁడై వన్నె కెక్కి యున్నతవిద్య కొరకై తక్షశిల కేగెను. అతఁ డచ్చటినుండి తీర్థయాత్రలు సలిపి, యాశ్రమమును నిర్మించుకొనిన గాథ తక్షశిలాప్రాముఖ్యమును స్వయంవ్యక్త మొనర్చుచున్నది.

వైద్యవిద్యలోఁ దక్షశిలాప్రాముఖ్యము జీవకునికథవలన దెలియనగును. బౌద్ధగ్రంథములనుండి ముఖ్యముగా "వినయ" మునుండి జీవకుని జీవితచరిత్ర సంగ్రహింపవచ్చును. రాజగృహమందలి సాలవతియను వేశ్యపుత్త్రుఁడు జీవకుఁడు అతని తల్లి, శిశువైన జీవకుని నొక మట్టిదిబ్బపైఁ బారవేసెను. ఆ శిశువును రాజకుమారుఁడైన యభయుఁడు రక్షించి పెంచెను. జీవకుఁడు యుక్తవయస్సునందు, "ఈరాజభవనములందు జీవనము సలుపుట కేదేని కళ యభ్యసింపవలెను. కళాభ్యాసమునసల్పి నాజీవితమునుసార్థక మొనర్చుకొనెదను" అనితలపోసెను. తరువాత నతఁడు తక్షశిల కేగి జగత్ ప్రసిద్ధి గాంచిన యొకవైద్యునికడ విద్యనారంభించెను. అతఁడు గురుశుశ్రూషసల్పి యేడేండ్లు విద్యనభ్యసించి తనవిద్యాభ్యాస

యెప్పటికి సంపూర్తియగునో తెలుపవేడుకొనెను. గురువు శిష్యుని పరీక్షించిన విధమద్భుతావహము.

గురువు, శిష్యుండైన జీవకునకొక పారనిచ్చి తక్షశిల కేంద్రముగా నొక యోజనమునగల మొక్కలను బరిశీలించి వైద్యమున కుపయుక్తముగాని దానిని బెకలించి తెమ్మని పంపెను. జీవకుఁ డుట్టిచేతులతోఁ దిరిగివచ్చి యెంతవెదకినను వైద్యమునకు నిష్ప్రయోజకమైన మొక్కయొక్కటిగూడ కనిపింపలేదని గురువుతో నివేదించుకొనెను. గురువు సంతసించి జీవకుని వైద్యవిద్యాభ్యాసము ముగిసినదనియు, నతఁడు వైద్యవిద్యానిష్ణాతుఁడనియు సెలవిచ్చి, కొంతధనమునిచ్చి యతని స్వగృహమునకుఁబో నసుజ్ఞనిచ్చెను. ఆధనము జీవకునకు సాకేతపట్టణము చేరువరకు సరిపోయెను. అచ్చటనే యతఁడు వైద్యవృత్తి నారంభించి ధనార్జనసలుప మొదలుపెట్టవలసి వచ్చినది. అచ్చట నొక సెట్టిభార్య దీర్ఘవ్యాధిచే బాధపడుచుండెను. ఎందరో పేరెక్కిన వైద్యులు విఫలురైరి. జీవకుఁడు రోగము కుదిరిన తరువాతనే ధనమును స్వీకరించుట కొప్పుకొని చికిత్స నారంభించెను. ముక్కులోనుండి యామెకు మందెక్కించి యామె తలనొప్పి తగ్గించెను. ఆ చికిత్సలో నతనికి పదునారువేల కాహాపణములు, రథము, రథాశ్వములు లభించినవి. వానిని రాజగృహమునఁదన్ను పెంచిన రాజపుత్రున కుపహారములుగా జీవకుఁడు సమర్పించెను. బింబిసా

వర్తి మూలశంక వ్యాధిని గుదిర్చి జీవకుడు ఖ్యాం డయ్యెను. వారణాసిలో నొక శ్రేష్టి కొమరుడు వ్యాయామసమయమున గ్రిందబడుటచే గడుపులో చిన్న ప్రేగులు మెలికలు పడెను. సెట్టి జీవకుని రావించెను. జీవకుడు శస్త్రచికిత్స గావించి మెలికలు పడిన చిన్నప్రేగుల యథాకృతినుంచి తిరిగి కడుపు కుట్టివేసెను. ఈ శస్త్రచికిత్స వలన నతనికి 16000 కార్షాపణములు లభించినవి. కొంతకాలమునకు బింబిసారుడు బౌద్ధమతమును స్వీకరించుటచే, జీవకుడు బుద్ధునకు, బౌద్ధ భిక్షుకసంఘములకు వైద్యుడయ్యెను. జీవకుని చికిత్సకొరకే గృహస్థులు విధిలేక బౌద్ధభిక్షుకులై తిరిగి గృహస్థులగుటను గాంచి బుద్ధుడు రోగగ్రస్తులు సంఘములో భిక్షుకులుగఁ జేరరాదని నియమమేర్పరుపవలసివచ్చినది.

దీనినిబట్టి బుద్ధునికాలముననే తక్షశిల వైద్యవిద్యా కేంద్రముగ జగత్ ప్రసిద్ధికెక్కినట్లు తెలపవచ్చును.

శ్రీ ప ర్వ త వి హా ర ము

దక్షిణ భారతదేశమున విశ్వవిఖ్యాతి నార్జించిన బౌద్ధ విశ్వవిద్యాలయములలో శ్రీపర్వత విహార మొకటి. ఈ శ్రీపర్వత విహారము నాగార్జునాచార్యుని యావాసస్థలమని తారానాథుడు వచించెను. గుంటూరు మండలములో నేటి నాగార్జునకొండయే ప్రాచీన శ్రీపర్వత విహారమని గుర్తింపవచ్చును.

నాగార్జున కొండయందలి బౌద్ధశిల్పశిథిలావశేషము లీవిషయ మును జెప్పక చెప్పుచున్నవి. ఫాహియాన్ దక్షిణమున పొలోయెులో విహారము గలదని వచించినాడు. యువాన్ చాంగ్ గూడ నీ విహారమును వర్ణించెను. పొలోయెులో యనగా చీనాభాషలో బావురము. పావురమునకు సంస్కృతము పారావతము. శ్రీపర్వతవిహారమునే యుచ్చారణ సామ్యమువలననే చీనాయాత్రికులు భ్రమించి శ్రీపారావతి విహారమని పేర్కొని యుండవచ్చును. నేటికా పర్వతమునకు నాగార్జున కొండయనియే గుంటూరు మండలమున బేరు. నాగార్జునుని శిష్యుడు సింహళీయుడైన నార్యదేవుని యస్థికల భాండము గుంటూరు మండలమున లభించినది. ఈ విహార విశ్వవిద్యాలయము నాగార్జునుని కాలమున సర్వతోముఖాభివృద్ధినొంది ప్రపంచ జిజ్ఞాసువుల నెందరినో యాకర్షించినది.

బౌద్ధమత ప్రపంచమున మాధ్యమికవాదమును బ్రపంచించిన తత్త్వవేత్త నాగార్జునుడు. బౌద్ధ వేదాంతమున శూన్యవాద ప్రవక్త, హీనాయానము బౌద్ధప్రాచీనస్వరూపము. అర్వాచీనశాఖ మహాయానము. ఈ మహాయాన మతమునకు నాగార్జునాచార్యులు నూతనసంస్థాపకులు గాక పోయినను, నాగార్జునాచార్యుల కాలములో మహాయానము నూత్నచైతన్యముతో విలసిల్లెననుట భూతార్థము. నాగార్జును ని నాగలోకయాత్ర ప్రజ్ఞాపారమిత సిద్ధాంతమునకు మూలము

గార్జునున కర్వాచీనులు. [illegible] ప్రమాణసముచ్చయము తర్కప్రపంచమున సుప్రసిద్ధము. వీరందరు నాగార్జునుని శిష్యులు కాకపోయినను నాగార్జునుని ప్రభావము వారి రచనలపైఁ దత్త్వములపైఁ గనుపించుచున్నది.

ఆకాలమున నాగార్జునవిహార విశ్వవిద్యాలయము జగత్ప్రసిద్ధమై దేశదేశములనుండి జిజ్ఞాసువుల నాకర్షించినది.

నాగార్జున నిర్యాణానంతరము శ్రీపర్వతవిహారము పూర్వగౌరవవైభవములనుఁ గోల్పోలేదు. నాగార్జునుఁడు శాతవాహన చక్రవర్తులకు సమకాలీనుఁడు. శాతవాహన చక్రవర్తి శ్రీపర్వతవిహారనిర్మాణమున తన బొక్కసము నంతయు వెచ్చించినట్లును నసంపూర్ణముగా నిల్చిపోయిన విహారశిల్పములనుఁ దన స్వర్ణవాదవిద్యామహిమచే బంగారమును సృష్టించి నిత్యము సహస్రశిల్పులను బోషించి విహారనిర్మాణమును సంపూర్ణముఁ గావించిన ఐతిహ్య కథనము. శాతవాహనుని తర్వాత నాగార్జునవిహారమునకు రాజపోషకము పోలేదు. నాగార్జునుని నిర్యాణానంతర మిక్ష్వాకురాజు లుదారులైన సంపన్నప్రజలు నాగార్జునవిహారమునుఁ బోషించిరి. ఇక్ష్వాకురాజులైన వీరపురుషదత్తుఁడు మహాదేవి రుద్రభట్టారిక మున్నగువారు నాగార్జునవిహారమునకు దానము సల్పిరి. నాగార్జునవిహార విలసనమునఁ బేర్కొనదగిన రాజకాంత చాంతిసిరి.

చాంతిసిరి నాగార్జునకొండలోయలోని బౌద్ధశిల్పనిర్మాణములకు గర్భకేంద్రము. ఈమె "మహాదానపతిని" వీరపురుషదత్తుని యారవసంవత్సరమున బుద్ధధాతు నిక్షిప్తమైన మహాచైత్యమును వినిర్మించినది. ఆస్థూపమువ్యాస మిరువదియైదడుగులు. ధర్మచక్రాకారమున నున్నది. ఈశిల్పనిర్మాణములలో రాజకాంతలు నితరబౌద్ధధర్మప్రియు లనేకులు తోడ్పడినారు. రుద్రధరభట్టారికా మహాదేవి యొకయాయక ఖంభము దానముచేసినది. ఇట్లే యడవి చాంతిసిరి, ఛతిసిరి, బాపిసిరినికాదేవి, చుల-చాంతిసిరినికాదేవి (కులహాకకన్యక) యాయకఖంభముల దానముచేసినారు. స్థూపముల సమీపమున విహారములు "చతియఘర"ములు నిర్మించినారు. చాంతిసిరి వీరపురుషదత్తుని పదునెనిమిదవ వత్సరమున నతని యాయుర్విజయునకు మహాచైత్యసమీపమున నొక యాలయమును గట్టించినది. ఈ యాలయమునకుఁ బ్రాచ్యభాగమున ముప్పదియారు శిలాస్తంభఖండములు నేడునుఁ గన్పించుచున్నవి. ఈ స్తంభములమీదనున్న శాసన ఖండములను సరిపోల్చిచదివిన, నిచ్చట నొకమండప ముండెడిదని చెప్పవచ్చును. పదునైదవ సంవత్సరము వర్షఋతువులో నెనిమిదవ పక్షమున నిది వినిర్మితము. నాగార్జున కొండలోయలోని ప్రాచీనబౌద్ధవిహార శిల్పావిలాసములు, శిథిలస్థూపసౌందర్య

రేఖావిన్యాసములు చాంతిసిరి యమృతహృదయమున కమర త్త్వముఁ గల్పించుచున్నవి.

రాజకాంతయైన చాంతిసిరితోఁబాటు నాగార్జునకొండ లోయలోని బౌద్ధశిల్పములకు సౌందర్య రేఖావిన్యాసముల దీర్చిదిద్దినది సామాన్యకుటుంబిని బోధిశ్రీ చిరస్మరణీయ. ఈమె బుద్ధాంబికా రేవతుల పుత్రిక. నివాసస్థానము గోవ గ్రామము. కోశాధిపతియైన భద్రుని మేనగోడలు. ఈమె రెండు చెతియ—ఘరుములకుఁ బునాదులనుఁ గట్టించినది. చులధమ్మగిరిపై నీమె కట్టించిన విహారము సింహళబౌద్ధ భిక్షువుల ప్రత్యేకావాసము. ఇంకను కలహవిహారము, బోధి వృక్షాలయము, సింహళవిహారము, మహాధమ్మగిరిపై నొక గుహ, మహావిహారములో నొక మండపస్తంభమును, దేవగిరి పై నొక ధ్యానమండపము, నొకతటాకము, పూర్వశైలము న నొకమండపము, కంటకశిలయొద్దగల మహాచైత్యద్వార మున శిలామండపము, హిరుంతువయొద్ద మూడుగుహలు, పపిలాసమీపమున సప్తగుహలు, పుప్పగిరియొద్ద నొక శిలా మండపమును నిత్యాదు లీమె దానకార్యములు.

మాఢరీపుతసిరి వీరపురిసదత్తునికి, వాసిష్ఠీభటిదేవా దేవికిఁ బుట్టినసుతుఁడు హుువుళ చాంతమూలుఁడు. ఇతని భగిని కొదబలసిరి శాసనమునుఁబట్టి యతఁడు పదకొండు వత్సరములు

రాజ్యము సల్పినట్లు నిర్ణయింపవచ్చును. ఈమహారాజు ద్వితీయసంవత్సరమున భట్టిదేవామహాదేవి, బహుసుతీయ భిక్షుకులకొఱకుఁ గట్టించిన "దేవీవిహారము" పూర్తియైనది. ఈవిహారము నాగార్జునపర్వతపాదమున కీశాన్యదిశ నిటిక రాళ్ళబోదుపై నున్నది. పదునొకొండవసంవత్సరమున కొద బలిసిరి మహీంశాసలే భిక్షువులకొఱకొక విహారమును నొక చైత్యమును గట్టించినది. ఈచైత్యము నాగార్జునపర్వతసమీపమున కొట్టంపలను దిబ్బమీఁదనున్నది. దీనిపయిఁగల యిరువదిగుహలమధ్యనున్న శిలాస్తంభనిర్మితమైన మండపమునుండి కృష్ణానదీ ప్రవాహవిన్యాసము రమణీయదృశ్యముగ సాక్షాత్కరించును. ముప్పదియారు పాలరాతి స్తంభములునగువది చతురపుటడుగుల వైశాల్యమునుగల మండపమున నున్నవి.

చాంతిసిరి విశ్వసంసారమునకు స్వకుటుంబముకొఱకు నైహికాముష్మికసుఖముల నర్థించినది. ఎథ యీ ప్రార్థనమహాయానవాదమును స్మరణకుఁదెచ్చుచున్నవి. యువాన్‌చాఁగ్ మహాయానము ననుశీలించు భిక్షుకులాంధ్రదేశములో నివసించుచున్నట్లు వచించెను.

నాలందావిహారము

బీహారులో రాజగృహమున కేడుమైళ్ళదూరమున నవీన బరగాన్ పావారిక బుద్ధునికాలములో చూతవనము.

నాగార్జునున కర్వాచీనులు. దిఙ్నాగుని ప్రమాణసముచ్చయ
ము తర్కప్రపంచమున ప్రసిద్ధము. వీరు
శిష్యులు ఆయినను నాగార్జునుని
రచనలపైఁ దత్త్వములపైఁ గనుపించుచున్నది.

ఆకాలమున నాగార్జునవిహార విశ్వవిద్యాలయము జగత్ప్రసిద్ధమై దేశదేశములనుండి జిజ్ఞాసువుల నాకర్షించినది.

నాగార్జున నిర్యాణానంతరము శ్రీపర్వతవిహారము పూర్వగౌరవవైభవములనుఁ గోల్పోలేదు. నాగార్జునుఁడు శాతవాహన చక్రవర్తులకు సమకాలీనుఁడు. శాతవాహన చక్రవర్తి శ్రీపర్వతవిహారనిర్మాణమున తన బొక్కసము నంతయు వెచ్చించినట్లును నసంపూర్ణముగా నిల్చిపోయిన విహారశిల్పములనుఁ దన స్వర్ణవాదవిద్యామహిమచే బంగార మును సృష్టించి నిత్యము సహస్రశిల్పులను బోషించి విహార నిర్మాణమును సంపూర్ణముఁ గావించిన ఐతిహ్య కథ నము. శాతవాహనుని తర్వాత నాగార్జునవిహారమునకు రాజపోషకము పోలేదు. నాగార్జునుని నిర్యాణానంతర మి క్ష్వాకురాజు లుదారులైన సంపన్నప్రజలు నాగార్జునవిహార మునుఁ బోషించిరి. ఇక్ష్వాకురాజులైన వీరపురుషదత్తుఁడు మహాదేవి రుద్రభట్టారిక మున్నగువారు నాగార్జునవిహారము నకు దానము సల్పిరి. నాగార్జునవిహార విలసనమునఁ బేర్కొ నదగిన రాజకాంతి చాంతిసిరి.

చాంతిసిరి నాగార్జునకొండలోయలోని బౌద్ధశిల్పనిర్మాణములకు గర్భకేంద్రము. ఈమె "మహాదానపతిని" వీరపురుషదత్తుని యారవసంవత్సరమున బుద్ధధాతు నిక్షిప్తమైన మహాచైత్యమును వినిర్మించినది. ఆస్థూపమువ్యాస మిరువదియైదడుగులు. ధర్మచక్రాకారమున నున్నది. ఈశిల్పనిర్మాణములలో రాజకాంతలు నితరబౌద్ధధర్మప్రియు లనేకులు తోడ్పడినారు. రుద్రధరభట్టారికా మహాదేవి యొకయాయక ఖంభము దానముచేసినది. ఇట్లే యడవి చాంతిసిరి, ఛతిసిరి, బాపిసిరినికాదేవి, చుల-చాంతిసిరినికాదేవి (కులహాకకన్యక) యాయకఖంభముల దానముచేసినారు. స్థూపముల సమీపమున విహారములు "చతియఘర"ములు నిర్మించినారు. చాంతిసిరి వీరపురుషదత్తుని పదునెనిమిదవ వత్సరమున నతని యాయుర్విజయమునకు మహాచైత్యసమీపమున నొక యాలయమును గట్టించినది. ఈ యాలయమునకుఁ బ్రాచ్యభాగమున ముప్పదియారు శిలాస్తంభఖండములు నేడునుఁ గన్పించుచున్నవి. ఈ స్తంభములమీఁదనున్న శాసన ఖండములను సరిపోల్చిచదివిన, నిచ్చట నొకమండప ముండెడిదని చెప్పవచ్చును. పదునైదవ సంవత్సరము వర్షఋతువులో నెనిమిదవ పక్షమున నిది వినిర్మితము. నాగార్జున కొండలోయలోని ప్రాచీనబౌద్ధవిహార శిల్పావిలాసములు, శిథిలస్థూపసౌందర్య

రేఖావిన్యాసములు చాంతిసిరి యమ్మృతహృదయమున కమర త్వమును గల్పించుచున్నవి.

రాజకాంతయైన చాంతిసిరితోబాటు నాగార్జునకొండ లోయలోని బౌద్ధశిల్పములకు సౌందర్య రేఖావిన్యాసముల దీర్చిదిద్దినది సామాన్యకుటుంబిని బోధిశ్రీ చిరస్మరణీయ. ఈమె బుద్ధాంబికా రేవతుల పుత్రిక. నివాసస్థానము గోవ గ్రామము. కోశాధిపతియైన భద్రుని మేనగోడలు. ఈమె రెండు చైత్య-గృహములకు బునాదులను గట్టించినది. చులధమ్మగిరిపై నీమె కట్టించిన విహారము సింహళదేశ భిక్షువుల ప్రత్యేకావాసము. ఇంకను కలహావిహారము, బోధి వృక్షాలయము, సింహళవిహారము, మహాధమ్మగిరిపై నొక గుహ, మహావిహారములో నొక మండపస్తంభమును, దేవగిరి ప నొక ధ్యానమండపము, నొకతటాకము, పూర్వశైలము న నొకమండపము, కంటకశిలయొద్దగల మహాచైత్యద్వార మున శిలామండపము, హిరుంతువయొద్ద మూడుగుహలు, పపిలాసమీపమున సప్తగుహలు, పుప్పగిరియొద్ద నొక శిలా మండపమును నిత్యాదు లీమె దానకార్యములు.

మాఢరీపుత్రసిరి వీరపురిసదత్తునికి, వాసిష్ఠీభటిదేవా దేవికిఁ బుట్టినసుతుఁడు బాహువుళ చాంతమూలుఁడు. ఇతని భగిని కొడబలసిరి శాసనమునుఁబట్టి యతఁడు పదకొండు వత్సరములు

రాజ్యము సల్పినట్లు నిర్ణయింపవచ్చును. ఈమహారాజు ద్వితీయసంవత్సరమున భట్టిదేవామహాదేవి, బహుశ్రుతీయ భిక్షుకులకొఱకుఁ గట్టించిన "దేవీవిహారము" పూర్తియైనది. ఈవిహారము నాగార్జునపర్వతపాదమున కీశాన్యదిశ నిటికరాళ్ళబోదుపై నున్నది. పదునొకొండవసంవత్సరమున కొడబలిసిరి మహీశాసలే భిక్షువులకొఱకొక విహారమును నొక చైత్యమును గట్టించినది. ఈచైత్యము నాగార్జునపర్వతసమీపమున కొట్టంపలను దిబ్బమీఁదనున్నది. దీనిపయిఁగల యిరువదిగుహాలమధ్యనున్న శిలాస్తంభనిర్మితమైన మండపమునుండి కృష్ణానదీ ప్రవాహావిన్యాసము రమణీయదృశ్యముగ సాక్షాత్కరించును. ముప్పదియారు పాలరాతి స్తంభములునరువది చతురపుటడుగుల వైశాల్యమునుగల మండపమున నున్నవి.

చాంతిసిరి విశ్వసంసారమునకు స్వకుటుంబముకొఱకు నైహికాముష్మికసుఖముల నర్థించినది. స్వార్థవిరహితమైన యీ ప్రార్థనమహాయానవాదమును స్మరణకుఁదెచ్చుచున్నవి. యువాన్‌చాంగ్ మహాయానము ననుశీలించు భిక్షుకులాంధ్రదేశములో నివసించుచున్నట్లు వచించెను.

నా లం దా వి హా ర ము

బీహారులో రాజగృహమున కేడుమైళ్ళదూరమున నవీన బరగాన్ పావారిక బుద్ధునికాలములో చూతవనము.

మహావీరుఁడిచ్చటనే పదునాలుగు వర్షఋతువులను గడపెను. గోశాలుని కలిసికొనెను అని భగవతీసూత్రమునఁ గలదు. సూత్రకృతాంగమున లేపుఁడను సంపన్నుఁ డిచ్చటనే బుద్ధున కాతిథ్యమిచ్చినట్లుఁ గలదు. క్రీస్తుశకము పదునైదు వందల ప్రాంతమునాటి తారానాథుఁడు బౌద్ధమతచరిత్రలో నాలంద శారీపుత్రుని జన్మభూమియనియు, నతని చైత్యము నశోకుఁడు దర్శించి యొకయాలయమును గట్టించెననియు వ్రాసెను. ఈ యర్థములో నాలందావిహారమునకు మూలపురుషుఁ డశోకుఁడు.

మహాయాన బౌద్ధము వికసించిన తర్వాతనే విద్యానిలయముగ నాలందకుఁ గీర్తివచ్చినది. తారానాథుఁడు, నాగార్జునుఁడును, నార్యదేవుఁడును గొంతకాలము నాలందలో గడిపినట్లు రచించినాఁడు. నాగార్జునుని సమకాలీనుడైన సువిష్ణువు నూటయెనిమిది యాలయములను మాహాయానాభిధర్మ సంరక్షణకొఱకు కట్టించినట్లు తారానాథుని కథనము. వసుబంధునిశిష్యుఁడైన దిఙ్నాగుఁడు బ్రాహ్మణుఁ సుదుర్జయుని మత చర్చలో నాలందలో జయించినట్లు జెప్పును. క్రీస్తుశకమునాలుగవ శతాబ్దిని బ్రాహ్మణసంస్కృతీ నిలయమగుటచే పాహియాన్ నాలందను బేర్కొనలేదు. న-అలమ్-ద-ఇచ్చుటలో నాపుదల నెరుగనిది అని యువాన్‌చాంగ్ వ్యుత్పత్తి నిరూపించెను. అది బుద్ధుని కైదువందలమంది వర్తకులిచ్చిన దానభూమి యని పేర్కొనెను.

పురుషాంతరములతరబడి యనేక రాజులు, ధర్మపురుషులు, నాలందకు భూదానముల నిచ్చిరి. విహారములఁ గట్టించిరి. అట్టివి యువాన్‌చ్వాంగ్ కాలమున నారు విహారములు గలవు.

శక్రాదిత్యుఁడు, వతనిపుత్రుడు బుద్ధగుప్తుడు, తథాగతగుప్తుఁడు, బాలాదిత్యుఁడు, వతనికుమారుడు వజ్రుడు మధ్యభారతమున మరియొక యజ్ఞాతరాజు — నీయారుగురు ప్రభువులు నీవిహారములను నిర్మించిరి. ఆ మధ్యభారతప్రభువు శ్రీహర్షుఁడు గావచ్చును. అతడొక విహారమును, సంఘారామమును, నలుబదిభిక్షుకులకు నిత్యాన్నదాన వృత్తినిఁ గల్పించెను. బాలాదిత్య విహారప్రవేశమహోత్సవమున రాజాహ్వానము నందుకొని, సర్వదేశములనుండి భిక్షుకులేతెంచిరి. అచ్చట భవనము లన్నియు హర్మ్యపరంపరలు, గోపురప్రాకార విలసితములు. ప్రాతస్సంధ్యాసమయమున ప్రాలేయావకుంఠనమునఁ గనిపించెడివికావు, హర్మ్యాగ్రములు మేఘమండలము నావరించెడివి. నీలాలనింగిలోఁ గదలి చెదరిపోయెడి మబ్బుదొంతరలు వాతాయనములలోనుండి దూరిపోవుచుండెడివి. సంధ్యారాగములు, జ్యోత్స్నాసౌందర్యములు, భవనశ్రేణులలో వెల్లివిరిసెడివి. యువాన్‌చాంగ్ వర్ణనను క్రీస్తుశక మొనిమిదవశతాబ్దిలోని యశోవర్మశిలాశాసనము తలపునకుఁదెచ్చుచున్నది. అచటి విహారావళులు శిఖరశ్రేణులు నంబుధరముల

నవలేపించుచున్నవి స్ఫటికనిర్మల జలపూరములై పద్మవనవిలసితములైన సరోవరములును గలవు. విహారాభ్యాంతరములు రమణీయశిల్పమయములైన స్తంభములతోఁ జిత్రవర్ణ రంజితములైన కుడ్యములతో భాసించినవి.

భారతదేశమున ననేక సంఘారామము లున్నవి. నాలంద సంఘారామ మాహాత్మ్యమున, తేజస్సున నద్వితీయము. అనేక రాజులచే ననేక పురుషాంతములనుండి నిర్మిత మైన నాలంద శిల్పసౌందర్య మనన్యమైనదని యువాన్ చాంగ్ వర్ణించినాఁడు. అతఁడు శక్రాదిత్యవిహారమున బుద్ధ విగ్రహము దర్శించెను. చీనాయాత్రికు డిట్సింగ్ ఎనిమిది మంటపములు నూఱునందల గదులు సంఘారామములో గలవని చెప్పెను.

నేటి శిథిలావశేషములు :— పురావస్తుతత్త్వశాఖాధి కారులు భూగర్భమున మణిగియున్న పురాతన నాలందా విహారమును దిఁగి త్రవ్వి ప్రదర్శించినారు. అందు నాలుగు విహారములు బయల్పడినవి. శిల్పవైభవమున నాలందావిహారము యావద్ భారతమున నద్వితీయమైనదని కన్నింగ్ హామ్‌గారు నుడివినారు. దక్షిణమున నొకవిహారము, వాయవ్యమున నింకొకటి, ఈశాన్యమున నాలయము దక్షిణ విహారమునకు పశ్చిమమున మఱియొక విహారము నేటికిని గనిపించు శిథిలావశేషములు. దక్షిణవిహారమున నుత్తరపు

గోడ రెండువందల మూడడుగుల పొడవు, నారడుగుల యా రంగుళముల మందము, ప్రక్క గోడలు నూటయెనుబది యెని మిదడుగుల పొడవు, నేడడుగుల యారంగుళముల మందము. "ఈ గోడలువలె మంచి యిటుకలతో నింతయందముగ గట్టిన నిర్మాణముల నీమధ్య నేను చూడలేదు" అని జి. బి. స్పూన ర్ గారు వ్రాసినారు. ఈ గోడలమధ్య తొమ్మిదియడుగుల యారంగుళముల, పదియడుగుల పదునొకొండంగుళముల, పం డ్రెండడుగుల గదులుం గలవు. ఆ గదులలో నిద్రించుటకు శిలావేదికలుం గలవు. దీపము పుస్తకములు వ్రేలాడుట కాధారములుం గలవు. ఈ శిథిలావశేషములలో "శ్రీనాలందామహావిహార — ఆర్యభిక్షుసంఘ" లాంఛనము దొరికినది. ఆ లాంఛనముంగూడ సారనాథస్థూపములోని 'ద్వి సింహపరివృతమైన ధర్మచక్రమే యగుట గణనీయము. ఒక ధ్యానబుద్ధుని ప్రతిమ దొరికినది. ఒక యెత్తైన బోధిసత్త్వుని పాషాణవిగ్రహము, నవలోకితేశ్వరుని విగ్రహముగూడ దొరికినవి. ఆ దేశమును బరిపాలించు ప్రభువు యువాన్‌చాంగ్ కాలమున నూరుగ్రామముల నిచ్చెను. ఇట్సింగ్ కాలమున విహారముక్రింద రెండువందల గ్రామములుపైగా గలవు. ఈ గ్రామములనుండి నిత్యము ధాన్యము పాలు వెన్న రెండు వందలమంది గృహస్థులు పంపుచుండెడివారు. పూర్ణవర్మ యను రాజు ఎనుబదియడుగుల తామ్రబుద్ధ విగ్రహమును

నాలందావిహారమునకు బహూకరించి యొక యున్నతమండపమును నిర్మించి, ప్రతిష్ఠించినట్లు యువాన్‌చాంగు వ్రాసెను. సురేశ్వరవర్మలాంఛనము దొరికినది. యశోవర్మదేవుని మంత్రి నాలందాభిక్షువులకు నిత్యాన్నదానవృత్తిని విహారమునంతను కొసగల మహాధనరాశిని బహూకరించి నట్లొక శాసనమున గలదు. ఈ యశోవర్మదేవుడు క్రీ. శ. 728—745 లలో కనోజు పరిపాలించినాడని యూహింపవచ్చును. వంగదేశమును బరిపాలించిన ధర్మపాలదేవుని తామ్రశాసనమొకటి లభించినది. ఒక శాసనమున సువర్ణద్వీపాధిపతి (సుమత్రి) బాలమిత్రదేవుడు ఒకవిహారము నిర్మించినట్లు గలదు. అతని రాయబారి బాలవర్మప్రార్థన ననుసరించి ఈ విహారమును బోషించుటకు దేవపాలదేవుడైదు గ్రామములను దానముజేసినట్లు మరియొక శాసనమున గలదు. ఒక శాసనమున నాలందాభిక్షువు వీరదేవుని దేవపాలుడభిమానించినట్లు గలదు. వీరదేవుని పీఠాధిపతిగ భిక్షుకులు తర్వాత వరించిరి. వాగీశ్వరివిగ్రహమున గోపాలప్రభువు నామము గలదు. విగ్రహపాలుని కుమారుడైన మహీపాలప్రభుని యాఱవ సంవత్సరమున కళ్యాణమిత్రచింతామణి యను భిక్షువు అష్టసాహస్రికాప్రజ్ఞాపారమిత గ్రంథమునకు బ్రతి వ్రాసినాడు. గూర్జరప్రతిహారరాజు, క్రీ. శ. పదవశతాబ్దిని

మగధను జయించిన మహేంద్రపాలదేవుఁ డొకచిన్న స్థూపమును గట్టించెను.

ఈదానములవలన నాలందావిహారమున నందఱకు నుచితముగ విద్యావాసములు, వసనములు, నాహారము, నౌషధములును లభించుచుండెడివి. యువాన్‌చాంగ్ కాలమున భిక్షుకులు తదితరులు నందరుగలసి బదివేలమంది యుండెడివారు. అధికారతారతమ్యములఁబట్టి భిక్షుకుల జీవితభృతు లాధారపడియుండెడివి. యువాన్‌చాంగ్‌కు నాలందలో నిత్యము నూటయిరువదిఫలములు, కర్పూరము, రాజులు సంపన్నులును దిను మహాశాలిధాన్యము. వెన్న, పాలు, ప్రతిమాసమును నూనె మున్నగునవి లభించుచుండెడివి. ఇట్సింగ్ సమయమున భిక్షుకులసంఖ్య మూడువేలు దాటియున్నది.

ప్రాథమిక విద్యాభ్యాసానంతరము పరిపూర్ణతకై నాలందావిహారమును విద్యార్థులు చేరెడివారు. యువాన్‌చాంగ్ విదేశములనుండి పాండిత్యమును సంపాదించిన విద్యార్థులు తమసందేహ నివృత్తికొఱకు నాలందావిహారమునుఁ జేరి శాస్త్రమున నభినివేశమును సంపాదించి యశస్వులై మరలి పోయెడివారని వచించినాడు. మంగోలియానుండికూడ విద్యార్థులు వచ్చెడివారని ఇట్సిం వ్రాసెను. చీనా కొరియా టిబెట్టు తొకారా దేశములనుండి యెందరో విదేశపండితులు

బౌద్ధమతగ్రంథముల కొరకుఁ బాండిత్యప్రతిష్ఠల నార్జించుటకు వచ్చెడివారు. "అచ్చట పండితులు జేరి సభలలో సమావేశమై సాధ్యాసాధ్యసిద్ధాంతములపై ఖండన మండనలను సలిపి చర్చించి వారివాదములు పెద్దల యంగీకారముఁ బడసిన విశాలయశస్సు నార్జించెదరు. నాలందావిహార మున్నతవిద్యా పరిశ్రమకై వచ్చు జిజ్ఞాసువులకుఁ గేంద్రప్రాయమైన విశ్వ కళాపరిషత్తు ఆకాలమున నాలందా విద్యాపీఠనామమును "తస్కరించిన" కుహనాపండితులుగూడ గౌరవము సంపాదించుకొనుచుండిరి" అని యువాన్‌చాంగ్ వచించినాడు. పదిమందిలో నిద్దరుముగ్గురుమాత్రమే కృతార్థులుకాగల్గుచుండిరి. ఇట్సింగ్ వచించిన ప్రకార మానాడు పదునైదవ సంవత్సరమున నొకవిద్యార్థి వృత్తిసూత్రము నారంభించెను. ఇరువదియవయేటముగించి తరువాత వేదాంతతర్కములను నాలందావిహారమునలేదా వలభీసంఘారామమున నభ్యసింపవలెను. ఈ నాలందావిహారమున బ్రహ్మచారులు, ప్రాథమిక విద్యనుగూడ నభ్యసించుచుండెడివారు. నాలందావిద్యాలయముఁ బ్రవేశించు ప్రతివిద్యార్థియు నొకప్రవేశపరీక్షలో గృతార్థుఁడు కావలెను. నాలందావిద్యార్థులు భారతవర్షమున నాదర్శప్రాయులు. దేశదేశముల నాలందావిహారకీర్తి ప్రసరించుట చేతనే యువాన్‌చాంగువంటి, ఇట్సింగ్‌వంటి దూరదేశీయులైన జిజ్ఞాసువు లెందరో యాకర్షింపబడిరి.

యువాన్‌చాంగ్ జీవితచరిత్రనుబట్టి నాలందావిహారములోని భిక్షుకులు నిసర్గగంభీరులు. ఏడువందలసంవత్సరములలో నియమముల నుల్లంఘించిన వారొక్కరును లేరు. "ఆ విహారమున వేలకొలది భిక్షుకులు వసింతురు. వందలకొలది పేరుకెక్కిన పండితులు విద్యాభ్యాసమునకుఁ జర్చలతోఁ బగలు సరిపోక రాత్రులుఁగూడ గడిపెడివారు. అందు వేయిమంది యిరువది సూత్రవృత్తులను, నైదువందలమంది ముప్పది సూత్రవృత్తులను, బదిమంది యేబది సూత్రవృత్తులను నభ్యసించిరి". యువాన్‌చాంగ్ గూడ నీ పదిమందిలో నొకఁడై యుండెను. శీలభద్రుఁడు యావద్విహారమునకు నగ్రాసనాధిపతి "అతఁడొక్కఁడే సర్వశాస్త్రములకు సూత్రముల నభ్యసించినవాఁడు. అతని ధీవిశేషము, ప్రౌఢనిర్భరవయఃపరిపాకము నతని నధ్యక్షస్థానము నలంకరింపఁజేసినవి. ప్రతిదినము విద్యార్థులు శ్రద్ధాభక్తులతో సుమారు వంద యుపన్యాసముల వినుచుండెడివారు. నాలందావిహారమున నాకాలమునఁ గల విజ్ఞానమంతయుఁ బ్రబోధింపఁబడుచుండెడిది. అందు మహాయానమును, మతగ్రంథములనేగాక, వేదములును హేతువిద్య, శబ్దవిద్య, చికిత్సవిద్య, సాంఖ్యవిద్య యితరవిద్యల నెన్నియో యభ్యసించెడివారు. యువాన్‌చాంగు నాలందావిహారమున యోగశాస్త్రము నభ్యసించుటకేఁ జేరెను. శీలభద్రుఁడు యోగశాస్త్రమున [illegible]

మున నద్వితీయుఁడని ప్రసిద్ధికెక్కెను. మహాయానమున మహాపండితుఁడని ప్రసిద్ధికెక్కిన యువాన్‌చాంగ్ గూడ నాలందావిహారమునఁ గొంతకాలము విద్యాభ్యాసముఁ జేసెను. హీనయాన మతావలంబియైన ఇత్సింగ్ గూడ పది వత్సరము లచట విద్య నభ్యసించెను. నాలందావిహార యశస్సునకుఁ గారణభూతులైన యుపాధ్యాయులను యువాన్‌చాంగ్ కొందఱిఁ జేర్కొనినాఁడు. శీలభద్రునకుఁ బూర్వము నాలందావిహారమునకుఁ గులపతియైన ధర్మపాలుఁడు యోగశాస్త్రనిధియైన శీలభద్రుఁడు బుద్ధుని ప్రబోధములకు సారభమును గలిగించిన చంద్రపాలుఁడు సుగృహీతనామధేయులైన గుణమతి స్థిరమతి, నిర్మలవాద నిష్ణాతుఁడైన ప్రభామిత్రుఁడు నుదార ప్రసంగచతురుఁడైన జినమిత్రుఁడు విశేష శేముషీ ధురంధరుఁడు, సచ్ఛీలసంపన్నుఁడు నైన జ్ఞానచంద్రుఁడు నాలందావిహారమున విశ్వవిఖ్యాతిఁగన్న గురువులు. శ్రీహర్షుఁడుత్కళమునకు మహాయాన ప్రబోధమునకు యువాన్‌చాంగ్‌ను సాగరమతి ప్రజ్ఞారశ్మి సింహరశ్మిని పంపినాఁడు. నాటి యస్సాము ప్రభువు కుమారభాస్కరవర్మ నాలందాకులపతి యైన శీలభద్రుని యొద్దకు యువాన్‌చాంగ్‌ను పంపుమని రాయబారిగఁ బంపెను. పంపుట కాలస్యమగుటచే మఱి యిద్దరు రాయబారులను బంపి యువాన్‌చాంగ్‌ను పంపకపోయినచో నాలందను నిర్మూలించెదమని బెదరించెను. శ్రీ

హర్ష చక్రవర్తి యస్మాముప్రభువును యువాన్‌చాంగ్‌ను దిరిగి పంపవలెనని, యట్లు పంపకపోయినచో శిరచ్ఛేదము జేసెదరని యాజ్ఞాపించెను. ఆ కాలమున యువాన్‌చాంగ్‌ను విజ్ఞానము కొరకభ్యర్థించిన రాజులెందరో గలరు. డి. బి. స్పూనర్ గారికి నాలందలో భాస్కరవర్మ రాజలాంఛనము దొరికినది. యువాన్‌చాంగ్ రాక నభ్యర్థించుచు నామహారాజు పంపిన లేఖతోఁబాటు నాలందకువచ్చిన రాజలాంఛనమదియే కావచ్చునని కె. యన్. దీక్షితులుగారి యూహ.

నాలందా విశ్వవిద్యాలయమున పీఠాధిపతి యెట్టి గౌరవమర్యాదలతో వ్యవహరించెడువాడో యువాన్‌చాంగ్ కథనముచేఁబట్టి స్వయంవ్యక్తమగుచున్నది. యువాన్‌చాంగ్ చేరుటకుముందే నాలందావిహారమున నతనికీర్తి చేరినది. అతనికి స్వాగతమిచ్చుటకు నాలందా విహారమునుండి నలుగురు పన్నెకెక్కిన పండితులెదురేగిరి. వారితోఁబాటు రెండువందల మంది భిక్షుకులు వేలకొలఁది గృహస్థులు జయలుదేరిరి. ధ్వజములతో ఛత్రచామరములతో సుగంధ ధూపములతో నాయాత్రికుని నూరేగించుచు మహోత్సవముతో వారు నాలందావిహారద్వారమువఱకు దీసికొనివచ్చిరి. స్థవిరునియాధిపత్యమున నొక మహాసభ జరిగినది. అతిథి నుచితాసనమున నుపవిష్టునిగావించిరి. ఘంటానినాదములతో ధర్మాధిపతిచే

విహారమున నివసించునంత కాలము భిక్షుకులుపయోగించు సమస్త వస్తువులు, సర్వపదార్థజాలము లితరులతో బాటతనికి గూడ సంపూర్ణముగ జెందెను" అని ప్రకటింపఁబడినది.

ఆ సభలో నిరువదిమంది సుప్రసిద్ధపండితులను యు.వాన్ చాంగ్‌ను కులపతిని జేరగనే ముఖ్యపండితుఁడు సాష్టాంగదండ ప్రణామమును సలిపి వినయ వినమ్రతో శిరస్కులై యువాన్ చాంగ్‌ను నివేదించిరి. కుశలప్రశ్నానంతరము కులపతి వారందరకు నాసనములను దెప్పించి పలికించెను. వారంద రుపవిష్టులైన తర్వాత, "ఏ దేశమునుండి రాక?" యని అతి థిని ప్రశ్నించెను. యూవాన్‌చాంగ్ "నేను చీనాదేశము నుండి తమసాన్నిధ్యమున యోగశాస్త్రము నభ్యసించుటకు వచ్చితి" నని చెప్పెను. తదుపరి బాలాదిత్య విహారమున జ్ఞాన వయోవృద్ధుడైన బుద్ధభద్రునిగదిలో నతని కొక క్వారమా వాస మేర్పరుపఁబడెను. తరువాత నొక స్వతంత్రావాస మేర్పడినది. ఇద్దరు పరిచారకులు, నొక యేనుఁగు కూడ నతనికిచ్చిరి. పరిచారకులిద్దరిలో నొకఁడు మాణవకుఁడు మరి యొకఁడు బ్రహ్మచారి.

నాలందావిహారమున దినచర్య నిర్ణీతకాలబద్ధమై యుండెడిది. దినమున కెనిమిదిజాములు. ప్రతియామమునకు నాల్గుసారులు ఘంకానినాదము, రెండుసారులు శంఖారావము తిరిగి ఘంకానినాదము, ద్వితీయయామము నుట్టమధ్యాహ్నమున

సమాప్తి జెందును. రాత్రి ప్రథమయామానంతరము ఢంకా నినాదము వెలయును. ఉదయాస్తమయముల బహిఃద్వారము ల సేవకులు ఢంకానినాదము సల్పెడివారు.

ప్రతిదినము ప్రాతస్సంధ్యాసమయమున ఘంటానినాద ము స్నానవేళను సూచించును. నాలందావిహారమునఁ బది సరోవరములు గలవు. అంగవస్త్రములతో భిక్షుకులు గుంపులు గుంపులుగా విహారాభ్యంతరముల వెలువడి స్నానాదిక ముల నాచరింతురు. కొందఱు విహారమందిరములనే స్నాన మాచరింతురు. ద్వితీయయామమునకుఁ బూర్వమే భోజనాది కములః ముగింతురు. నాలందావిహారమున నానా దేశాగత విద్యార్థిబృందములు సంపూర్ణ సామరస్యములతో మెలఁగుచుం డెడివారు. వాగ్యుద్ధములకు సిద్ధాంతరాద్ధాంతములకు ఖండన మండనములకుఁ బేరుపొందిన నాలందావిహారమున సంస్కార సామరస్యము సంపూర్ణముగా నెలకొనియుండు టొక విచిత్ర విరోధాభాసము. వ్యష్టిలో సమష్టిని సాధించిన సంస్కార పురుషు లానాటి నాలందా విద్యార్థులు. భావస్వాతంత్ర్యము, పర మతసహనము నాలందా విహారవిద్యా విధానములోని విశిష్టత ప్రబోధస్వాతంత్ర్యమును ప్రపంచచరిత్రలో జయప్రదముగ సాధించి ప్రదర్శించిన ప్రయోగశాల ప్రాచీన నాలందా విహా రము. బుద్ధుఁడు పరమతసహనముఁ బరమధర్మముగా బ్రబో ధించెను. అశోకుఁడుఁగూడ పరిమతసహనముఁ బ్రబోధించెను.

ఇట్సింగ్ నాలందావిహారమున క్రీస్తుశక మారువందల డెబ్బది రైదు నుండి యారువందల డెబ్బదియెనిమిదివరకు విద్యనభ్యసించెను. అతఁడు నాల్గువందల సంస్కృతగ్రంథములను (ఏబదివేల శ్లోకములతో) సంగ్రహించెను. రత్నసాగర, రత్నోదధి, రత్నరంజక — ఇవి గ్రంథాలయములు. రత్నసాగరము తొమ్మిది యంతస్థులహర్మ్యము అందు బ్రిజ్ఞాపారమితసూత్ర, సమాజగుహ్య మున్నగు నపూర్వగ్రంథము లుండెడివి.

క్రీస్తుశకము 630 సంవత్సరమున సింహాసనము నధిష్ఠించిన 'తిబెట్టు' ప్రభువు 'సాంగ్ — ట్సన్ — గంపో' తన మంత్రి 'థోన్ - మి'ని విశేష కాంచనరాసులతో భారతదేశమునకుఁ బంపెను. థోన్ — మి సంస్కృతపండితుఁడు లిపిదత్తునియొద్ద సంస్కృతమును స్మృతులను నభ్యసించి తేరువాత నాలందావిహారమున 'ఆచార్యదేవవిస్సింహుని' దగ్గఱ శిష్యునిగఁ జేరి బౌద్ధబాహ్యసాహిత్యముల నభ్యసించెను. ఆకాలముననే యువాన్-చాంగ్ గూడ నాలందకు వచ్చెను. క్రీస్తుశకము 743—789 లలో తిబెట్టును పరిపాలించిన 'తి—స్రాంగ్ - డెన్ - సాస్టన్' భారతదేశమునుండి యుద్యానవాసి పద్మసంభవుని, గౌరవాసి శాంతరక్షితుని నాహ్వానించి రప్పించుకొనెను. శాంతరక్షితుఁడు నాలందావిహారకులపతి. వారిద్దఱు నొక చీనాపండితునితో వాదమును సలిపి యతని నోడించలేకపోయిరి. అప్పుడు వారి యాదేశమున 'తిబెట్టు'

రాజు నాలందావిహారమునం దంత్రవిద్యానిపుణుండైన కమల శీలుని క్రీ. శ. 750 సంవత్సరమున నాహ్వానించెను. కమల శీలుండు రాజసభలో నా చీనాపండితుని వాగ్వివాదమునం జయించెను.

నాలందావిహారము విజ్ఞానజ్యోతిని ప్రసరించు విశ్వ కళాపరిషత్తుగ దిగ్విజయమును సాధింపంగలిగెను. నాలందా పండితులు దేశదేశమున సుప్రసిద్ధులై దిగ్విజయముల సాధిం చుటయే దీనికి నిదర్శనము. విదేశము నాలందాపండితుల నాహ్వానించి శిరసావహించినది. ప్రాచ్యదేశములన్నియు నాలందావిహారమును విశ్వజ్ఞాన కేంద్రముగం బరిగణించి నవి. పురుషాంతరముల తరబడి జిజ్ఞాసువులు సాహితీయాత్రి కులై నాలందా విహారమున కసంఖ్యాకులు తరలివచ్చిరి. వీరిలో గొందరి నామధేయములు మాత్రమే చరిత్రకు బరిచితములు. యువాన్‌చాంగ్ తరువాత నిట్సింగ్ వచ్చిన నలుబదిసంవత్సర ములమధ్య 'థోన్-మి-యువాన్‌చి'యు తౌహి-హ్యూ-లు తాంగ్-తౌ-సింగ్ ఆర్యవర్మ బుద్ధవర్మ నాలందా విహారమునం జీనావిద్యార్థులు. ఏడవ శతాబ్ధిలో జీనామతగురువులు. జే-కొంగ్, కి-యి నాలందకు విచ్చేసిరి.

విదేశములనుండి నాలందకు విద్యార్థులు వచ్చిన ట్లే నాలందావిద్యాపీఠము విదేశములకు విద్యాగురువులం బంపె డిది. ప్రాచ్యదేశములందు విజ్ఞానవికాసమునకు మార్గదర్శకు

లై నవారలు నాలందావిహారవిద్యాస్నాతులు. నాలందావిహారమున తిబెట్టుశాఖ యొకటియుండెడిది. అచ్చట విద్యార్థులు తిబెట్టుభాష నభ్యసించి బౌద్ధమతగ్రంథములను, సంస్కృత గ్రంథములను 'తిబెట్టు' భాషలోనికి ననువదించిరి. తిబెట్టుకు నూత్నమతమును బ్రసాదించి నేటికిని నిలిచియున్న నూత్న జీవితపథమునకు సంస్కార రేఖావిన్యాసములను దీర్చిదిద్దినది. నాలందావిహారము. ఆర్యదేవుని గ్రంథములు తిబెట్టుభాషా ముఖమున తిబెట్టుఁజేరినవి. అతని చరమగ్రంథము 'మాధ్యమక బ్రహ్మఘాతనామ' నాలందలో 'స్వంబుకి-గ్లిన్-గి-ర్గ్యక-పొ' యను జంబూద్వీపరాజు సుభాచార్యుని ప్రార్థనాను సారము రచింపఁబడినది. క్రీ. శ. 980 లో జన్మించిన యుపాధ్యాయ దీపాంకుర శ్రీజ్ఞానదేవుఁడు తిబెట్టులోని కనువదించెను.

శీలభద్రుఁడు రచించిన యార్యబుద్ధభూమివ్యాఖ్యానము తిబెట్టు త్రిపీఠికలలో నొకటి. యువాన్—చాంగ్ కాలమున శీలభద్రుఁడు నాలందావిహారాధ్యక్షుఁడు. ధర్మపాలుఁడు శీలభద్రునికిఁ బూర్వము నాలందావిహారాధ్యక్షపీఠమున నధివసించెను. 'వర్ణిసూత్రవృత్తినామ' యను వ్యాఖ్యానగ్రంథమును మహాచార్యచంద్రగోమి వ్రాసిన వ్యాకరణముపై వ్రాసెను. అతని "యాలంబన పరీక్షయధ్యానశాస్త్రవ్యాఖ్య, విద్యామాత్రసిద్ధిశాస్త్రవ్యాఖ్య, శతశాస్త్రవైపుల్యవ్యాఖ

వాలితత్త్వసంగ్రహములు టిబెట్టుభాషలోని కనువదింపఁ బడినవి.

చంద్రగోమి-యశోక, స్థిరమతులను నాచార్యులను సేవించి బౌద్ధమతగ్రంథముల నభ్యసించెను. అతఁడు వ్రాసిన యఱువది సంస్కృతగ్రంథముల నువాదరూపమునఁ డిబెట్టులో వెలసినవి. అతఁడు దక్షిణమునకు వెళ్ళి పాణిని సూత్రము లకుఁభాష్యము వ్రాసెను. నాలందావిహారమందు చంద్రకీర్తి గూడ పాణినికి వ్యాఖ్యానము వ్రాసెను. చంద్రకీర్తియే చంద్రగోమిని నాలందావిహారమునకుఁ బరిచయముఁ గల్గించి యతనికి మూడురథములతో స్వాగతము నర్పించునటులఁ జేసెను. తారానాథుఁడు, చంద్రగోమి యెనిమిదవ శతాబ్ది వాఁడని శ్రీహర్షనిపుత్రుఁడైన శీలుని సమకాలికుఁడని వ్రాసెను.

శాంతరక్షితుఁడు ఎనిమిదవశతాబ్దిని బౌద్ధసభ్యతను 'టిబెట్టు' లో ప్రవేశపెట్టిన మహావిద్వాంసుఁడు. అతఁడు టిబెట్టు వచ్చినప్పుడు రాజమర్యాదలతో సేనానివహములు స్వాగత మాచరించుచు రాజప్రాసాదమునకుఁ దీసికొని పోయెను. క్రీస్తుశకము 749 సంవత్సరమున నాతని యాదేశమున టిబెట్టురాజు ప్రథమబౌద్ధవిహారమును నిర్మించెను. ఈ విహారమునకు మాతృక బీహారులోని యొదంతపురీవిహారము. శాంతరక్షితుఁ డీవిహారమున పీఠాధిపతియై పదమూడు వర్షములు కృషిఁజేసి క్రీస్తుశక మేడువందల యిరువదిరెండులో

నిర్వాణము నొందెను. అతఁడు వాదన్యాయవృత్తి విపంచి తార్థము తత్త్వసంగ్రహమునను రెండుగ్రంథములను రచించెను. అతనితో వచ్చిన పద్మసంభవుఁడు తాంత్రికయోగాచార్యత త్త్వమును బ్రతిపాదించెను. అతని "సమయపంచశిఖ" కు తిబెట్టుభాషలో ననువాదము గలదు. వీరి యాహ్వానమునఁ గమలశీలుఁడు తిబెట్టు రాజాస్థానమునఁ జీనా విద్వాంసుని గెలిచెను.

స్థిరమతి నాలందావిద్వాంసుఁడు. ఇతఁడు తిబెట్టు, సంస్కృతభాషలలోఁ బండితుఁడు. ఇతఁడు స్వయముగా సంస్కృత గ్రంథముల నెన్నిటినో తిబెట్టుభాషలోని కనువదించెను. సంస్కృత వ్యాకరణములను, కలాపవిధానమును తిబెట్టులో వ్యాప్తిఁ దెచ్చెను. నాలందలో నితఁడు శాస్త్రాను శీలనమునకుఁ బేరుపొందిన తారాభట్టారి కాలమునందు నివసించెడివాఁడు.

బుద్ధకీర్తి: ఇతఁడు తొలుత విక్రమశిలా విహారమున మహాపండిత "అభ్యాకర" గుప్తునకు సహవ్రతుఁడు. నాలందా విహారమునుండి తిబెట్టుఁజేరి యక్కడ తాంత్రిక బౌద్ధమును బ [illegible] ంచెను.

కుమారశ్రీ తిబెట్టులో త్రిపిటక సూచికను నిర్మించెను. నాలందావిహారమునఁ గర్ణపతి మహాయాన లక్షణసముచ్చయమును దిబెట్టుభాషలోని కనువదించెను. కర్ణశ్రీసూర్యధ్వజులు గూడ తిబెట్టుభాషలోనికిఁ గొన్ని సంస్కృతగ్రంథము

లను భాషాంతరీకరణ మొనర్చిరి. సమతీసేనుఁడు చాలకాలము నాలందలో నివసించి కర్మసిద్ధాంతమును సంస్కృతమున రచించెను.

చీనాలో నాలందా విజ్ఞాన ప్రచారకులు :

కుమారజీవుఁడు, గుణవర్మ క్రీస్తుశకమైదవ శతాబ్దిలో విదేశములలో భారతవిజ్ఞాన ప్రచారకులు. వారి యడుగుజాడలలోఁ దరువాత నెందరో చీనావెళ్ళి విజ్ఞాన ప్రచారముఁజేసిన వారు నాలందావిహారపండితులే. శుభకరసింహుఁ డెనిమిదవ శతాబ్ద్యారంభమునఁ జీనాలో స్థిరనివాసమేర్పరచు కొనెను. సోంగ్ రాజవంశమున [960–1127] నాలందాపండితుఁడు ధర్మదేవుఁడు రాజాస్థానమున ననువాదకుఁడుగా నలువది యాఱు మతగ్రంథములఁ జీనాభాషలోని కనువదించెను. ఇందు బుద్ధహృదయధారిణి మొదలగు గణనీయ గ్రంథములు గలవు. క్రీస్తుశకము 981 తరువాత డెబ్బదిరెండు గ్రంథములను భాషాంతరీకరణము జేసెను అందు మహాయానగ్రంథము సుఖావతీవ్యూహ మొకటి.

నాలందలోని విదేశవిద్యార్థులు :

నాలందావిహారమున జిజ్ఞాసువులై విద్యాభ్యాస మొనర్చిన వారినందరిని బేర్కొనుట యసాధ్యము. చీనాయాత్రికుఁడు ఫాహియాన్‌తోఁబాటు వైకింగ్, తయోచింగ్ వైలింగ్

మున్నగు వారును గలరు. అతఁడు భారత దేశములో "తార్తార" దేశీయుఁడైన జ్ఞానప్రభుఁ గలిసికొనెను. యువాన్‌చాంగ్ ఇట్సింగ్ విజ్ఞానయాత్రలు చిరస్మరణీయములు యువాన్‌చాంగ్‌నకు, ఇట్సింగునకును మధ్య నలుబదిసంవత్సరములు మాత్రమే యంతరము గలదు. ఆస్వల్ప కాలములో చీనా, జపాను, కొరియా మున్నగు దేశములనుండి యేబది యార్గురు యాత్రికులు విద్యార్థులై నాలందావిహారముఁ జేరిరి. కొందరు తామ్రలిప్తిమీదుగా సముద్రమార్గమునుండి, మరి కొందరు నేపాలు, టిబెట్టు భూమార్గములనుండి ప్రమాద ప్రయాసలను లెక్కఁజేయక వచ్చిరి.

హియూన్ — చాయ్ - ఇతఁడు టిబెట్టుమార్గమునుండి నాలందను జేరుకొనెను. మొదట జలంధర్ సమీపమున సంస్కృతము నభ్యసించెను. అచ్చటనుండి నాలందావిహారమున మూడు సంవత్సరము లున్నతవిద్య నభ్యసించెను. ఇతఁడు సహపాఠియైన చీనావిద్యార్థి షిన్ - కోంగ్‌ను, నొక సింహళీయునిఁ జేర్కొనెను. ఇతఁడు తిరిగి క్రీ. శ. 664 లో నాలందకు వచ్చెను. అప్పుడిట్సింగితనినిఁ జూచెను.

తాల్-హి : ఇతని సంస్కృత నామధేయము శ్రీదేవుఁడు. మహాయానమును నాలందలో నభ్యసించెను.

హ్యూ-హే : ఇతఁడు కొరియావాసి. నాలందలో జిరకాలము వసించి యరువదియవయేట మరణించెను. ఇతఁడు

వ్రాసిన సంస్కృత గ్రంథముల నిట్సింగ్ చూచెను. బోధి ధర్ముఁడను తుకార దేశీయునిఁగూడఁ జూచెను.

తాయ్-షింగ్ : ఇతని సంస్కృతనామము చంద్రదేవుఁడు. క్రీ. శ. 649 లో నాలందనుఁ జేరెను. తాంగ్ సముద్రమార్గమునఁ దామ్రలిప్తిఁజేరి యచ్చట సంస్కృతము నభ్యసించి తరువాత నాలందఁజేరెను. తాయ్-లిన్ శీఁప్రభ నామాంతరము వహించి యీవిధముగనే నాలందనుఁజేరెను. హ్యూయమ్-తా సముద్రయానమున నాలందజేరి పదిసంవత్సరములు వసించెను. సాకింగ్ నాలందలో యోగశాస్త్రము నభ్యసించి యచటనే మరణించెను. ఇట్సింగ్ పేర్కొనుటచే వీరినామములు మన కుపలభ్యమానములైనవి. నలుబది సంవత్సరములలో నేబదియాఱుమంది యుండుటచేఁ జరిత్ర కందని యజ్ఞాతజిజ్ఞాసువు లెందఱో యుండెడివారని యూహింపవచ్చును.

ఐతిహ్యము నాగార్జునార్య దేవులకు నాలందావిహారము నకున్న సన్నిహితసంబంధముఁ గల్పించుచున్నది. చంద్రభూపతి పదునాలుగు మండపములను విద్యాలయములనుఁ గట్టించినపుడు నాలందలో విద్యాపీఠమును రాహులభద్రు డధివసించెను. తారానాథుఁడు క్రీస్తుశక మైదవశతాబ్దిలో

నసంగుఁడు తన యవసానకాలమునఁ నాలందలో నివసించి నటు వ్రాసెను. శాస్త్రచర్చలో నజేయుఁ సుదుర్జయునిఁ గెలుచుటకు దిజ్నాగునిఁ గాంచీపురమునుండి నాలందాపండితు లాహ్వానించిరి. యువాన్-చాంగ్ వలభీవిహారస్థాపకులైన గుణమతి స్థిరమతులు నాలందాపండితులుగఁ బేర్కొనెను. ధర్మపాలుఁడు కాంచీపురవాసి, పద్మసంభవుఁడు పశ్చిమోత్తరదేశాగతుఁడు. శీలభద్రుఁడు సమతాటదేశవాసి. రాజపుత్రుఁడు. ఇతఁడు భోగములఁ ద్యజించి సన్న్యసించెను.

విక్రమశిలావిహారము.

ఉత్తరమగధదేశమున గంగాతీరమున నొకపర్వతమున విక్రమశిలావిహారమును ధర్మపాలుఁడు నిర్మించినట్లు తారానాథుఁడురచించినాఁడు ఈవిహారము నావరించి చక్కని ప్రాకారము గలదు. ఇందు నూటయెనిమిది యాలయము లుండెడివి. ఎందరో యాచార్యులు విద్యాప్రచారకులుగా నుండెడివారు. ఒకపరిషత్తు విద్యాప్రబోధమునుఁ బరిశీలించుచుండెడిది. ఈపరిషత్తే నాలందావిహార విద్యాబోధనలఁ గూడఁ బరిశీలించుచుండెడిది. దీనికిఁగారణము ధర్మపాలుఁడు రెంటికిఁగూడ ధర్మకర్త యగుటయే గావచ్చును. అందుచే దీపాంకురుఁడు అభయకరగుప్తుఁడు రెంటియందును విద్యాగురువులుగఁ బనిచేసినారు.

ఈప్రాకారమధ్యమున నొక కేంద్రవిజ్ఞానమండప ముం డెడిది. ఆమండపమున కారుద్వారములుగలవు. ప్రతిద్వార మున నూటయెనిమిది యుపాధ్యాయులుగల యొక కళాశాల యుండెడిది. ప్రధానవిహారకుడ్యమును నాగార్జునుని చిత్ర మలంకరించినది. వామకుడ్యమున నతీశుని చిత్రముండెడిది. ఆరుద్వారములందు "ద్వారపండితు" లుండెడివారు వారు పాండిత్యద్వారపాలకులు. క్రీస్తుశకము 955 – 983 వరకు బరిపాలించిన చణకునికాలమున ద్వారపాలకులుగా నున్న యార్గురి తార్కికుల నామధేయములు నుపలభ్యములు.

౧ రత్నాకరశాంతి	తూర్పుద్వారము
౨ వాగీశ్వరకీర్తి	(కాశీపండితుఁడు)
	పశ్చిమద్వారము
3 నరోపుఁడు	ఉత్తరద్వారము
౪ ప్రజ్ఞాకరమతి	దక్షిణద్వారము
౫	(కాశ్మీరపండితుఁడు)
	ప్రథమసింహద్వారము
౬ జ్ఞాన ఁడు	గర్భద్వారము
	(గౌడదేశపండితుఁడు)

ఈ విహారమున ఁడు కులపతి. ధర్మపాలుని కాలమున బుద్ధజ్ఞానపాదుఁడు. క్రీస్తుశకము 1034—1038

దీపాంకుర శ్రీజ్ఞాన అతీశుఁడు—కులపతి, స్థవిరరత్నాకరుఁడతనికి యనుయాయుఁడై విహారమును బరిపాలించెను.

విక్రమశిలావిహార చరిత్ర మనకు విశదముగ లభించుటలేదు. నాలందావిహారమున యువాన్‌చంగ్, ఇట్సింగు లనేకసంవత్సరములు వసించి ప్రత్యక్షముగ దర్శించి వర్ణించినారు. అట్టి యాత్రికుల ప్రత్యక్షవర్ణన విక్రమశిలావిహారమును గూర్చి నేటికిని లభింపలేదు. కాని విక్రమశిలావిహారవిద్యాస్నాతు లనేక దేశములచే నాహూతులై యచ్చట విద్యాప్రబోధమునలిపి విజ్ఞానపీఠముల నిర్మించిరి. తిబెట్టుదేశమునకు విజ్ఞానరేఖలఁ దీర్చిదిద్దినది విక్రమశిలావిద్యాస్నాతకులు.

జ్ఞానపాదుఁడు సింహభద్రుని శిష్యుఁడు. ధర్మపాలుని రాజపురోహితుఁడు. విక్రమశిలావిహారాచార్యుఁడు. ఇతఁడు తంత్రశాస్త్రమున రచించిన తొమ్మిదిగ్రంథములు తిబెట్టు భాషలోనే నిలిచియున్నవి.

వైరోచన రక్షితుఁడు: పద్మసంభవుని శిష్యుఁడు. గురువు తిబెట్టునకు వెళ్ళిన తరువాత శిష్యుఁడు విక్రమశిలా విహారముఁ జేరెను. బోధిసత్త్వచర్యావతార, పంజిక, రత్న వాదచక్రము — ఇత్యాది సంస్కృతగ్రంథముల రచించెను. వినయసంగ్రహ శుక్లవజ్రయోగినీసాధన లేక ప్రజ్ఞాపారమిత హృదయసాధన — ఇత్యాది సంస్కృతగ్రంథముల తిబెట్టు భాషలోని కనువదించెను. క్రీస్తుశకము 750 ప్రాంతమున

వతఁడు టిబెట్టునకు క్రీ-స్రోన్-ఇదెబ్ట్సన్ రాజుకాలమున వెళ్లెను.

జేతారిః సనాతనుఁడనురాజు కంచుకియైన గర్భాపాదుఁడను విప్రునిపుత్రుఁడు. క్రీస్తుశకము 899 — 940 సం॥ మధ్య వంగదేశమును బరిపాలించిన మహీపాలునిచేఁ బండిత బిరుదమునంది విక్రమశిలావిహారమున నాచార్యపీఠము నధివసించెను. క్రీస్తుశకము 983 ప్రాంతమున బండిత ద్వారపాలకుఁడైన రత్నాకరశాంతియు, దీపాంకుర అతీశుఁడును నితని శిష్యులే.

ప్రజ్ఞాకరమతి: పండితద్వారపాలకుఁడు ఇతఁడు రచించిన గ్రంథములలో రెండు టిబెట్టుభాషలో నున్నవి.

రత్నాకరశాంతి: ఇతఁడొక పండితద్వారపాలకుఁడు. మొదట నోదంతపురీవిహారమున సర్వాస్తివాదనిష్ణాతుఁడై విక్రమశిలావిహారమున జేతారి శిష్యుఁడయ్యెను. సింహళాధీశుని యాహ్వానమున నచటికిబోయి బౌద్ధమును బ్రబోధించెను. అతఁడు సంస్కృతమున పదమూఁడు గ్రంథములను రచించెను. అందు వజ్రభైరవ గణచక్రనామ, శ్రీసర్వరహస్యనిబంధ రహస్యప్రదీపనామ — పేర్కొనఁ దగినవి.

జ్ఞానశ్రీ—జ్ఞానశ్రీమిత్రుఁడు మరియొక ద్వారపాలక పండితుఁడు. మొదట శ్రావకవాదము నభ్యసించి తరువాత

మహాయానమును స్వీకరించెను. అతఁడనేక సంస్కృతగ్రంథముల రచించెను. అందు ప్రమాణవినిశ్చయ టీక—తర్కభాష యను గ్రంథములు ముఖ్యములు. వీనిలో మొదటిది టిబెట్టు భాషలోనికిఁ గూడఁ బరివర్తితము.

రత్నవజ్రుఁడు కాశ్మీరపండితుఁడు. విక్రమశిలావిహారద్వారపాలకపండితుఁడు. ముప్పదియారవయేఁటివరకు కాశ్మీరమున సూత్రములను శాస్త్రములను నభ్యసించి వజ్రాసనమును దర్శించి విక్రమశిలావిహారమున విద్యాభ్యాసముసల్పి 'పండిత' పదవి నధిష్ఠించెను. తిరిగి కాశ్మీరముఁజేరి కొందఱు తీర్థజులను వాదమున జయించి యుద్యానమునకుఁ బోయి తరువాత టిబెట్టుదేశమునఁ జేరి యాభాష నభ్యసించి పదమూఁడుగ్రంథముల భాషాంతరీకరణముఁ గావించెను. అందు 'మహామాయాసాధన' యొకటి.

వాగీశ్వరుఁడు: వారణాసివాస్తవ్యుఁడు. ఇతఁడు ద్వారపాలక పండితుఁడు. తారాదేవీభక్తుఁడు. సంస్కృతమున మృత్యువంచనోపదేశమును రచించెను.

దీపాంకుర శ్రీజ్ఞానుఁడు : ఇతని నామాంతర మాచార్యయతీశుఁడు. విదేశములలో భారతసంస్కృతిని వ్యాపింపచేసిన ప్రచారకులలోఁ జిరస్మరణీయుఁడు. క్రీస్తుశకము 980 సంవత్సరమున గౌడరాజవంశమునఁ జన్మించెను. అతఁడు రాజభోగములఁ ద్యజించి పరివ్రాజకాశ్రమమును స్వీకరించెను.

ఈస్వీకారము కృష్ణగిరివిహారమున రాహులగుప్తుఁడను గురువునొద్ద జరిగెను. పందొమ్మిదవయేట నోదంతపురివిహార మహాసాంఘికాచార్యుఁడైన శీలరక్షితునియొద్ద దీక్షనుబొంది దీపాంకుర శ్రీజ్ఞాననామమును గుర్వాదేశమున స్వీకరించెను. ముప్పదియొకటవయేట నాచార్యధర్మరక్షితునియొద్ద శిక్షాదీక్షనందెను. అతఁడు హీనయాన మహాయాన వైశేషిక తంత్రములందుఁ బండితుఁడు. విద్యాపూర్తియైనతోడనే సువర్ణద్వీపమునకు నౌకాయానమునఁజేరి (ప్రస్తుత పెగూలోని తాంటన్) ఆచార్యచంద్రకీర్తియొద్ద బౌద్ధమతమర్మములఁ గ్రహించెను.

అచ్చట పదిరెండు వత్సరములు విద్యనభ్యసించి సింహళముమీఁదుగా భారతదేశమునకుఁ దిరిగివచ్చెను. వజ్రాసనమున సమావేశమునఁ జేరిన యనేక తైర్థికులను వాదమునఁ జయించెను. రాజైన నయపాలుఁడతనిపాండిత్యమును గీర్తిని విని విక్రమశిలావిహారమునకుఁ గులపతిఁజేసెను. ఆసమయమున టిబెట్టురాజు చాన్–చబ్. టిబెట్టుబౌద్ధమును నిష్కల్మషముగఁ జేయఁదలచి భారతదేశమున నిదివరకే సంస్కృతము నభ్యసించిన రొకరాయబారిని బంపెను. ఆదూత ప్రయాణప్రయాసలనోర్చి దీపాంకరుని సందర్శించి రాజాహ్వానమునందెను. దీపాంకరుఁడు "నాకు వృద్ధాప్యము వచ్చినది. ఇచ్చట నాకర్తవ్యము లనేకములు శేషించియున్నవి. ఈ సమయమున నేను రాలేను" అని బదులు పలికెను.

కాని కొంతకాలములోనే తారాదేవి యాదేశమున టిబెట్టునకుఁ బ్రస్థానింప నిశ్చయించుకొనెను. అతని సహవ్రతులైన రత్నకీర్తి, వైరోచనుఁడు నేపాలువాస్తవ్యుఁడైన కనకశ్రీ దీనికి సమ్మతింపలేదు. విక్రమవిహారమువరకు నతనిని భూమిగర్భ, నాగత్సోస్గ్యాత్సన్, భూమిసంగ, వీరచంద్ర మున్నగు పండితులు సాగనంపిరి. టిబెట్టుఁ జేరఁగనే స్వాగత గీతికలతో, మూఁడువందల యాశ్వికసైన్య మెదురేగి రాజు నొద్దకతని దోడ్కొనిపోయిరి. అతఁడు టిబెట్టుబౌద్ధమును సంస్కరించి 'లామా' పద్ధతికి మార్గదర్శకుఁ డయ్యెను. క్రీస్తుశకము 1040-1053 వర కతఁడు కృషిసల్పెను. అతనిశిష్యుఁడు బ్రోమ్‌తన్ లామాపద్ధతికి మూలపురుషుఁ డయ్యెను. దీపాంకరుఁడు టిబెట్టులో ననేకగ్రంథములను రచించి ల్హాసా సమీపమునఁగల నేథన్ దగ్గఱ నిర్వాణముఁ జెందెను.

వీర్యసింహుఁడు: ఇతఁ డతీశునికి సహవ్రతుఁడై విక్రమశిలావిహారమున సంస్కృతగ్రంథములను టిబెట్టు భాషలోని కనువదించుటకుఁ దోడ్పడెను. అందు సంసారమనో నిర్యాణికారనామ, సంగీతికావ్యవాక్యచిత్ర సుప్రతిష్ఠనామ యను గ్రంథములు ముఖ్యములు.

టిబెట్టుభాషలో నతీశుని రాగమనము మనోజ్ఞముగ నభివర్ణితము. అందు విక్రమశిలావిహారముఁ గూర్చిన విశేషములు స్వయంవ్యక్త మగుచున్నవి. టిబెట్టు భిక్షుకుఁడు,

నాగతో నారాజాదేశమున నతీశుని నాహ్వానించుటకు దూత
యై విక్రమశిలావిహారద్వారముఁ జేరుసరికి సాయంసంధ్యా
కాలమయ్యెను. అప్పుడు ద్వారము తెరుచుటకు వీలులేదు.
ఆరాత్రి యతఁడు ప్రాకారప్రాంగణమునయున్న ధర్మశాల
యందు విశ్రమించెను. ప్రాతఃసంధ్యాకాలమున ద్వారము
దెరువఁగనే యొక తిబెట్టు భిక్షుకు డాతని నందుఁగల తిబెట్టు
విహారమందిరమున గ్యాత్సన్ అను వృద్ధభిక్షుకుఁ నతనిని
విహారాధిపతియైన రత్నాకరుని శిష్యునిగా జేరమని చెప్పెను.
అతీశుఁడు విజ్ఞానమున నధికుడైనను రత్నాకరుఁడే విహారాధి
నేత. ఆమందిరము తిబెట్టునుండివచ్చు జిజ్ఞాసువుల ప్రత్యేకా
వాసము. గ్యాత్సన్ "మన తిబెట్టుదేశీయులక్రిం దధికారప్రాభ
వములు లేవు. కాని యతీశుని నేను స్వయముగా నెరుగు
దును" అని చెప్పెను. మరునాడు విక్రమశిలావిహారమున
సర్వభిక్షుసమావేశము. అందెనిమిది వేలమంది భిక్షుకులు
గుమిగూడిరి. ప్రథమమున నధ్యక్షతవహించిన విద్యాకోకిల
పండితుడు వచ్చెను. ప్రముఖభిక్షుకులకుఁ బ్రత్యేకస్థానము
లున్నవి. మగధప్రభువు విక్రమశిలాపోషకుఁడైన రాజున
కొక యున్నతాసన మేర్పరచిరి. కాని రాజాగమనమున
భిక్షుకులెవ్వరు పిన్నలుఁగాని, పెద్దలుగాని లేచి నిలువలేదు.
కాని వీరవజ్ర పండితుఁడువచ్చినప్పు డందరును, రాజులతోఁ

గూడ నభ్యుత్థానము సలిపిరి. చిట్టచివరకు తాళపుచెవిగుత్తులు మెడలో వ్రేలాడ నతీశుఁడు వచ్చెను.

మరునాటి యుదయమున విహారమందిరమున టిబెట్టుదూత యతీశుని సందర్శించెను. అతఁడు బీదసాదల కన్నప్రదానముఁ జేయుచుండెను. అతీశుఁడు తనకొఱకు వ్యయప్రయాసలకోర్చి వచ్చిన టిబెట్టు దూత నభినందించి పదునెనిమిదినెలలలోఁ దన కర్తవ్యములను నిర్వహించి వచ్చెదనని చెప్పెను.

అతీశుఁడు తన ప్రస్థానమునకు ముందు తన బాధ్యతలను విహారభిక్షుకుల కప్పగించెను. అతనికి మార్గదర్శకుఁడు, నాహూతుఁడునైన నాగత్సో అతనిపరికరములు మూటలు గట్టించెను. వానిని ముప్పదియెద్దులు మోయవలసివచ్చినది. మార్గమధ్యమున నతఁడు వజ్రాసన, మిత్రవిహారము మున్నగు పవిత్రస్థలములను సందర్శించెను. నాలందావిహారము దగ్గర, సాగనంపుటకు వచ్చిన గ్యాత్సన్ జ్వరపీడితుఁడగుటచే నతని నొకడోలికలో విక్రమశిలావిహారమునకుఁ బంపించెను. టిబెట్టున కతని నాహ్వానించుసమయమున దక్షిణగా నారాజు కనకరాసులఁ బంపెను. ఆ ధనరాశినంతను త్యాగమూర్తియైన యతీశుఁడు నాలుగుభాగములుగాఁ జేసి దానము సలిపెను. విక్రమశిలావిహారమునఁ దనకు విద్యాప్రబోధము

పల్పిన యాచార్యుల కొకభాగము, విహారమందలి భిక్షుకుల యుపయోగార్థము స్థావిరరత్నాకరునకు ధర్మకర్తగా నొక భాగము, వజ్రాసనమున మతప్రబోధమున, కొకభాగమును దేశములో బౌద్ధసంఘారామములకు నాలుగవభాగమునుఁ బంచి యిచ్చెను.

అతీశుఁడు తిబెట్టునుఁ జేరగనే యతనికి జాతీయపానీయమైన తేనీరు నిచ్చిరి. భారతీయుఁడైన యతిథి కపరిచితమైన యీపానీయము నందించుచు తిబెట్టు భిక్షుకుఁడు "మహాశయా! దీనికి 'చా' అని పేరు. ఈ చా మొక్క నెవ్వరైన భుజించెదరో మాకు తెలియదు. వేడినీటిలో దీని ఆకులఁ గలిపి వడగట్టి ఉప్పు, మజ్జిగలేక పాలుకలిపి దీనిని సేవించెదము. దీనికి బహులక్షణములు గలవు" అని వచించెను. దీనినిఁబట్టి తిబెట్టునుండి తేనీరు భారతదేశమున కవరోహించినదని చెప్పవచ్చును.

అభ్యాకరగుప్తుఁడు : ఇతఁడు గౌడదేశవాసి, మగధరాజు రామపాలుని రాజపురోహితుఁడు. క్రీస్తుశకము 1114 లో ననగా నతని పదమూడవరాజ్య సంవత్సరమున మునిమటాలంకారమును రచియించెను. అతఁడు విక్రమశిలావిహారమున శుభశ్రీ మహారాజు పోషణలో నుండెను. "ఆర్యమహాపండిత" బిరుదునంది యనేక గ్రంథముల రచించెను.

తథాగతరక్షితుఁడు ఇతఁడొక వైద్యుఁడు కాయస్థకుల జుఁడు. మహాపండితుఁడు. ఉపాధ్యాయుఁడు అనేక తార్కిక గ్రంథములను సంస్కృతమున రచించెను.

రత్నకీర్తి : ఇతఁడు గూడ తిబెట్టుభాషలో ననేక గ్రంథముల ననువదించెను. ధర్మవినిశ్చయప్రకరణనామ— ఇతని గ్రంథము.

మంజుశ్రీ : ఇతఁడు విక్రమశిలావిహార పండితుఁడు. తారాదేవి భక్తుఁడు.

ధర్మకీర్తి : తిబెట్టువాస్తవ్యుఁడు. ఇతఁడు విక్రమ శిలావిహారమున సంస్కృతము నభ్యసించి పద్మసంభవుని "సమయపంచ" గ్రంథము ననువదించెను.

శాక్యశ్రీభద్రుఁడు : ఇతఁడు కాశ్మీరవాసి తార్కికుఁడు. ఇతఁడు ముస్లిములచే విక్రమశిలావిహార విధ్వంసనముఁ గన్నులార గాంచెను.

తబఖాత్ — ఇ — నాసలీ రచయిత విక్రమశిలావిహార విధ్వంసనమున వర్ణించెను. "అచ్చటి వాస్తవ్యులలో నధిక సంఖ్యాకులు బ్రాహ్మణులు. (బిక్షుకులు) ఈ బ్రాహ్మణు లందరు ముండితశిరస్కులు. అందరు వధింపఁబడిరి. అచ్చట హిందువుల గ్రంథము లెన్నియో గలవు. ఆ పుస్తకములలో ని విశేషములఁ దెలిసికొనుటకు ముస్లిములు హిందువుల

నాహ్వానించిరి కాని హిందువులందరు సంహరింపబడిరి. చివర కా పుస్తములలోని విషయములఁ బరిశీలింపగా నాకోట యొక్క విద్యాలయమని తేలినది హిందువుల పరిభాషలో విద్యాలయము "విహారము." ఈ రచయిత హిందూ బౌద్ధ పదములకభేదము కల్పించి భ్రమించినాడు.

శ్రీభద్రుఁ డచటినుండి జగద్దలవిహారమునకుఁ దరువాత ననేకభిక్షుకులతోఁ గలిసి టిబెట్టునకు బౌద్ధమతప్రచారమునకుఁ దరలిపోయెను.

మి థి ల

రామాయణకాలమునఁ జనకుని నాటినుండి మిథిలా నగరము వేదాంతవిజ్ఞానపీఠముగా వినుతికెక్కినది. క్రీ. శ. 1150—1395 లమధ్య కర్ణాటకరాజవంశము, 1350—1515 మధ్య కామేశ్వరరాజవంశము మిథిలను బరిపాలించినవి. సర్వతోముఖప్రతిభగల జగద్ధరుఁడు కామేశ్వరరాజవంశపరిపాలనలో గీత, దేవీమాహాత్మ్య మేఘదూత గీతగోవింద, మాలతిమాధవనము — ఇత్యాదిగ్రంథములపై వ్యాఖ్యానములను రచించెను. మైథిలీగీతములను మధురగేయములల్లిన సుప్రసిద్ధకవి విద్యాపతి మిథిలవాఁడే. గంగేశవర్ధమాన, పక్షధర పండితోక్తమైన న్యాయశాస్త్రము మచ్చట క్రీ. శ. పంన్నెండునుండి పదునైదుశతాబ్దులమధ్య విలసిల్లినది. గంగే

జేసి మూడువందలపుటల [illegible] "మణి" పై నొక దిలక్షలపుటల వ్యాఖ్యానము మూడుశతాబ్దులలో బెరిగినది.

గంగేశునికుమారుడు వర్ధమానుడు (క్రీ. శ. 1250) ఎనిమిది న్యాయగ్రంథముల రచించెను. పండ్రెండువందల డెబ్బదితొమ్మిదవసంవత్సరములో బక్షధరుడు, నితని శిష్యుడు వాసుదేవమిశ్రుడు నవ్యీకరణమున బేర్కొనదగినవాడు. మహేశఠాకూరు గొప్పతార్కికుడు. అతనిశిష్యుడు రఘునాథరాయలు వాదములో దిగ్విజయమునంది యక్బరుసార్వ మెప్పించెను. అక్బరుచక్రవర్తి మిథిల నతనికి సమర్పించెను. రఘునాథరాయలు మహేశఠాకూరునకు దానిని గురుదక్షిణగా నర్పించెను. ఈవిధమున మహేశఠాకూరు నేటి దర్భాంగరాజవంశమునకు మూలపురుషుడు. శంకరమిశ్రుడు వైశేషిక న్యాయస్మృతులపై ననేక గ్రంథములను రచించెను.

క్రీ. శ. 1450 ప్రాంతమున [illegible] చస్పతిమిశ్రుడు కామేశ్వరరాజోద్యోగిసభలో నుండెను. "న్యాయసూత్రాధార" "ఖండన ఖండాధార' "అనుమానఖండటీక" "నీతిచింతామణి" ఇవి యతని గ్రంథములు. ఇచ్చట శలాకాపరీక్షయను విచిత్రవిధాన ముండెడిది. సూదిమొనగుచ్చిలాగిన చివరి పుటపై వ్యాఖ్యానమునల్పిన యభ్యర్థికి "పండిత" బిరుదు

లభించెడిది. అనేకులు మిథిలకరిగి యానాడు విద్య నభ్యసించు చుండెడివారు.

మిథిల తర్కవిద్యలో ననన్యకీర్తి సంపాదించెను. పక్షధరమిశ్రుఁ డచ్చటఁ జేరుకెక్కిన తర్కవిద్వాంసుఁడు. గంగేశ ఉపాధ్యాయుని చింతామణి తర్కశాస్త్రగ్రంథమున కొక్క వ్రాతప్రతి మాత్రమే గలదు. అది మిథిలలో నుం డెడిది. దాని ప్రతులు వ్రాయరాదని పక్షధరమిశ్రుఁడు శిష్యులందర కాజ్ఞాపించుచుండెడివాడు. ఆవిధముగ చింతా మణి చదువగోరు తర్కవిద్యార్థులందరు తప్పనిసరిగ మిథిల కేగవలసి వచ్చెడిది. పక్షధరుఁడు తన యమూల్యవ్యాఖ్యా నములకుఁగూడ శిష్యులను బ్రతులను వ్రాయనిచ్చెడివాఁడు గాడు. అట్లు తర్కవిద్యలో మిథిలా గౌరవప్రాముఖ్యముల పక్షధరుఁడు సంరక్షించుచుండెడివాడు. మిథిలా గౌరవము నవద్వీపమును జేరుటనుగూర్చి యొక మనోజ్ఞగాథ కలదు. వాసుదేవ సార్వభౌముఁడు కాశీలో నుపనిషత్తుల నభ్య సించి మిథిలానగరమును జేరి పక్షధరుని యొద్ద తర్కశా స్త్రము నభ్యసింపనారంభించెను. అతఁడు చింతామణిని వ్యాఖ్యానసహితముగా కంఠస్థమొనర్చి, నవద్వీపమునుజేరి యచ్చట లిఖితప్రతి వినిర్మించెను. అప్పటినుండి తర్కశాస్త్ర విద్యాగౌరవము మిథిలనుండి నవద్వీపమునకుఁ దరలివచ్చినది.

వాసుదేవసార్వభౌముని యనుమానప్రతిభాశక్తివలన తర్క-విజ్ఞాన భాతికాంతరాయనములను (ఁదచి నవద్వీపమున ప్రచారముగాంచినది.

వ ల భి

క్రీస్తుశకము 475 నుండి 775 వరకు వలభి మైత్రిక రాజులరాజధాని. రాజకుమారి దుడ్డాదేవి ప్రథమమున వలభీ విహారమును నిర్మించెను. ఆమె ధ్రువరాజుసోదరి. క్రీ. శ. 580 లో ధారాసేనుఁడు శ్రీ బప్పపాదవిహారమునకు దాన శాసనముఁ గల్పించెను. దానిని యాచార్యభదంత స్థిరమతి నిర్మించెను. యువాన్ చాంగ్ వలభీయందు కొన్నివందల సంఘారామముల నూఱువేలమంది భిక్షుకుల సందర్శించెను. నాలందా వలభీవిహారములు భారతదేశమున విద్యార్థులు రెండు లేక మూడు సంవత్సరములు విద్యాసంపూర్తికై నివసించెడువారని యిట్సింగ్ కథనము.

స్థిరమతి గుణమతి వలభీవిహారవాస్తవ్యులని యువాన్ చాంగ్ వచించెను. క్రీ. శ. 559 లో గుహసేనరాజు దిన శాసనమును ("సద్ధర్మస్యపుస్తకో పరిచయార్థమ్") బట్టి యచ్చట నొకపెద్దపుస్తక భాండాగారము నుండెడిదని తెలియుచున్నది. వలభీవిహారమున విద్యనభ్యసించిన తరువాతఁ బండితులు రాజాస్థానముఃకుఁబోయి తమ విద్యావైదుష్యమునుఁ

బ్రిదర్శించి రాజోద్యోగములను సంపాదించెడివారని యిట్సిం గ్ వచించెను. కథాసరిత్సాగరమున నంతర్వేదినుండి వసు దత్తుఁడు కుమారుఁడైన విష్ణుదత్తునిఁ బదునాఱేండ్లు నిండఁగనే వలభీపురమునకు విద్యాప్రాప్తికొరకుఁ బంపినట్లు గలదు.

జగద్దల

క్రీస్తుశకము 1084 నుండి 1130 వరకు మగధ దేశ మునుఁ బరిపాలించిన రామపాలమహారాజు గంగాకరతోయా నదీతీరముల రామావతీనగరమును నిర్మించి జగద్దల విహార మును నిర్మించినట్లు రామచరితమను చారిత్రిక కావ్యముఁ గలదు. క్రీ. శ. 1203 వ సంవత్సరమున ముస్లిము దండ యాత్రచే విధ్వంసమగువరకు నీ విహారము సుమారు వంద సంవత్సరములు వర్ధిల్లినది. విజ్ఞాన వికాసమునకుఁ దోడ్పడిన చిరస్మరణీయులైన యా విహార పండితులు పలువురు గలరు.

విభూతిచంద్రుఁడు : శాక్యశ్రీభద్రుని వలన "జ్ఞానచ క్షుసాధన" యను గ్రంథము విభూతి చంద్రునికి లభించినది. ఇతఁడుఁ గూడ "టిబెట్టు" భాషలోఁ బండితుఁడు.

దానశీలుఁడు : టిబెట్టులోని యేబదినాలుగు గ్రంథ ముల ననువదించెను. ఇతని పేరు టిబెట్టు వాఙ్మయమున సుప్రతిష్ఠితము.

సుభాకరుఁడు : ఇతఁడు శాక్యశ్రీకి గురువు. సిద్ధైక వీరతంత్ర టీకను సంస్కృతమున రచించెను. ఇది తిబెట్టు భాషలోనికిఁ బరివర్తితము.

మోక్షాకరగుప్తుఁడు : తర్క-శాస్త్రనిష్ణాతుఁడు. ఇతని "తర్క-భాష" తిబెట్టు భాషలోనికి గూడ ననువాదరూపమునఁ గలదు. ఇతఁడు "మహాపండితభిక్షువు."

ఒ ద ం త పు రి

అభ్యాకరగుప్తుని కాలమున నీ విహారమున వేయి మంది భిక్షుకు లిచ్చట వసించుచుండిరి. పేరెన్నికఁగన్న పద్మాకరుఁ డీ విహార వాస్తవ్యుఁడు క్రీ. శ. 749 లో శాంతరక్షితుని యుపదేశాను సారము తిబెట్టు రాజు క్రీ-స్రోన్-డ్యూ-త్సన్ ఈ విహారము నొజ్జబంతిగా నిడుకొని ప్రథమవిహారము "తిబెట్టు"లో నిర్మించెను.

న వ దీ ప ము

భాగీరథీ జాలంగి నదీ సంగమమున నవదీపము కలదు. క్రీ. శ. 1063 న లేదా 1106 న గౌడదేశాధిపతి యైన లక్ష్మణసేనుఁడు దీనిని రాజధానిగఁ జేసెను. క్రీ. శ 1106—1138 వఱకుఁ బరిపాలించిన లక్ష్మణసేనుని యాస్థాన

మున ననేకపండితులుండిరి. అతని ప్రధానమంత్రి హాలాయుధుఁడు. స్మృతిసర్వస్వమీమాంసా సర్వస్వన్యాయసర్వస్వములు రచించెను. గీతగోవిందమును రచించిన పద్మావతీచరణ చారణ చక్రవర్తి జయదేవుఁడు పవనదూత రచించిన ధోయీ కవి, యుమాపతిస్మృతి వివేకకర్తయైన శూలపాణి నవద్వీపమున వాసికెక్కినవారు.

క్రీ. శ. 1197 లో బఖ్తియార్ ఖిల్జీకి వెరచి లక్ష్మణసేనుఁడు తూర్పువంగమునకుఁ బారిపోవుటతో నారాజవంశ మంతరించెను. న్యాయశాస్త్రమున నవద్వీపము కీర్తికెక్కినది. క్రీ. శ. 1450—1525 లలో వాసుదేవ సార్వభౌముఁడు మిథిలలో శలాకాపరీక్షలో నుత్తీర్ణుఁడై తత్త్వచింతామణిని, గసుమాంజలిని కంఠస్థ మొనరించెను. నవద్వీపమున వాదమున గెల్చినవారినే పండితులుగా నెన్నుచుండెడివారు.

రఘునాథశిరోమణి నవద్వీపతర్కశాస్త్రమునకు మూలపురుషుఁడు. ఈమధ్యవారిలో క్రీ. శ. 1570 నాటి మథురానాథునిఁ బేర్కొనవచ్చును. క్రీ. శ. 1680 లో రామభద్రుఁడు, జయరామ న్యాయపంచాననుఁడు, జగదీశ తర్కాలంకారుఁడు (శబ్దశక్తి ప్రకాశికాకారుఁడు) గదాధరభట్టాచార్యుఁడు.

నవద్వీపములో ననేకులు పేరెన్నికఁగన్న విద్వాంసులు వెలసిరి :

హరిరామ తర్కసిద్ధాంతి (1730)
రామానారాయణ తర్కపంచాననుఁడు (1760 ప్రాంతము
(బునో) రామనాథుఁడు (1770)
కృష్ణకాంత విద్యావాగీశుఁడు (1780)
శంకరతర్క వాగీశుఁడు (1800)
శివనాథ విద్యావాచస్పతి (1810)
కాశీనాథచూడామణి (1820)
శ్రీరామ శిరోమణి (పదార్థతత్త్వకర్త)
దండి (1830)

నవద్వీప, శాంతిపుర, గోపాలపురములందు విద్యాలయములు గలవు. అందు నవద్వీపమునందు మాత్రము పదునొకండువందలమంది విద్యార్థులు, నూటయేబదిమంది యుపాధ్యాయులు నుండెడివారు. క్రీ. శ. 1680 లో విద్యార్థుల సంఖ్య నాలుగువేలు. ఉపాధ్యాయులసంఖ్య యాఱువందలు. వీరందరు నున్నతవిద్య నభ్యసించినవారలే.

ప్రాచీన భారత విశ్వ విద్యాలయములు

దేవాలయ విద్యాలయములు

ప్రాచీనభారత దేశమున దేవాలయములు విద్యాలయములు. కళాపీఠములు. శిల్ప కేంద్రములు. సారస్వతము, శిల్పము, నృత్యము, చిత్రలేఖనము దేవాలయములలో విలసిల్లినవి.

దక్షిణభారత దేశములో దేవాలయములలో శాసనముల ననుశీలించినచో నీవిషయము సువ్యక్తము కాగలదు. ఇవిగాక మహారాజులు, రాజమంత్రులు, సంపన్నులు విద్యాభివృద్ధికై యగ్రహారములను, భూములను దానము సల్పెడువారు.

వేదములు, వ్యాకరణము, జ్యోతిషము, సాహిత్యము: మీమాంస, ధర్మశాస్త్రము, పురాణములు, న్యాయశాస్త్రము, సంగీతనాట్యశిల్ప శాస్త్రము లానాటి యున్నతవిద్యలు.

సంస్కృతవిద్యయే యున్నతవిద్య. క్రీస్తుశకము 779 [illegible] త్సరమున రాష్ట్రకూటప్రభువు ధ్రువమహారాజు ధూళియా దానశాసనములో గృహీతలు వేదవేదాంగేతిహాస పురాణ వ్యాకరణ తర్కశాస్త్రములలో పండితులు. ధార్వారుమండలములోని భుజగేశ్వరాలయములోని మఠమునకు క్రీ. శ. 975 సంవత్సరములో నేబది నివర్తనముల (సుమా రెండువందల యెకరములు గావచ్చును) భూదానము కలదు. ఆమఠములో విద్యార్థులకు విద్య యాహారము లుచితములు. దేవాలయములకిచ్చిన దానములలో నేకచ్ఛాయలున్న విద్యానిలయములకు శ[illegible]ర్థులకు వారికి [illegible]సతి భోజనాదులకై దానము లిచ్చుట ప్రాచీనాచారము. ధార్వారుమండలములోని కాలాస్ అగ్రహారములో నొక సంస్కృత విద్యాపీఠము కలదు. అందుగల రెండువందల బ్రాహ్మణ కుటుంబములు వ్యాకరణ నీతిశాస్త్రసాహిత్య పురాణవిద్యల నిష్ణాతులు. ఏకాక్షరతర్కశాస్త్రాభిజ్ఞులు. కొందఱు సుప్రసిద్ధ గ్రంథములకు భాష్యకారులు. రాష్ట్రకూటరాజు గోవిందుని దానశాసనమీయగ్రహారములోని విద్యాపీఠమందలి యుపాధ్యాయులకు వృత్తులను బ్రసాదించినది.

కృష్ణమహారాజు కాలమున బిజాపురీమండలములోని సలోత్గి యగ్రహారములో సంస్కృత విద్యాపీఠ ముండెడిది. త్రయీపురుషాలయమున నావిద్యానిలయము వర్ధిల్లినది. కృష్ణ

మహారాజమంత్రి నారాయణామాత్యుఁ డా యాలయమును నిర్మించెను. దేశ దేశములనుండివచ్చు జిజ్ఞాసువుల వసతికై యిరువదియేను భవనము లుండెడివి. పండ్రెండు నివర్తన ములభూమి (అరువది యెకరములు) దీపభోగమునకుఁ గావలసి వచ్చినది. 50 నివర్తనములు (250 ఎకరములు) కళాశాలా ధ్యక్షుని జీతము. 5,2½, 1½నాణెములుచొప్పున వివాహోపనయ నాదికములకు నీవిద్యానిలయమునకు సమర్పింప గ్రామస్థులలో నిర్ణయము. తరువాతిశతాబ్దిలో నొక సామంతరాజు కూలి పోయిన భవనములను దిరిగి నిర్మించెను.

రాజసభలు విద్యాకేంద్రములు. రాజు లాస్థానపండి తులను గౌరవించి విద్యాధికారులను నియమించుచుండెడి వారు. శ్రీనాథభట్ట మహాకవి రెడ్డిరాజుల యాస్థానమున విద్యాధికారి. కృష్ణరాయల యాస్థానమునఁ గవిపండిత పరిష త్తుండెడిది. ఇట్లే రాజులు కృతికర్తలయి, కృతిభర్తలయి సారస్వతసేవ సల్పిరి.

ఎన్నాయిరం వేదవిద్యాశాల. క్రీస్తుశకము 1023 సం వత్సరమున రాజేంద్రచోళచక్రవర్తి కాలమున నొక శాసన ముదక్షిణ ఆర్కాటు జిల్లాలోని యెన్నాయిరం గ్రామమందలి వేదవిద్యానిలయమును బేర్కొనుచున్నది. అందు 340 విద్యా ర్థులుండిరి. ఋగ్వేదము 75 గురు, యజుర్వేదము 75 గురు, ఛాందోగ్యసామము 20 మంది, తలవకారసామము 20 మంది,

వాజసనేయము 20 మంది, యథర్వవేదము 10 మంది బౌధాయనగృహ్య, కల్ప, గణములు 10 మంది, వ్యాకరణము 25 మంది, ప్రభాకరమీమాంస 35 మంది, వేదాంతము 10 మంది యభ్యసించుచుండెడివారు. అందు పదిమంది యుపాధ్యాయు లుండిరి.

ఆ వేదవిద్యాలయమునకు 45 వేలులుభూమి (సుమారు 300 ఎకరములు) యున్నది. ఉపాధ్యాయునకు ఒకకలము ధాన్యము దినబత్తెము. (కలము=12 కగణి, ఒకపూట భోజనము 3/4 కగణి. కావున ఉపాధ్యాయునకు రోజునకుఁ బదునారు భోజనముల విలువగల బత్తెము గిట్టెడిది) అదిగాక సంవత్సరమున కతనికి ½ కలంజుబంగార మిచ్చెడివారు. వేదాంతోపాధ్యాయున కందఱికంటె నూటికి నిరువదియైదు పాళ్ళుహెచ్చుదనముగా నిచ్చెడివారు. వ్యాకరణోపాధ్యాయునకు నష్టాధ్యాయిలో నధ్యాయమునకొక కలంజుబంగరునాణెములభించెడిది.

పల్లవరాజు విజయనృపతుంగవర్మ తామ్రదానశాసనము మరియొక వేదవిద్యాశాలను బేర్కొనుచున్నది. అతఁడా విద్యాశాలకు మూడు గ్రామములను దానమొనర్చెను. ఆ వేదవిద్యానిలయమున 14 ఘనములు, చతుర్వేదములు షడంగములు, మీమాంస, న్యాయపురాణధర్మ శాస్త్రములు గరపుచుండెడివారు.

క్రీస్తుశకము 1048 సంవత్సరమునాటి శాసనమున (176–1919 సం.) మరియొక విద్యాలయమునుగూర్చి కలదు. అందు పండ్రెండుమంది యుపాధ్యాయులు. అందు ముగ్గురు ఋగ్వేదము, ముగ్గురు యజుర్వేదము, తక్కినవాని కొక్కొకరు చెప్పెడివారు.

వీరుగాక నేడుగురుపాధ్యాయులు శాస్త్రములను బోధించెడివారు. వేదాంతము, వ్యాకరణము, రూపావతారము, శ్రీభారతము, రామాయణము మనుధర్మశాస్త్రము వైఖానసమును బోధించెడివారు.

ఋగ్వేదము నరువదిమంది విద్యార్థులు, యజుర్వేదము నరువదిమంది, మిగిలినశాస్త్రముల డెబ్బదిమంది ంతే ము నూటతొంబదిమంది విద్యారు లభ్యసించెడివారు.

తిరువొత్తియూరు వ్యాకరణ విద్యాశాల —

తిరువెత్తియూరునందు వ్యాకరణ దానవ్యాఖ్యాన మండపనిర్మాణమునకు 60 వేలులు (సుమారు 410 ఎకరములు) దానభూమిని పేర్కొనుచు నొకశాసనము గలదు. (202–1912). ఆవ్యాకరణశాలకు నాభూమితో పాటింకను దానశాసనములు గలవు.

క్రీస్తుశకము 1062 సంవత్సరమున నొక సంపన్న వైశ్యుడు (182–1915 సం.) దానశాసనమున వేదములు,

శాస్త్రములు, మూపావతారము, బోధించు సంస్కృతవిద్యా నిలయము, విద్యార్థివసతిగృహము, వైద్యశాలను నిర్మించెను. విద్యార్థుల కుచితవసతి భోజనదీపభోగము లమర్పబడినవి. వైద్యశాలలో పదునైదు మంచములు, వైద్యుడు, మంత్రసాని, యౌషధకారులకు సేవకులకు భృతులుకల్పింపబడినవి.

క్రీస్తుశకము 1122 సంవత్సరమున గుంటూరు మండలములో మల్కాపురమున నొక శిలాశాసనమున (259—1905 సం.) దేవాలయమునకు నలుబదినాలుగుగ్రామముల దానము గలదు. ఈ దానమువలన నా దేవాలయమున కనుబంధముగ నొకమఠము, సత్రము, వైద్యశాల, ప్రసూతినిలయము నిర్మింపబడినవి. ముగ్గు రుపాధ్యాయులు వేదములను, నయిదుగురు తర్కసాహిత్యాగమములను చెప్పెడివారు. ఒకవైద్యుడు, కాయస్థుడు, సత్రమఠముల కార్గురు విప్రసేవకులు దానభూమివలన జీవించెడివారు. ఆసత్రమున సర్వవేళల విప్రులు మొదలు పంచముల వఱకు ననవరతాన్నప్రదానము జరుగుచుండెడిది.

ఇవిగాక మహారాజులు విద్వాంసుల కగ్రహారములను వృత్తులుగ దానముచేసెడివారు. ప్రాచీనభారతచరిత్రలోనే రాజవంశచరిత్ర పఠించినను నిట్టి యగ్రహారదానము లనేకములు కల్పించును. క్రీస్తుశకము

శ్రీ రాజరాజనరేంద్రుడు నన్నయభట్ట మహాకవి కా

మహాభారతరచనలోఁ దోడ్పడిన నారాయణభట్టునకు నందం పూడి యగ్రహారమును దానమొనర్చెను.

ఈరాజాస్థానములందు విద్వత్ పరిషత్తు లుండెడివి. కవులు పండితులు క్రొత్తగ్రంథములను రచించినపుడు రాజ పరిషత్తులే మొదట వానిని విని యామోదించెడివి. రాజ రచయితను గౌరవించి, పుస్తకములకుఁ బ్రతులు వ్రాయిం చెడివాఁడు. ఇట్టిసంఘములు చాళుక్యులకాలమునఁ దెలుఁగు దేశములో నుండెడివని నన్నయమహాకవి తెలుఁగు భారత పీఠికలోఁగల పరిషత్ ప్రశస్తినిబట్టి యూహింపవచ్చును. ఇట్టి విద్వత్ పరిషత్తులు తమిళదేశమున నుండెనని చరిత్ర కారులు చెప్పుచున్నారు. ఆపరిషత్ యాజమాన్యమున నుద్భ విల్లిన గ్రంథసముదాయమునకుఁ దమిళమున సంఘవాఙ్మయ మని పేరు. ఆకాలమున రాజాస్థానములు, రాజవిద్వత్ పరి షత్తులు నేటి విశ్వకళాపరిషత్తులలోని యున్నతపరిశోధన, పుస్తకప్రచురణశాఖలవంటివి. భారతదేశమున జిజ్ఞాసు వా జన్మాంతవిద్యార్థిగనుక, అగ్రహారము లుత్తమవిద్వాంసుల కున్నతవిద్యాపరిశోధనలకై యివ్వబడిన శాశ్వతజీవితభృత్య ములు. నన్నయభట్టుమహాకవి తెలుఁగుదేశమే యుర్విలో ననఘమై శిష్టాగ్రహారభూయిష్ఠమైనదని ప్రశంసించినాడు. దీనినిబట్టి యాకాలమున నెన్ని యగ్రహారము లుండెడివో యూహించుకొనవచ్చును.

మైసూరునందలి వనవాసికి ముఖ్యపట్టణమైన బెల్‌గమి ప్రాచీనవిద్యాకేంద్రములలోఁ జెప్పుకొనదగినది. శాతవాహన సామ్రాజ్యమునాటినుండి బనవాసికి విద్యాగౌరవము లభించినది. ఒక శాతవాహనరాజశాసనమున బ్రాహ్మణాగ్రహారదానము గలదు. తల్‌గుండాగ్రహారమున కదంబరాజు క్రీస్తుశకము మూడవశతాబ్దిలో 32 మంది ఉత్తరదేశ బ్రాహ్మణవిద్వాంసులకు వృత్తులు గల్పించెను. కదమరాజు మయూరవర్మకాలమున నాయగ్రహారమునకు 144 గ్రామములు చేరినవి.

బేగూరున 1300 బ్రాహ్మణులకు సలిపిన దానశాసనము గలదు.

ఆ దానశాసనములలోఁ జతుర్వేదములు వేదాంగములు, మీమాంస, లోకాయత, బౌద్ధసాంఖ్యవైశేషిక, శాస్త్ర,స్మృతి, పురాణకావ్య నాటకాది విద్యలు ప్రస్తావింపబడినవి. బెల్గామి కోడీయ మఠాధిపతి, వామాశక్తిపండితుఁడు "వ్యాకరణమున పాణిని, నాట్యమున భరతమునిని కవితలో సుబంధుఁడు మాఘుఁడు" అను ప్రశంస నాటి విద్యావైశద్యమును దెల్లమొనర్చును.

ధారాపురమును క్రీస్తుశకము 1018 నుండి 1060 వరకుఁ బరిపాలించిన భోజమహారాజు ప్రపంచసారస్వత చరిత్రలోఁ జిరస్మరణీయుఁడు. వాగ్దేవీమహాలయమున శిలా

శాసనము భోజనరేంద్రచంద్రుని పేర్కొనుచున్నది. క్రీ. శ. 1034 సంవత్సరము నాటిదాశాసనము. సూత్రధార సహిర పుత్రుడు మంతలుడు శిల్పి.

వాగ్దేవీవిగ్రహము జగన్మోహనశిల్పము. భోజుని వంటి మహారాజొక్క డొక్కడే యొక విశ్వవిద్యాలయమని మైతిహ్యము మురిపించి చెప్పుకొనుచున్న కమ్మనికథలవలన నూహింపవచ్చును. ధారాపురమందలి విద్యాలయములు, భోజరాజాస్థాన కవిపండితపరిషత్తు జగద్విఖ్యాతములు.

నన్నెచోడమహాకవి, చాళుక్యరాజులు "మునుమార్గ కవిత దేశంబున వెలయగ దేశికవిత బుట్టించిర"ని వ్రాసెను. రాజాస్థానములన్నియు విద్యాకేంద్రములు. అస్థానవిద్వాంసు లకు విశేషప్రాముఖ్య ముండెడిది. నన్నయ రాజరాజ నరేం ద్రుని కులబ్రాహ్మణుడు. బ్రహ్మాండాది నానాపురాణ విజ్ఞాననిరతుడు. మహాకవి. ఆతని సహాధ్యాయి నారాయణ భట్టు అష్టాదశావధారణ చక్రవర్తి. పైశాచికాది భాషాకో విదుడు.

రాజాశ్రయమున నభివృద్ధినంది, విశ్వవిఖ్యాతిగన్న కళలలో భారతీయచిత్రకళ యొకటి. ప్రాచీనసంస్కృత కావ్య ములం దీచిత్రలేఖనముగూర్చి యనేక ప్రస్తావనలుగలవు. గైరికాదిధాతువులతో రంగులనుగలిపి చిత్రములు వ్రాయు టనుగూర్చి పలుప్రశంసలు కనిపించుచున్నవి. ఈచిత్రకళకు

గూడ శిల్పనాట్యకళలకువలె దేవాలయము లాశ్రియ మిచ్చి నది. దేవాలయమందిన విగ్రహమునకెంత ప్రాముఖ్యమో శిల్పనిర్మాణమున కంతప్రాముఖ్యము. దేవాలయ ధ్వజస్తంభ మందలి చిరుగంటలమోతకు శ్రుతిగల్పుకొని నర్తకీకింకిణీ రావములు నినదించినవి. అచ్చట కామవికారమునకుఁ జోటు లేదు. శిల్పనృత్యకళలతోపాటు చిత్రలేఖనము దేవాలయ కుడ్యాల నధిరోహించినది. ప్రాచీన దేవాలయములు లలిత కళానికేతనములు. లేపాక్షి దేవాలయ కుడ్యములలోని చిత్రలేఖనముల నుదాహరణముగ స్వీకరింపవచ్చును. ఈ చిత్రలేఖనము కాలగర్భమున గలిసిపోయినది. కాని, యింకను ప్రాచీన కళావశేషములు కొన్ని లేకపోలేదు. జగద్విఖ్యాతి గన్న యజంతా చిత్రలేఖనములు ప్రాచీనభారతీయ చిత్రలేఖన వైశిష్ట్యమునకు నేటికిని మెరుగుమాయని స్ఫటికశిలా స్పష్టహర్మ్యములు. ఆవెలుఁగునీడలు, చిత్రవర్ణసమ్మేళనము, రేఖావిన్యాసము శతాబ్దులు మెరుగుతరుగని పవిత్ర్యగరిత — భారతీయ చిత్రకళ ప్రపంచమున నద్వితీయ మనన్యమని నిరూపించినవి. జపాను చీనాదేశములలోని పర్వతగుహాభ్యంతరములు భారతీయ చిత్రకళకు గురుదక్షిణ చెల్లించినవి.

ప్రాచీన భారత

విశ్వవిద్యాలయములు.

విదేశములలో

ప్రాచీన భారత విజ్ఞాన ప్రచారకులు.

ప్రాచీన భారతవిద్వాంసులు చీనా దేశమున కళింగ, సుమిత్రా ద్వీపసమూహములలో చంపా సువర్ణద్వీపకల్పాలలో సాగించిన విజ్ఞాన దిగ్విజయయాత్ర ప్రపంచ చరిత్రలో సత్యద్భుత ఘట్టము. క్రీస్తుశకారంభమునుండి సహస్ర సంవత్సరములు భారతీయపండితులు చీనా మున్నగు విదేశముల కేగి పూజాపీఠముల నధిష్ఠించి విజ్ఞాన ప్రచార మొనర్చిరి.

భారతీయ విజ్ఞాన దిగ్విజయయాత్ర అశోకచక్రవర్తితో నారంభించినది. రాజపురుషులు, రాజకాంతలు, పండితులు బుద్ధభగవానుని దివ్యసందేశముతోపాటు, సంస్కృత సారస్వత విజ్ఞానమును, భారతీయశిల్పమును దేశదేశములం బ్రతిష్ఠించిరి. ఆనాడే చీనాకు నిరుగుపొరుగు దేశాలకు భారత

దేశమునకు రాకపోకలు వాణిజ్యసంబంధము మిక్కిలి సన్నిహితముగా నుండెడి వనుటకుఁ బ్రబల చారిత్రిక నిదర్శనములు గలవు. చీనాకు భారతదేశమునకు నాటుదారిని, నీటిదారిని గూడ నీ విజ్ఞాన వ్యాపారానుబంధము సాగుచుండెడిది. ఉన్నత హిమాలయ పర్వతపంక్తుల నధిగమించి, గోబియెడారిని దాటి, భీకరారణ్యములను మహానదుల నతిక్రమించి, యమానుష ప్రయాసలకోర్చి భారతీయ పండితులు చీనాను చేరుచుండెడివారు. చీనీయులు తీర్థయాత్రికులై యక్లే బుద్ధభగవానుని పవిత్రభూమిని సందర్శించుటకై సంస్కృత విజ్ఞానము నాకళించుకొనుటకై వచ్చుచుండెడివారు. మార్గమధ్యమున జిజ్ఞాసువులెందలో మరణించిరి. ఒకసారి నూటికి తొంబది మంది మరణించిరి. సముద్రమార్గము, తామ్రలిప్తి రేవులనుండి, తామ్రపర్ణి, సింహళము, చంపా, యవ సుమిత్రా ద్వీపముల మీదుగఁ జీనాచేరుట. సముద్రమార్గము గూడ నపాయగర్భితముగనే యుండెడిది. క్రీస్తుశక మారవశతాబ్దిలోఁ జీనాలో నొక్క లోయాంగ్ రాష్ట్రమందు మాత్రమే పది వేల భారతీయ గృహస్థు లున్నట్లు చెప్పబడినది. భారతీయ పండితులు సంస్కృత గ్రంథముల వ్రాతప్రతులతోఁ జీనా దేశము చేరుట. అచ్చట వారికి చక్రవర్తి ప్రజలు స్వాగత మిచ్చి పూజాగౌరవము లర్పించి మన్నించుట, వారు చీనా భాషలోనికి సంస్కృత గ్రంథముల ననువదించుట,- ఇది వేయి

సంవత్సరములు జరిగిన యద్భుతగాథ. భారతీయులు విదేశ ములపై రాజ్యకాంక్షతో దండెత్తిన సన్నివేశము చరిత్రలో మృగ్యము. కాని భారతీయపండితులు దేశ దేశములలో విజ్ఞానదండయాత్రలు సలిపిరి. వారు చేపట్టినది కత్తి కాదు; ఘంటము. దేశమును రక్తరసప్లావిత మొనర్పలేదు. జ్ఞాన రాగరసప్లుత మొనర్చినారు. వారు సామ్రాజ్యముల నేల లేదు. ఎల్ల మానవహృదయముల నేలుకొనిరి.

భారతీయ సంస్కృతి నవగాహన మొనర్చుకొనుటకు జిజ్ఞాసువు ప్రాచీనసమయ సీమలలో స్వచ్ఛందవిహారికుడు గావలెను. ఒకనాడాసియాఖండమున కంతకు భారతభూమి దీపస్తంభమై వాసికెక్కినది. ఈ సందర్భమున సర్. చార్లెసు ఇలియట్ వాక్యములు పేర్కొనదగినవి. "ప్రపంచ చరిత్రరచనలో హిందూదేశమున కన్యాయము జరిగినది. యూరపు వాస్తవ్యుల దృష్టిలో భారతీయులు సముద్రములు, పర్వతముల మధ్య పగటికలలు కనుచు కాలము గడిపిన నిర్భాగ్యులు, యూరపు వాస్తవ్యులు విశ్వవిజిగీషువులు. ఇట్టి చిత్రణము హిందువుల విజ్ఞానవిశ్వదిగ్విజయమును మరచుచున్నది.

హిందువుల పరాక్రమ ప్రాభవములు, వీరత్వము గణనీయములే. వారి ప్రాచీనవాణిజ్య నాగరకతాదీప్తి, విజ్ఞాన వ్యాప్తి యనన

[illegible] కంబో
డియా [illegible] ప్రాంతము, మ[illegible] [illegible] ప్రాచీన
నదీయు [illegible] వికాసమును [illegible]జాలమునకై మన కనులకు
కట్టును.

[illegible]కము మొదటి శతా[illegible] [illegible] [illegible] అను
ప్రాచీన [illegible] [illegible] దేశమునకు
[illegible] పూర్వము [illegible] [illegible]నుండి క్రీస్తుశకము మొదటి
శతాబ్దివరకుఁ గల వ్యాపార సంబంధములను జేర్కొనెను.
"[illegible]నమ్ ద్వారములనుం [illegible] ము) యైదు నెలలు
నావలో ప్రయాణముఁజేసిన తాన్-యువాన్ రాజ్యమును
జేరవచ్చును. మరి నాలుగు నెలల తర్వాత ఐ-లౌ-మో.
యిరువది రోజుల తరువాత జెన్-బి రాజ్యము. అక్కడనుండి
పదిరోజులు నేలమీద పయనించిన పౌ-కన్-టూ-లౌ జేర
వచ్చును. అక్కడనుండి రెండు నెలలు సముద్రప్రయాణముఁ
జేసిన హంగ్-చీ రాజ్యము (కాంచీ) జేరవచ్చును. ఈరాజ్య
ములు జనసమ్మర్దముగల దేశములు. 'హా' చక్రవర్తి కాలము
నుండియు 140-86 క్రీస్తుపూర్వమీ రాజ్యములనుండి చీనాకు
సరుకులు చేరుచున్నవి. రాజప్రాసారమునకుఁ జెందిన ద్వి
భాషులు నావికులతో గలిసి యీదేశములకుఁబోయి బంగా
రమును, చీనాంబరములను నిచ్చి, పగడములు, వైడూర్య
ములు, రత్నములు గొనుచుందురు. వీరిని విదేశనావికులు

తమ నావలలో పై క్రమమున చీనాదేశమున దింపుచుండు. సముద్రయానమున తుఫాను భయంకరమైనది. యువాన్-చే చక్రవర్తి (క్రీ. శ. 1–6) చీనానుండి కాంచీరాజునకు కానుకలఁ బంపెను. 'హంగ్-చీ' రాజ్యమునుండి యెనిమిది నెలలు సముద్రయానమున పీ-చింగ్ (మలయా ద్వీపకల్పమునకు పశ్చిమముననున్న) ద్వీపమును జేరుదుము."

ఖారవేలుఁడు క్రీ. పూ. 170 సంవత్సర ప్రాంతమున బౌద్ధభిక్షుకులకు చీనాంబరములను బహూకరించెను. కాళిదాసు పతాకముగా నెగురుచున్న చీనాంశుకమునుఁ బేర్కొనెను. నాగార్జునుని ప్రజ్ఞామూలశాస్త్రము చీనా భాషలలోనికి క్రీ. శ. 196–221 మధ్య హ్యూ-కన్ అనువదించినాఁడు. పాహియాన్, యువాన్‌చాంగ్, ఇట్సింగ్, సాంగ్ అను సుప్రసిద్ధయాత్రికులు భారతదేశమునకు వచ్చిరి పాహియాన్ తామ్రపర్ణి (సింహళ) ద్వీపములో నోడనెక్కి చీనాదేశమునకు మరలినాఁడు.

'టోలిమీ' భారతదేశమున కిరుగుపొరుగున గల దేశముల బేర్కొనినాడు. ఆ దేశముల నామములు, నందలి పట్టణములు, వర్తకవ్యాపారవిశేషములు, నా దేశమునకు భారత దేశమునకు, నందును దక్షిణాపథమునకు, నాంధ్ర కళింగ దేశములకును గల ప్రాచీనానుబంధములను స్వయం వ్యక్తముఁ జేయుచున్నవి. అర-కాన్ రాజధాని త్రిలింగ

కాకుళ మొకపట్టణము. ఈ నామముల నాంధ్రనావికులు ప్రాచీనకాలమున దమ యభినివేశముల కావ్యాయముతోఁ బెట్టిన పేర్లు. బర్మాలో దక్షిణాపథవాసులు నిర్మించిన యభినివేశరాజ్యములు క్రీస్తుపూర్వ మేడవశతాబ్దినుండియుఁ గలవని కలనల్ గెరినీ యభిప్రాయము. పాండురంగ అమరావతి, విజయ, కాతార, తకోలా, లిగరు, సింహపురము, కళింగ, భోజ—ఇత్యాది నామములు ప్రాచీన భారతదేశములోని నామములకుఁ బ్రతిబింబములు. జావాద్వీపమునకుఁ బ్రాచీన నామము కళింగద్వీపము, నేటికిని జావా, బోర్నియో దేశములలోని ప్రాచీన శిలలు పర్వతగుహలు, బుద్ధమూర్తులు, వాని యాంధ్రసంస్కృతికి వానికిఁగల పూర్వానుబంధములకు మానముగా సాక్ష్యమిచ్చుచున్నవి. ప్రాచ్యదేశములకు దక్షిణభారతదేశమునకుఁ గల యీసంబంధము ప్రాచీన కాలమున పండ్రెండవ శతాబ్దివరకుఁ గూడ సాగినది. 'శక్తివర్మన్' రాజరాజు తూర్పు చాళుక్యరాజుల నాణెములరకాన్ సయామములలో దొరికినవి.

బర్మా

బర్మాలో పెగూతీరమునకు కళింగమనిపేరు. పశ్చిమోత్తరకళింగమున కుత్కళమనిపేరు. కాళిదాసు కళింగాధిపతి సముద్రాధినాథుఁడని పేర్కొనెను. కృష్ణా గోదావరీ

ముఖములనుండి వచ్చిన ప్రాచీనవాసులఁ గురించిన మైతి హ్యము పెగులోనున్నట్లు ఫయిరె చెప్పుచున్నాఁడు. బర్మా లోనున్న తైలింగులు తెలుఁగువారి సంతతియని యాగ్రంథ కర్త యభిప్రాయము. టోలిమీ పేర్కొనిన త్రిల్లింగన్, లేక తిగ్లిప్టన్ కూడ తెలుఁగునకు సంబంధించినదే. గోదావరీ మహానదీ మధ్యదేశమున నాంధ్రదేశ మిమిడియున్నది. కాలక్రమమున త్రికళింగ త్రికలింగ, త్రిలింగ, తెలింగ, తెలుంగు, తెలుగుగా మారినది. బాణుఁ డాంధ్రరాజులను త్రి సముద్రాధిపతులని వర్ణించినాఁడు. ఆంధ్రశాతవాహనుల నాణెములపై రెండు తెరచాపల నావ బొమ్మయున్నది. ఒక ప్రత్యక్ష ప్రాచీన నిదర్శనము లిపి.

ప్రాచీన తైలంగ్ లిపి యక్షరములు నాలుగవశతాబ్ది వేగిలిపి యక్షరములు సమానములే. ఇంతేకాదు. ప్రోము (బర్మా) మండలమున నొక శాసనములో లిపి దక్షిణాపథలిపి. ప్రోములో నొక ప్రాచీనస్థూపము బయలు వెడలినది. స్థూపా గ్రభాగమున ప్యూ, పాలి, భాషామిశ్రితమైన లిపి ప్రాచీన తెలుఁగులిపి. సన్నని బంగారురేకులపై ధర్మసూత్రములు పాళిభాషలోఁ గలవు. ఈ లిపి కూడ ప్రాచీన దక్షిణాపథ లిపియే. బుద్ధఘోషుఁడు సింహళమునుండి బర్మాదేశమునకు వెళ్లి బౌద్ధమతగ్రంథముల ప్రచారము సల్పెను. బుద్ధఘోషుఁడు బుద్ధదత్తుఁడు, తైలింగరాజు సన్-లన్-క్రోప్ సమకాలి

కలు. ఈ త్రైలింగరాజు బౌద్ధమతమును బర్మాలో బ్రవేశ పెట్టెను. బుద్ధదత్తుని వేంగీరాజాహ్వానించి వేంగీరాజ్యమునకు రప్పించుకొనెను. ఈ త్రైలింగరాజు వేంగినిఁ బరిపాలించిన శాలంకాయన వంశీయుఁడు.

ప్రాచీనకాలమున [illegible] హ్మదేశమునకు, నాంధ్రనౌకల వ్యాపారసంబంధ [illegible] ములు పెంపొందించినది. ఈ వర్తకనౌకలలో [illegible] ప్రధశిల్పులు మహాచార్యులుఁగూడ బయలుదేరి సుమిత్రా, జావా ద్వీపములలో బర్మాదేశములో గుహాలలో బుద్ధభగవానునిఁ బ్రతిష్ఠించి పాషాణములకుఁ జీవకళలుబోసి ప్రతిమలకుఁ బ్రాణప్రతిష్ఠఁజేసి స్వర్గలోకముగా తీర్చిదిద్దిరి. అమరావతిని ప్రాచ్యబర్మారంగమున పునఃప్రతిష్ఠించిరి.

మలయద్వీపకల్పము : చంపారాజ్యము

ప్రాచీనకాలమున చీనానుండి హిందూదేశమునకు సముద్రయానమున మలయాద్వీపకల్పమొక మజిలీగా పాన్‌కా పేర్కొనినాఁడు. దీనినిఁ బ్రాచీనులు సువర్ణభూమియని వ్యవహరించిరి. ఇచ్చటి ప్రాచీనవిగ్రహములలో భారతీయకళ ప్రతిబింబించుచున్నది. ప్రస్తుత మిండో చీనా దేశమును బ్రాచీన కాలమున నమరావతి విజయపాండురంగ రాష్ట్రములు, మూఁడవశతాబ్దికిఁజెందిన శిలాశాసనములోని యక్షరములు

కాన్హేరి యక్షరమునుఁ బోలుచున్న ఈలిపి యాంధ్రకళింగములనుండి "చంప" దేశమునకు జేరియుండును. ఇండో — చీనా దేశమున లిపి ప్రాచీన దక్షిణాపథలిపిఁ బోలియున్నది. భద్రవర్మ మహారాజు నాలుఁగు వేదములను జదివినాఁడు. అతఁడు ధర్మమహారాజు, పల్లవరాజులను నిట్టి బిరుదమునే వహించి చంద్రవర్మ హిందూదేశమునకు రాయబారమునంపెను. చంపారాజులు "ఇంద్రవర్మ, దేవవర్మ, జయవర్మ"— ఇత్యాదినామములు వేంగీరాజులు నామములే. చంపారాజ్యములోని శాసనములన్నియు సంస్కృత భాషలో నున్నవి. అర్వాచీనశాసనములో శాలివాహన శకము ప్రయుక్తము.

ద్వీ ప ము లు.

సింహళము :

సింహళద్వీపమునకు భారత దేశమునకు, నందు నాంధ్ర దేశమునకు చరిత్రలో పురాణబంధములుఁ గలవు. ప్రాచీన కాలమున దేశాంతరములకు ప్రాకినది బౌద్ధసంస్కారము. బుద్ధునిధాతువు లమరావతి స్థూపములో నాగార్జునకొండమహా చైత్యములో నిక్షిప్తమయినవి. నాగార్జునకొండయొద్ద విహారమున సింహళభిక్షుకుల కొకవిహారమున్నది. ఈ భిక్షుకలు కాశ్మీర, గాంధార, చీనా, తోసలి, యపరాంతవంగ, వనవాస, యవన, ద్రమిళ, సింహళదేశీయులకు బౌద్ధదీక్షనిచ్చి

నట్లు శిలాశాసనము గలదు. సింహళదేశమునుండి యేను గులు దక్షిణాపథమునకు ప్రత్యేకనావలలో నెగుమతియగు చుండెడివని చంద్రగుప్తుని యాస్థానము గ్రీకురాయబారి వచించినాడు. దత్తగ్రామణి యాంధ్రదేశమునుండి సంపా దించిన బౌద్ధధాతువునకు మహాస్తూపమును సింహళములోఁ గట్టించెను. ఆమహోత్సవమునకు మహాదేవునితో వేనకు వేలు బౌద్ధభిక్షుకులు పల్లవబొగ్గనుండి వచ్చిరి. పల్లవబొగ్గ గుంటూరు మండలములోని పల్లవనాడు—పలనాడునకు ప్రాచీ నరూపము— సింహళములో నుండవల్లి, గుహాలవంటి పర్వతా లయములు గలవు.

నాగార్జునాచార్యులువారి శిష్యులు, సింహళములో కొంతకాలము వసించిరి. సుమిత్ర, యవ, బోర్నెయో, మధుర ద్వీపములు నాంధ్రభూమితోఁగల సంబంధము పురాప్రసిద్ధము. యవద్వీపములోని బరోబదూరుశిల్పములు, స్థూపమునాంధ్ర దేశములోని యమరావతీ సంఘారామస్థూపములకు ప్రతి నిధులు. బరోబదూరులో మహాపర్వత పాషాణముల స్వర్గసౌం దర్యముల ప్రతిష్ఠించిన శిల్పులు ప్రతిభ వర్ణనాతీతము. చరి త్రలో ప్రాచ్య ద్వీపద్వీపకల్పములకు నాంధ్రదేశమునకుఁగల పురానుబంధములఁగురించి కావ్యములకన్న బరోబదూరు శిల్పములే యెక్కువగా తెలుపఁగలవు. శిలాప్రతిమలకు మా టలువచ్చిన బరోబదూరు పర్వత పాషాణ శిలాప్రతిమలు చరి

త్రకారుని కంటె సుందరముగా ప్రాచీనాంధ్ర శిల్పకళోన్నతిని-ప్రాచ్య దేశపురానుబంధనములను ప్రపంచమునకుఁ జాటి చెప్పగలవు. యవద్వీపమునకుఁ బ్రాచీననామము కళింగ ద్వీపము. జావాశిలాశాసనముల లిపి పల్లవలిపి. జావాశాసనములలోని పూర్ణవర్మన్, బోర్నియోశాసనములలో మూలవర్మన్, పల్లవ వంశీయులనియేఁ జెప్పవచ్చును. ఆ శిల్పములలోని ద్వారపాలకులు, తోరణములోని తీరుతీయములు, పల్లవ శిల్పప్రభావమును స్వయంవ్యక్తముఁ జేయుచున్నవి. జావా ద్వీపములోని యర్వాచీనరాజులు శాలివాహన శకమునుఁ బ్రయోగించిరి.

క్రీస్తుశకము నాలుగవ శతాబ్దిలో ఈ ద్వీపములలో బౌద్ధమతము పాహియాన్ వాక్యముల ననుసరించి క్షీణదశనుఁ బట్టినదని చెప్పవచ్చును. తరువాతి శతాబ్దిలో పూర్ణవర్మక్ హిందూ మతావలంబి యని శాసనములు దెల్పుచున్నవి. ఏడవశతాబ్దిలో నీ ద్వీపములో నిట్సింగ్ బౌద్ధమత ప్రాభవమును బ్రస్తుతించెను. మూలవర్మ శిలాశాసనాక్షరములఁబట్టి నామమును బట్టి యతఁడు పల్లవ వంశీయుఁడని చెప్పవచ్చును. అతని శిలా శాసనముఁబట్టి సుమిత్రిలోని "ఆదిరాజు" "ఆదిత్యధర్ముఁడు" ఏడంతస్థుల బౌద్ధవిహారమును గట్టించెను. ఈద్వీపములోని బుద్ధప్రతిమ లమరావతీ బుద్ధ ప్రతిమలఁ బోలుచున్నవి.

చీనా

క్రీస్తు పూర్వము 98-75 సంవత్సరముల మధ్య చీనాను పరిపాలించిన చక్రవర్తి మింగ్-తి-బౌద్ధాభిమానియై పదు నెనిమిదిమంది రాయబారులను భారతదేశమునకుఁ బంపెను. వారు బౌద్ధమత పవిత్రగ్రంథములతో, ప్రతిమలతో "కాశ్యపమాతంగ" "ధర్మరత్న" భిక్షుకులతో చీనాకు మరలివచ్చిరి. కాశ్యపమాతంగుఁడు మధ్యభారతవాస్తవ్యుఁడు. బ్రాహ్మణుఁడు. చీనారాయబారు లాహ్వానించు సమయమున నతఁడు గాంధారమున నుండెను. ఇతఁడు, నితని సహవ్రతుఁడునుఁ బ్రయాణ ప్రయాసలకోర్చి యున్నత పర్వతశిఖరములుఁదాటి, గోబిఎడారి నధిగమించి మెట్టకేలకు 'చీనా' చేరిరి. విజ్ఞాన దిగ్విజయ యాత్రికులై వీరిమార్గము ననుసరించిన భారతీయు లసంఖ్యాకులు.

క్రీస్తుశకము మొదటి మూడు శతాబ్దులలోఁ జీనాలో విజ్ఞానవ్యాప్తి సలిపిన భారతీయ విద్వాంసులలో సంఘవర్మ ధర్మసత్య ధర్మకాల, మహాబల కాలశిబి (క్రీ. శ. 255) కాల రుచి (క్రీ. శ. 231) లోకరక్షపండితులు పేర్కొనఁదగిన వారు. క్రీ. శ. 207వ సంవత్సరమున ధర్మపాలుఁడు కపిలవస్తునగరి నుండి తెచ్చిన సంస్కృత గ్రంథమును చీనా భాషలోని కనువదించెను. "ప్రాతిమోక్ష"మున్ను క్రీ. శ. 224 లో

వినయసూత్రమును చీనీయుల కెరిగించుటకు ధర్మ పాలుఁడు భాషాంతరీకరించెను.

తరువాతి పురుషాంతరములోఁ జీనాలోని భారతీయ విద్వాంసులలో ధర్మరక్ష గౌతమసంఘదేవ, బుద్ధభద్ర, సంఘభూతి, ధర్మప్రియ, కుమారజీవ, విమలాక్ష, పుణ్యత్రాత పండితులు ప్రముఖులు. క్రీ. శ. 318 సంవత్సరము నుండి ధర్మరక్ష పండితుఁడు ముప్పదియారు భాషల నేర్చి చీనా భాషలో ప్రవీణుఁడై బ్రాహ్మణ్యఫల సూత్రము మున్నగు నూట పదునొకండు గ్రంథముల ననువదించెను. కాశ్మీర దేశస్థుఁడు గౌతముఁడు క్రీస్తుశకము 283 ప్రాంతములలో చీనా భాష లోనికి మధ్యమాగమ, అభి ధర్మహృదయ శాస్త్రము మున్నగు నేడు గ్రంథముల ననువదించెను.

కుమారజీవుఁడు రాజామాత్య పుత్రుఁడు. అతని తండ్రి కచ్ఛరాజపుత్రికను వివాహమాడెను. అతఁడు తొమ్మిదవ యేట కాశ్మీరమున నాచార్యబంధుదత్తునియొద్ద నికాయవిద్య గఱచెను. అతఁడు కచ్ఛ దేశమునుఁ జేరి విమలాక్షుని యొద్ద రాజ విహారమున వినయము నభ్యసించెను.

చీనాచక్రవర్తి సేనల నంపి కచ్ఛరాజును కుమారజీవునిఁ బంపమని కోరెను. కచ్ఛరాజు సమ్మతింపలేదు. ఘోరయుద్ధమున చీనా సేనాధిపతి కుమారజీవుని బందీకఁ తెచ్చి

జేసి చీనాకు తీసికొనిపోయెను. క్రీ. శ. 401 లో చీనాచక్రవర్తి కుమారజీవుని బౌద్ధమత ప్రచారము జేయ బ్రార్థించెను. పండ్రెండు సంవత్సరములలో నతడు శతాధిక సంస్కృత గ్రంథములను చీనాభాషలోని కనువదించెను. అతని యనువాదములు చీనాలో మాతృకలకంటె నెక్కువ ప్రాముఖ్యమును వహించినవి. చీనావాఙ్మయమున నతని రచన లుత్తమ సారస్వత కల్పనములు. అతడు—అశ్వఘోష, నాగార్జునుల జీవిత చరిత్రలను గూడ చీనాభాషలో రచించెను. ఇతడే విశ్వవిఖ్యాతిగన్న పాహియాన్ యాత్రికునిగురువు. తన గురువైన విమలాక్షునితో, బుద్ధభద్ర, పుణ్యత్రాత పండితులతో గలిసి పనిజేసెను.

కాశ్మీరమా కాలమున నొక బౌద్ధవిజ్ఞానకేంద్రము. బుద్ధయశస్సు, ధర్మయశస్సు, ధర్మక్షేముడు, ధర్మమిత్రుడు కాశ్మీరమునుండి చీనా జేరిరి. క్రీ. శ. 414—421 సంవత్సరములలో ధర్మక్షేముడు చీనాభాషలోని కశ్వఘోషుని బుద్ధచరిత్రము, మున్నగు గ్రంథముల ననువదించెను. ఇతడు మధ్యభారతవాసి ఇద్దరు చీనారాజులితనికొఱకై తగవులాడుకొనిరి ఫలిత మతనిహత్య.

కాశ్మీర పండితులలో బేర్కొనదగినవాడు గుణవర్మ. రాజవంశీయుడైన యితని నప్పటిరాజు నపత్యుడగుటచే రాజుగ నెన్నుకొనిరి. కాని ఇతడు కిరీటము దఱజించి సిం

హాళముఁ జేరి యచ్చటనుండి యవద్వీపమునకుఁ బోయెను. ఫాహియాన్ అంతకుముందచ్చట హిందూధర్మము ప్రబలి యున్నదని వ్రాసెను. గుణవర్మ యవద్వీపమున బౌద్ధమత విస్తరణకుఁ గారకుఁడు. ఇతనికీర్తివిని యప్పటి చీనా సార్వ భౌముఁడు క్రీ. శ. 424 లో నితని నాహ్వానించుటకు రాయ బారులనంపెను. అతఁడంతకు పూర్వమే యొక భారతీయ నౌకలో ననుకూల వాయుప్రసారణమున కాంటన్ జేరుకొనె ను. భారతీయవిద్వాంసుని స్థానికాధికారులు మర్యాదలు సలిపి రాజధానికిఁ దోడ్కొనిపోయిరి. క్రీ శ. 431 వ సంవత్సర మున నతఁడు నాన్-కింగ్ చేరెను. చక్రవర్తి స్వయముగా నాతనికి స్వాగతమిచ్చి జేతవన విహారమున నతనికి వసతిఁ గల్పించి యతని శిష్యుఁడయ్యెను. అతఁడు బౌద్ధసంఘారామ మును స్థాపించెను. క్రీ. శ. 435—443ల మధ్య గుణభద్రుడు గణపీయుఁడు. ఇతఁడు మధ్యభారతవర్షవాసి. డెబ్బదియైదు మహాయాన సిద్ధాంత గ్రంథములనుఁ జీనాభాషలోని కనువ దించెను. అతఁడు తన డెబ్బదియైదవయేట క్రీ. శ. 468 లో నిర్వాణమొందెను.

ఆఱవశతాబ్దిలోఁ గూడ చీనాలో ననేక భారతీయ విద్వాంసులు, విజ్ఞానప్రచార మొనర్చిరి. ధర్మరుచి, రత్న మతి, బోధిరుచి, బుద్ధశాంత, గౌతమ ప్రజ్ఞారుచి, ఉపశూన్య విమోక్షసేన పండితులు వారిలో ముఖ్యులు. ధర్మరుచి దక్షి

దేశపథవాసి. రత్నమతి మధ్యభారత వాసి. అతఁడు మహా యానతంత్ర శాస్త్రమును, సద్ధర్మ పుండరీకమును ననువదించెను. క్రీ. శ. 498—535 లోపున బోధిరుచి లంకావతార సూత్రము మున్నగు ముప్పది గ్రంథముల ననువదించెను. క్రీ. శ. 524—539 సంవత్సరములలో బుద్ధశాంతుఁడు పదిగ్రంథముల భాషాంతరీకరణము నొనరించెను. క్రీ. శ. 538-541 లలో కాశీ పండితుఁడు గౌతమ ప్రజ్ఞారుచి చీనాభాషలోనికి మూఁడుగ్రంథములు ననువదించెను. ఉపశూన్యుఁ డుజ్జయినీ రాజపుత్రుఁడు సింహాసనముఁ ద్యజించి సన్యసించెను. క్రీ. శ. 538—540 లలో మూఁడుగ్రంథములు 545—565 లలో రెండు గ్రంథముల ననువదించెను.

నరేంద్ర యశస్సు, భారతసింహళ దేశముల బర్యటించి హిందూకుష్ పర్వతములఁదాటి యైదుగురు పండితులతో క్రీ. శ. 556 లో చీనాను జేరెను. క్రీ శ. 577 లో బౌద్ధమత ప్రతికూల రాజవంశము ప్రభుత్వముఁ స్వీకరించెను. ఈ బౌద్ధ పండితులు ప్రవాసులైరి. తిరిగి 581లో బౌద్ధమతానుకూలప్రభుత్వ మేర్పడినది. క్రీ. శ. 575 నుండి 585 వరకు భారతభూమినిఁ బర్యటించిన చీనాబౌద్ధభిక్షుక సంఘము కొన్ని సంస్కృత గ్రంథములతో తిరిగివచ్చిరి. క్రీ. శ. 582 లో నరేంద్రయశస్సు — ఆధిపత్యమున ముప్పదిమంది యనువాదకులనుఁ జక్రవర్తి నియమించెను. మూఁడుసంవత్సరములలో

నతఁ డెనిమిది గ్రంథముల ననువదించి క్రీ. శ. 589 లో నిర్యాణ మొందెను.

ఉజ్జయినీవాసి పరమార్థుఁడు క్రీ॥ శ॥ 548 లో నాన్ కింగ్ నుఁ జేరెను. క్రీ॥ శ॥ 569 లో నిర్యాణముఁజెందువఱ కతఁడేబది గ్రంథములననువదించెను. అతని తర్క శాస్త్రము వసుబంధుని జీవితచరిత్రము చీనా వాఙ్మయమున సుప్రసిద్ధములు.

క్రీ॥ శ॥ 557 వ సంవత్సరమున జ్ఞానభద్రుఁడు జినయశస్సు వారిశిష్యులు. జినగుప్తుఁడు యశోగుప్తుఁడు చీనాఁ జేరిరి. ఇందు జినగుప్తుఁడు సుప్రసిద్ధుఁడై బుద్ధచరిత్ర సద్ధర్మ పుండరీకముల ననువాదము సలిపెను. అతఁడు గాంధార వాసి పురుషపురపౌరుఁడు; క్షత్రియుఁడు. ఏడవయేటనే మహావిహారముఁజేరెను. అతఁడు గురువులతోఁగూడి యిరువదియేడవ యేట చీనాకు ప్రయాణ మారంభించెను. క్రీ॥ శ॥ 577 వ సంవత్సరమున చీనాఁజేరి యచట చక్రవర్తి నిర్మించిన నూతనవిహారమున ననేక సంస్కృత గ్రంథముల ననువదించెను. క్రీ॥ శ॥ 577 లో బౌద్ధప్రతికూలరాజవంశ ప్రభుత్వమేర్పడుటవలన జినగుప్తుఁడు తురకలతో నివసించెను. 581 లో తిరిగి చీనాబౌద్ధభిక్షుక సంఘమును కలసికొని చీనాను జేరెను. నరేంద్రయశస్సు — ఆధిపత్యమున తరువాత జినగుప్తుని యాజమాన్యముననుు, చీనాభారతీయ పండితులు

ముప్పదిమండికలకి యనేక సంస్కృత గ్రంథముల ననువదించుట జరిగినది. ఇతఁడు కొన్ని జ్యోతిషగ్రంథముల ననువదించెను. క్రీ॥ శ॥ 600 సంవత్సరములో నితఁడు నిర్యాణము నందెను. క్రీ॥ శ॥ 577 లో కాశీపండితుఁడు గౌతమప్రజ్ఞారుచి కుమారుఁడు గౌతమధర్మజ్ఞానుని చక్రవర్తి యిరువదియైదు మండలములకు బరిపాలకునిగా నియమించి గౌరవించెను.

జినగుప్తుఁడు వెళ్ళిన కష్టమార్గమునే యనుసరించి ధర్మగుప్తుఁడు చీనాను క్రీ॥ శ॥ 590 లోఁ జేరెను. అతఁడు 619 లో మరణించువరకు నిదానసూత్రము, శాస్త్రము మున్నగు గ్రంథము లనేకముల ననువదించెను. వినీతరుచి క్రీ॥ శ॥ 582 లో చీనాచేరెను. క్రీస్తుశక మేడవ శతాబ్దిలో చీనా జేరిన భారతీయపండితు లార్గురుమాత్రమే కన్పించుచున్నారు. భారతదేశమున నాశతాబ్దిలో సుప్రసిద్ధ చీనాయాత్రికులు యువాన్‌చాంగ్, ఇట్సింగ్, వాంగ్, యువాన్‌చీ—చరిత్రాత్మక యాత్రలు సల్పిరి.

మధ్యభారతవాసి ప్రభాకరమిత్రుఁడు క్రీ॥ శ॥ 687 లో వచ్చి ప్రజ్ఞాప్రదీప శాస్త్రటీక - సూత్రాలంకారటీక యను గ్రంథముల రచించెను. క్రీ॥ శ॥ 633 లో నితని నిర్యాణము.

క్రీ॥ శ॥ 652 లో నతిగుప్తుఁడు ధారణీసంగ్రహసూత్రమును వ్రాసెను. గంది క్రీ॥ శ॥ 655 లో పదునైదువందల

మహాయానహీనాయానముల గ్రంథములతోఁ జీనా జేరెను. అతనిని దూరదేశములకు చక్రవర్తి యొక్క యూపథముకొరకుఁ బంపెను. ఏడుసంవత్సరముల యనంతరమాతఁడు తిరిగివచ్చి మూడుగ్రంథముల ననువదించెను. క్రీ॥ శ॥ 676-681 సంవత్సరముల దివాకరుఁడు, మధ్యభారత వాసి పందొమ్మిది గ్రంథముః భాషాంతరీకరించెను. 693—713 సం॥లలో కాశ్మీర రత్నచింతపండితుఁ డేడుగ్రంథముల ననువదించెను. దక్షిణాపథవాసి ధర్మరుచికాశ్యపగోత్రిక బ్రాహ్మణుఁడు. అతనినామము చీనాచక్రవర్తి బోధిరుచిగ మార్చెను. ఇతఁడు 693—713 సం॥ లలో నేబదిమూడు గ్రంథముల ననువదించెను. ప్రమితి, మేఘశిఖాపండితు లొక చీనాపండితుని సాహాయ్యముతో క్రీ॥ శ॥ 705 లో నొక గ్రంథము ననువదించిరి.

క్రీస్తుశక మెనిమిదవశతాబ్దిలో విదేశమున విజ్ఞానప్రచారమొనర్చిన పండితులలో బోధిసేనుని చరిత్ర పేర్కొనదగినది. బోధిసేనుఁడు దక్షిణాపథనివాసి. భారద్వాజగోత్రికుఁడు. చీనాదేశకీర్తి యతని నాకర్షించెను. అదియును గాక సుప్రసిద్ధుడైన మంజుశ్రీ పండితుఁ డచ్చటనున్నట్లు విని యాతని సందర్శింపనెంచి బోధిసేనుఁడు చీనాకు బయలుదేరెను. మార్గమధ్యమున నతఁడు చంపాదేశవాసియగు భూతేశుఁడను బౌద్ధభిక్షుకుని గలిసికొని, యతనితోఁ గలసి క్రీ॥ శ॥ 733 సంవత్సరమున చీనాదేశమును జేరెను. అచ్చట

మంజుశ్రీ జపానుదేశమునకు వెళ్ళెనని యెవరో భిక్షుకుఁడొకఁడసత్యమును దెలిపెను. చీనా రాజాస్థానమునుండి వీడ్కోలు గైకొని స్వదేశమునకు మరలుచున్న జపాను రాయబారులు బోధిసేనుని తమదేశమున కాహ్వానించిరి. బోధిసేనుడా యాహ్వానమును సంతోషపూర్వకముగ నంగీకరించి, క్రీ॥ శ। 736 సంవత్సరమున ననివా (నేటి యొకాసా) చేరుకొనెను. జపాను రాజాస్థానోద్యోగులు బోధిసేనున కఖండస్వాగత మొసంగి గౌరవించిరి. బోధిసేనుఁడు మిత్రుఁడైన భూంతేశునితోఁ గలిసి రాజాస్థానమున నతిథిపూజా గౌరవముల నందుచు నివసించెను. క్రీ॥ శ॥ 749 సంవత్సరమున బుద్ధ వైరోచన విగ్రహసంస్థాపనమున బోధిసేనుఁడు యాజమాన్యము నహించెను. క్రీ॥ శ॥ 750 సంవత్సరమందతఁడు జపానునందలి బౌద్ధవిహారము లన్నిటిపై పీఠాధిపతి "సోజో" యయ్యెను. అతనిని "బ్రాహ్మణసోజో" యని యచ్చటివారు పిలిచెడివారు. అతఁడు క్రీ. శ. 760 సంవత్సరమందలి నిర్వాణమువర కతఁడు సంస్కృతమును మహాయాన గండవ్యూహసిద్ధాంతమును జపానులోఁ బ్రబోధము చల్పెను. జపానుభాషాక్షర వికాసమున కాతఁడు దోహదము కల్పించెను. బోధిసేనుని నిర్వాణానంతరము పదిసంవత్సరముల తర్వాత నిర్మింపబడిన స్మారకస్థూపము శాసనయుతమై నేటికిని జపానులో నిలిచియున్నది.

దక్షిణభారత దేశమునుండి చీనాకు వెళ్ళిన ప్రాచీన విజ్ఞాన ప్రచారకులలో వజ్రబోధి చిరస్మరణీయుఁడు, క్రీ॥ శ॥ 661 సంవత్సరమున నతఁడు జన్మించెను. అతఁ డిరువదియారు వత్సరముల ప్రాయమువరకు నాలందావిహారమున నున్నత విద్య నభ్యసించి క్రీ॥ శ॥ 689 సంవత్సరమునఁ గపిలవస్తు పురికిఁ దీర్ఘయాత్రసల్పి యవలోకితేశ్వర సిద్ధాంతము ప్రచారమందున్న దక్షిణాపథమునకుఁ దిరిగి వచ్చెను. అప్పుడు కాంచీపుర మనావృష్టిచే బాధనొందుచుండెను. మహారాజు నరసింహపోతవర్మ వజ్రబోధిని ప్రార్థింప నతఁడు తన ప్రార్థనా మాహాత్మ్యమున వర్షములగురిపించెనని చెప్పబడినది. వజ్రబోధికి సింహళమున కేగి మంజుశ్రీ పండితుని గలిసికొనవలెనని స్వప్నమున నిర్దేశమేర్పడినది. అతఁడు సేతువు నధిగమించి సింహళమును జేరెను. సింహళమున వజ్రబోధికఖండస్వాగత పూజాగౌరములు లభించినవి. పవిత్రబుద్ధ ధాతువుల నర్చించుచు నతడు సింహళమున నారుమాసములు గడపెను. అతడు కాంచీపురికిఁ దిరిగివచ్చి, నరసింహవర్మ యనుమతితో రాయబారులగలిసి చీనాయాత్ర కుపక్రమించెను.

క్రీస్తుశకము పదునొకండవశతాబ్దిలోఁ జీనాభాషలో విరచితమైన విజ్ఞానసర్వస్వము దక్షిణాపథ మహారాజులు

చీనాచక్రవర్తుల కడకు రాయబారుల నంపినట్లు పేర్కొనఁ చున్నది. శీలాదిత్యుఁడు, చాళుక్యవల్లభమహారాజు క్రీ॥ శ 692 సంవత్సరమున చీనాచక్రవర్తి కడకు రాయబారులనం పించిరి. క్రీ॥ శ॥ 720 సంవత్సరమున నరసింహవర్మ మహ రాజు - రాజరాజు నామాంతరమున సుప్రసిద్ధుఁడైన కాంచీ ప్రభువు చీనాచక్రవర్తియొద్దకు రాయబారుల నంపించెను. ఈ రాయబారులలో ముఖ్యుఁడు వజ్రబోధియనుట నిస్సం దేహము. చీనాచక్రవర్తి రాజరాజుకడకుఁ దిరిగి కానుకలతో తన రాయబారుల నంపెను.

వజ్రబోధి చీనాకు సముద్రమార్గమున మిక్కిలి ప్రయాసలకోర్చి చేరెను. వజ్రబోధి రాయబారులతో గలసి కాంచీపురినుండి సింహళమును మొదటఁ జేరెను. అచ్చట పారశీక వర్తకుల యోడలు రత్నవర్తకమునకై వచ్చియు న్నవి. వజ్రబోధి యా రత్నవర్తకులతో మైత్రినెరపి, యొక నెల సింహళముననుండి యచ్చటినుండి వారితో గలసి శ్రీవిజయను జేరెను. అచ్చటినుండి వారు చీనాకు బయలు దేరిరి. కాని యాప్రయాణమున తుపానులో నోడలన్నియు చెల్లాచెదరై పోయినవి. ఎన్నో బాధలుపడి, చిట్టచివరకు క్రీ॥ శ॥ 720 సంవత్సరమున వజ్రబోధి కాంటన్ నగరమును చేరు కొనెను. అతఁడు చక్రవర్తి ప్రార్థనచే చీనాలోనే నిలిచి పోయెను. అతడు క్రీ. శ. 732 సంవత్సరమునఁ చీనాదేశము

న నిర్వాణ మొందెను. సింహళమున కేగినపుడు వజ్రబోధి మహాయానమును ప్రవేశపెట్టెను. మరణమునకుముందు వజ్రబోధి తనశిష్యుఁడైన యమోఘవజ్రుని సింహళమున కేగి తానారంభించిన మహాయాన ప్రచారమును గొనసాగింప నాదేశించెను. అమోఘవజ్రుఁడు గురూపదేశమును బాటించి సింహళమున మహాయానమును సుస్థిరముగఁ బాదుకొల్పెను.

క్రీ. శ. 716 లో నాలందా విహారపండితుఁడు శుభాకరసింహుఁడు చీనానుఁజేరి 730 లోపున నాలుగు గ్రంథముల ననువాదముఁ జేసెను. 735 లో తొంబదితొమ్మిదవయేట నిర్వాణ మొందెను.

ఎనిమిదవశతాబ్దిని చీనాఁజేరిన భారతీయపండితులలో ప్రముఖుడఁమోఘవజ్రుఁడు క్రీ. శ. 719 లో నతని గురువు వజ్రబోధితో గలసి చీనాజేరెను. క్రీ. శ. 732 లో గురు నిర్వాణానంతరము 741 లో భారతదేశముఁజేరి సింహళము వరకు పర్యటించి యనేకవ్రాతప్రతులతో 740 లో చీనాకు తిరిగి వెళ్ళెను. అతని వైదుష్యముఁ బరికించి చక్రవర్తి 'ప్రజ్ఞామోక్ష' బిరుదముతో నతనిని సత్కరించెను. తరువాత నతనికి "త్రిపీటకాభదంత" బిరుదము నిచ్చి గౌరవించెను. అతఁడు 749 లో మాతృభూమినిఁ జేరనిశ్చయించి సముద్ర తీరమునుఁ జేరెను. కాని చక్రవర్తి యతనిని తిరిగి పిలిపిం

చెను అతఁడు డెబ్బదియేడు గ్రంథములు భాషాంతరీకరించెను అమోఘవజ్రుని తర్వాత చీనా వెడలిన భారతీయ పండితుల పేర్లు మృగ్యములు.

తొమ్మిదవశతాబ్దిలో నొక పేరునుఁ గనిపించుటలేదు. పదియవశతాబ్దిలో నంజియో పట్టిక ననుసరించి చీనాలోని భారతీయపండితులు మువ్వురుమాత్రమే. క్రీ॥ శ। 973 లో నాలందావిహార పండితుఁడు శ్రీపీఠికాచార్యుఁడు, ధర్మదేవుఁడు చీనా జేరుట జరిగినది. అతఁడొక యనువాదసంఘాధ్యక్షుఁడై దానపాలునితో చీనాపండితులతో గలిసి నలుబదియాఱు గ్రంథముల ననువదించెను. అతడు 1001 లో నిర్వాణము నొందెను.

మగధదేశవాసి ధర్మరక్షపండితుఁడు, బౌద్ధగ్రంథములతో చీనాచేరి పండ్రెండు గ్రంథముల ననువదించెను. సూర్యయశస్సుగూడ నాసమయమున చీనానుజేరిన మఱియొక భారతీయ పండితుఁడు 1110 లో మైత్రియ భద్రుఁడు చీనా రాజగురువు. అతఁడైదు గ్రంథముల ననువదించెను. పదునొకండవ శతాబ్దితో చీనాలో భారతీయపండితుల విజ్ఞానదిగ్విజయ యాత్రలు సమాప్తిఁ జెందినవి.

చీనా దేశమునుండి విజ్ఞానజిజ్ఞాసువులై యమానుష ప్రయాసలకోర్చి భారతభూమికివచ్చిన యాత్రికులు చరిత్రలో వెలసినారు. ఎందరో భారతీయవిద్వాంసులు

వేయిసంవత్సరములపాటు చీనాలో విజ్ఞాన ప్రచార మొనరించినారు. కాని, యీ యధ్యాయము ప్రపంచ చరిత్రలోఁ బొందదగిన ప్రాముఖ్యమును బొందలేదు. చీనా వాఙ్మయమంతయు భారతీయ పండితుల యుజ్జ్వలసృష్టి. భారతీయ పండితులు, నున్నతగహన పర్వతపంక్తులను నరసంచారములేని యెడారులు నడవులుఁదాటి ప్రమాదములకోర్చి ప్రాణభీతిఁ ద్యజించి పెట్టుదారుల హిమాలయముల నధిగమించి చీనాను జేరెడువారు. చీనాయాత్ర యీపండితులకు శాశ్వతస్వచ్ఛంద ప్రవాసము అనన్య స్వార్థత్యాగము. అతిలోకవిజ్ఞానపరతంత్రత. ఇట్టి యతిలోక విజ్ఞానదీక్షయే భారతదేశమునందలి విద్యానిలయములందు చీనా టిబెట్టు మొదలగు పరభాషా ప్రబోధమునకు దోహదము కల్పించినవి. ఈ పండితులకు స్వార్థత్యాగముతో భాటపార వైదుష్య మవసరము. చీనావంటి క్లిష్టభాషాపారంగతత్వము పరభాషలో గ్రంథనిర్మాణము పాండిత్యమునకు నిర్మలశీలసాహాహార్యము వలన సిద్ధించునది.

భారతదేశ చరిత్రలో నత్యద్భుత ఘట్టము చీనాలో భారతీయ విద్వాంసుల సహస్రసంవత్సర విజ్ఞానదిగ్విజయ యాత్ర.

ఉదయిని ప్రెస్, భీమవరం.